

**T.C.  
EGE ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI**

**KUZEY KAFKASYA'DAKİ ESKİ TÜRK KAVİMLERİNDEN  
BURCANLAR**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZIRLAYAN:**

**Umut ÜREN**

**DANIŞMANI:**

**Doç. Dr. Ali Osman DEMİRAL**

**İZMİR - 2010**

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ğ¼ne sunduğ¼m ”Kuzey Kafkasya’daEi Eski T¼rk Kavimlerinden Burcanlar” adlı y¼ksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığ¼nı, tezimde yararlandığ¼m kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Umut ÜREN

## TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 18/06/2010 tarih ve 4304 sayılı kararı ile oluşturulan jüri Türk Tarihi anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Umut Üren'in aşağıda (Türkçe) belirtilen tezini incelemiş ve aday 12/07/2010 günü saat 10.00'da 50 dakika süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı olduğuna oybirliğiyle karar vermiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Mehmet Fırsan

Başarılı

☒

Başarısız

☐

Düzeltilme (Üç ay süreli)

☐

ÜYE

Yard. Doç. Dr.

Abdulkah Remizkan

Başarılı

☒

Başarısız

☐

Düzeltilme (Üç ay süreli)

☐

ÜYE

Doç. Dr. İsmail Demirel

Başarılı

☒

Başarısız

☐

Düzeltilme (Üç ay süreli)

☐

Tezin Türkçe Başlığı: KUZEY KAFKASYA'DAKİ ESKİ TÜRK KAVİMLERİNDEN BURCANLAR

Tezin İngilizce Başlığı: THE BURJANS: AN OLD TURKIC PEOPLE FROM THE NORTHERN CAUCASUS

## İÇİNDEKİLER:

|                                                          |     |
|----------------------------------------------------------|-----|
| <b>İÇİNDEKİLER</b>                                       | I   |
| <b>KISALTMALAR</b>                                       | III |
| <b>ÖNSÖZ</b>                                             | IV  |
| <b>GİRİŞ</b>                                             | 1   |
| 1. Burcan İsminin Geçtiği Kaynaklar                      | 2   |
| 2. Yöntem                                                | 4   |
| 3. Konuyu Çalışma Zorluğu                                | 5   |
| <br><b>I. BÖLÜM</b>                                      |     |
| <b>BURCANLARLA İLGİLİ TEMEL KONULAR</b>                  | 7   |
| A. Bozkır ve İnsan                                       | 7   |
| B. Etnik Oluşum ve Adlandırmalar                         | 8   |
| C. İlk Sakinler                                          | 9   |
| D. Etimolojik Yaklaşım                                   | 14  |
| E. Kafkasyada Erken Hun Varlığı                          | 17  |
| F. Hun-Bulgar-Burcan Bağlantısı                          | 19  |
| G. Burcan-Bulgar İsimleri                                | 20  |
| H. Bulgar-Ön Bulgar Meselesi                             | 21  |
| I. Burcan-Bulgar Bağlantısı                              | 23  |
| J. Burcan Yurdu                                          | 26  |
| K. Burcan Dini                                           | 30  |
| L. Burcanların Sosyal Hayatına Dair                      | 34  |
| <br><b>II. BÖLÜM</b>                                     |     |
| <b>BURCAN İSMİNİN GEÇTİĞİ COĞRAFYA VE ŞAHİS İSİMLERİ</b> | 36  |
| A. Batı Hunları ve Devamı                                | 36  |
| A.I- İrnek'in Hunları Nasıl Bulgar Oldu                  | 39  |
| B. İsim Değerlendirmeleri                                | 41  |
| B.I- Bluç'an                                             | 41  |

|                                                             |    |
|-------------------------------------------------------------|----|
| B.II- Buşan (Bulgar)                                        | 42 |
| B.III- Bulan (Hazar)                                        | 42 |
| B.IV- Burcan                                                | 43 |
| C. Barsil Ülkesi                                            | 44 |
| D. Burcoğlu- Burceviç Etnonimleri                           | 46 |
| E. Bürsan                                                   | 48 |
| F. Ortadoğu’da Burcan Adı                                   | 49 |
| G. Boroç ve Borçalı İsimleri Üzerine                        | 50 |
| H. Şan Kızı Destanında Burcanlar                            | 52 |
| <br><b>III. BÖLÜM</b>                                       |    |
| <b>BURCANLARIN YENİ ETNİK OLUŞUMLARDAKİ KATKISI</b>         | 55 |
| A. Efsane ve Gerçek                                         | 55 |
| B. Tuna Bulgarları                                          | 57 |
| C. Burcan-Bürzen-Başkurt                                    | 59 |
| D. Karaçay- Malkarlar                                       | 62 |
| E. Macarlar                                                 | 65 |
| E.I- Anonim Macar Vakayinamesi’ndeki Kuman İsimleri Üzerine | 67 |
| F. Gagauz-Burcan                                            | 70 |
| <br><b>SONUÇ</b>                                            | 72 |
| <b>KAYNAKÇA</b>                                             | 75 |
| <b>ÖZET</b>                                                 | 79 |
| <b>ABSTRACT</b>                                             | 80 |
| <b>ÖZGEÇMİŞ</b>                                             | 81 |

## KISALTMALAR

|               |                                                      |
|---------------|------------------------------------------------------|
| A.g.b.        | : Adı geçen bildiri                                  |
| A.g.e.        | : Adı geçen eser                                     |
| A.g.m.        | : Adı geçen makale                                   |
| A.Ü.D.T.C.F.D | : Ankara Üniversitesi Dil                            |
| Ayr.          | : Ayrıca                                             |
| Bkz.          | : Bakınız                                            |
| C.            | : Cilt                                               |
| Çev.          | : Çeviren                                            |
| E.Ü.T.D.İ.D   | : Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi |
| P.Ü.E.F.D     | : Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi  |
| s.            | : Sayfa                                              |
| S.            | : Sayı                                               |
| TDK.          | : Türk Dil Kurumu                                    |
| TDVİA         | : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi          |
| T.D.V.Y       | : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları                    |
| TTK.          | : Türk Tarih Kurumu                                  |
| Yay.          | : Yayınlayan                                         |

## ÖNSÖZ

Kafkaslar, tarih boyunca pek çok etnosun hem beşiği, hem de mezarı olmuştur. Yerli kavimlerin yanı sıra, korunaklı yapısı sayesinde güney ve doğulu kavimleri de kendisine çekmesi neticesinde, Kafkasya birçok halk için tarihi bir resmigeçit alanı haline gelmiştir. Bu dolaşım içinde tutunmayı başaran kavimler Kafkasya tarihi içerisindeki yerini alırken, pek çok kavim de bu kazanda eriyip gitmiştir.

Bilinmeyenler ile dolu olan bu saha Türklük araştırmaları için ayrı bir öneme sahiptir. Vaktiyle Kafkasların çeşitli bölgelerinde yaşamış olan kavimlerin Türklük ile yakınlıklarına dikkat çekilince, Kafkasya çalışmalarına duyulan ilgi bir kat daha artmıştır.

Bu bağlamda sahayla ilgili olarak yapılacak çalışmalar ayrı bir önemi haizdir. Karadeniz'in kuzeyindeki Türk varlığı sağlıklı bir şekilde tespit edilip değerlendirildikten sonra, genel Türk tarihi kapsamındaki birçok konu da daha net bir biçime kavuşturulabilecektir. Son zamanlarda ülkemizde Karadeniz çalışmalarına duyulan ilginin artması ve bu yöndeki araştırmaların çoğalması heyecan vermektedir.

Sahaya duyduğumuz hassasiyet ve ilgi neticesinde, Değerli Hocam Osman Demiral'ın da yönlendirmeleri ile Kuzey Kafkasya'daki eski Türk varlığına dair bir çalışma yapma kararı aldık. Bu aşamaya kadar yalnızca ismini duyduğumuz ve birçok tarihçi gibi herhangi bir ayrıntısına vakıf olmadığımız bu yeni konuyu çalışmam sırasında duyduğum her türlü endişenin giderilmesi hususunda, cesaretlendirici katkıları ve sürekli desteği ile ümidini hiç yitirmeyen Hocam Osman Demiral'a teşekkürlerin en büyüğünü borçluyum. Hemen bu noktada belirtmem gereken bir diğer husus da tarihi meselelere farklı bir pencereden bakmayı öğretmesi konusundaki eşsiz katkısıdır.

Tez konumuz olarak belirlediğimiz Burcanlar, Kuzey Kafkasya'nın Türk kavimlerinden bir tanesidir. Onlar hakkında bugüne kadar herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması ve tamamı ile bakir bir konu oluşu cazip gelmektedir. Ancak haklarında ulaşabildiğimiz sınırlı sayıdaki kaynak ve buralarda yer alan kısır bilgiler

konunun tüm yönleriyle aydınlatılabilmesi hususunda sıkıntı yaşatmıştır. Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bozkırın yakamozvari diğer kavimleri gibi, bir görünüp bir kaybolan bu budun hakkında eksik kalan bilgileri, bazı fikir yürütmeleri ile kapatmaya çalıştık. Bu konuda yerli ve yabancı eserlerde rastladığımız Barsil gibi bir kısmı henüz tam açıklanamayan bir takım kavim isimleri bizim için çıkış noktası oldu. Üç bölüm halinde topladığımız tezimizde, I. Bölümde kabaca temel konulara değindik. Bu kısımda Burcan isminden, Burcan yurdu, dini ve sosyal hayata dair bazı noktalara kadar temel kısımları açıklamaya çalıştık. II. Bölümde ise, ismin görüldüğü farklı coğrafyalara işaret ederek, herhangi bir bağlantının olup olmadığı noktasında cevaplar aradık. Yine bu bölüm içerisinde Ortaçağlardaki bir takım kavim isimlerine yer vererek, Burcan etnosu ile aralarındaki ilişkiyi aydınlatmaya çaba gösterdik. Son bölüme gelindiğinde, kavmin etnik mirasına, daha sonra şekillenen bir takım Türk topluluklarının oluşumundaki katkılarına değindik.

## GİRİŞ

Ağırlıklı olarak Ortaçağ Arap kaynaklarında isimlerine rastladığımız Burcanların kim olduklarına dair yapılmış herhangi bir çalışma mevcut değildir. İsimleri çoğunluk ile Bulgar Türklüğü çerçevesinde anılan bu kavme dair verilen haberler oldukça sınırlıdır. Kavim isimlerindeki benzerlik ve yakınlık bir yana, siyasi münasebetlerdeki daimi ortaklık Burcan isminin ayrı bir biçimde anılmasına gerek duyulmayışının bir sebebi olabilir.

Kafkaslardaki eski yurttan, Tuna sahasına kadar kadar birlikteliği içerisinde görülen bu iki kavimden daha kuvvetli olan ve bilineni Bulgarlar, sadece Burcanların değil birçok bozkır kavminin de üst kimliği olma ödevini yerine getirmişlerdir. Bunun neticesinde bu büyük konfederasyona dâhil olan diğer kavimlerin ayrı bir şekilde isimlerine ve faaliyetlerine dair ulaşabileceğimiz haberler sınırlanmıştır. Tabii ki, kavimlerin siyasi arenada gösterdikleri performans neticesinde bu durum kolayca değişebilmekteydi. Tıpkı İç Asya’da olduğu gibi etnik isimlerin yükselişleri ve düşüşleri hususundaki esneklik Karadeniz’in kuzey bozkırlarında yaşayan kavimler için de geçerli idi. Zaman zaman yıldızı parlayıp iktidar olan halklar, adeta bir üst kimlik biçiminde adlarından söz ettirebiliyorlardı.

Çalışmamızın konusu olan Burcanlar için de buna benzer bir durum söz konusudur. Bulgar adı çoğu zaman onları anlatmak için kullanılmışsa da, yer yer Burcan ismi yükselerek doğrudan Bulgarları niteler hale gelebilmiştir. Çoğu Ortaçağ Arap yazarı Tuna Bulgarları için Burcan adını kullanmıştır. Yine Dağıstan’da yaşayan Bulgarları ifade edebilmek gayesiyle Burcan adı seçilmiştir. İşte bu sebeple Bulgarlar ve Burcanlara dair verilen bilgiler birbirine karışık bir durumdadır ve ayıklanması son derece güç gözükmemektedir.

İsimlerine oldukça az ve dağınık bir biçimde rastladığımız Burcanlar, bu iç içe geçmişlik sebebiyle ayrı bir boy olarak düşünülmemiş ve herhangi bir çalışmaya konu

olmamıştır. Ancak kaynaklardaki ifadeler dikkatli bir biçimde incelendiği vakit karşımıza bambaşka bir gerçek çıkmaktadır.

## 1. BURCAN İSMİNİN GEÇTİĞİ KAYNAKLAR

Doğrudan doğruya “Burcan”lardan bahseden kaynak sayısının az olması bir tarafa, söz konusu eserlerde verilen bilgilerin ağırlıklı olarak yaşadıkları sahalara atıflarda bulunan coğrafi özellikte haberler oluşu, onlar hakkında ayrıntılı malumat sahibi olmamızı engellemektedir. İsimlerinin zikredildiği oldukça az sayıdaki kaynaktan yer alan bilgilerin de birer paragrafı geçmeyişi meseleyi içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır. Fakat bu kısa ve dağınık bilgiler derlenip toplu bir biçimde değerlendirildiğinde, bunların birbirlerini tamamlar nitelikte haberler oldukları görülecektir.

Bu cümleden olan kaynaklardan ilki İbn Hurdazbih’in<sup>1</sup> eseridir. IX. yy. İslam coğrafyacılardan olan İbn Hurdazbih’in eserinin adı, kendisine İslam coğrafyacılarının babası ünvanını kazandıran “Kitâb el-Mesâlik el-Memâlik”tir<sup>2</sup>.

X. yy. seyyahlarından olan Mesûdî’nin eserlerinde de konuya dair bilgiler bulmak mümkündür.<sup>3</sup> Tarih, coğrafya ve arkeoloji araştırmaları için oldukça önemli bir kaynak olan Mesûdî’nin “Mürûc’uz-Zeheb” adlı eserinde Türkler ve Türk ülkelerinin anlatıldığı kısımlardan alıntılar yapabiliyoruz.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Ebü’l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdazbih (ö. 912-13).

<sup>2</sup> Eserin girişinde müellif Batlamyus’un coğrafyasını yabancı bir dilden Arapçaya tercüme ettiğini söyler, ancak bu tercüme günümüze ulaşmış değildir. Müellif kitabı 846-47 civarlarında yazmış, daha sonra özetleyerek 885’ten önce tekrar kaleme almıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmad Sayyid Makbul, “İbn Hurdâzbih” mad., TDVİA, c.20, (İstanbul 1999), s.78-79.

<sup>3</sup> Ebü’l-Hasen Alî b. El Hüseyin b. Alî el-Mes’ûdî el-Hüzelî, (~893-956)

<sup>4</sup> 943 yılında Fustat’ta kaleme alınan eser, 947 ve 956 yıllarında tekrar gözden geçirilmiş ve son hali olan 956 yılına ait şekli ile günümüze ulaşmıştır. İki ana bölümden oluşan eserin ilk kısmında ansiklopedik bilgilere yer verilmiş, ikinci bölümde Hz. Peygamber döneminden Abbâsi halifesi Mutî’-Lillâh’a kadar

Bir diğerk kaynağımız, Türk ÷lkelerinin coğrafiyası hakkında en ayrıntılı bilgilere ulaştığımız anonim Hudûd’ul-Âlem’dir.<sup>5</sup> Altmış bir konuya ayrılan eserde müellif kendi zamanında bilinen denizler, adalar, dağlar, nehirler, çöller hakkında bilgi verdikten sonra ÷lke ve şehirleri anlatmıştır. X. yy. sonlarında tamamlanmış olan bu eserin, Minorsky tarafından yapılmış olan İngilizce tercümesinden faydalandık.

Kitâb’ul-A’lakü’l-Nefise’nin yazarı İbn Rüsteh’in vermiş olduğı coğrafi bilgiler arasında da Burcanları bulmak mümkündür.<sup>6</sup>

XI. asır coğrafyacılardan El-Bekrî’nin<sup>7</sup> kendisinden önceki eserlerden alıntılar yaparak Türk ÷lkelerini anlattığı coğrafya kitabında Burcan bahsi geçmektedir.

Başka bir kaynak da Moğol devri tarihçilerinden El-Kazvinî’nin eseridir.<sup>8</sup> Burcan yurduna dair bilgi veren Kazvinî’nin Bulgar ve Burcanlara dair dikkatli bir biçimde vermiş olduğı kısa haberler tezimizin şekillenmesi konusunda ayrı bir öneme sahiptir.

---

olan İslam tarihi anlatılmıştır. İlk bölümdeki Hz. Âdem’den itibaren olan Peygamberler tarihi kısmı ve yeryüzünün belli başlı bölgelerinin anlatıldığı kısımlardan konumuz dâhilinde alıntılar yapmak mümkündür. Bkz: Avcı, Casim, “Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin” mad., TDVİA, c.29, s.353-355.

<sup>5</sup> Eserin tam adı, Hudûd’ul-Âlem min el-Meşrik ile’l-Magrib’dir. İngilizceye tercümesini yapan Minorsky, müellifi belli olmayan eserin Ferîğünîlerden İbn Ferîğün tarafından yazıldığını ileri sürmüştür. Bkz. Kurtuluş, Rıza, “Hudûdü’l- Âlem” mad., TDVİA, c.18, s.304.

<sup>6</sup> Bkz. Yörükân, Yusuf Z., “ Müslüman Coğrafyacılının Gözüyle Ortaçağ’da Türkler”, I. Basım, (İstanbul 2004), s.286.

<sup>7</sup> Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Muhammed ebî el-Sürur el-Bekrî el-Sıddîkî, ayrıntılı bilgi için bkz. İzgi, Cevat, “Bekrî İbn Ebu’s Sürur”, TDVİA, c.5, s.367-368.

<sup>8</sup> Ebu Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvinî (1202-1283); eseri “Âsârü’l Bilâd ve Ahbâr’ul-‘İbâd”. El-Gıratî, İbn’ul-Fakîh, Yâkut el-Hamevî, İbn’ul-Delâî, Ebû Dülef el-Hazrecî, Bîrûnî ve Mes’ûdî’nin de eserlerinin bulunduğı kırk dolaylarında kaynaktan yararlanılarak yazıldığı anlaşılan eser, önsözünde yeryüzü şekilleri, iklim çeşitleri, milletler ve ÷lkeler hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Bkz. İzgi, Cevat, “Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed” mad., TDVİA., c.25, s.160.

Burcan isminin zikredildiği kaynaklardan bir tanesi de Harîrî'nin Makâmât'ıdır<sup>9</sup>. 1054-1122 yılları arasında yaşamış olan Harîrî'nin eseri 50 makameden (hikaye) oluşmaktadır. Eserde ayrıca yer yer darbı mesellere, ayet ve hadislere de yer vermiştir. Burada Yafesoğulları bahsinde Burcan ismine rastlıyoruz.

Son olarak, eski Bulgar tarihine dair anlatımlarda bulunan ve özgünlüğü konusunda güçlü şüpheler olan Şan Kızı Destanı'nın ismini vermemiz gerekir. Yerli edebiyatta destanın farkında olan ve çalışmalarında kullanan araştırmacı sayısı azdır. Özgün yazmasının elimizde olmayışı sebebi ile, çağdaş bir üretim olduğu kuşkusuyla temkinli bir biçimde yanaşılan bu destanla ilgili olarak son yıllarda yeni çalışmalar yapılmıştır.<sup>10</sup> Eserin güvenilirliği bir tarafa, kaydadeğer bir tarih kurgusuna sahip oluşu münasebetiyle dikkate değerdir.

Birebir Burcan ismini vermemelerine rağmen, Burcanlar ile aralarında mantıksal köprülerin oluşturulabileceği bir takım kavim isimlerine ulaştığımız Gürcü ve Ermeni kaynakları mevcuttur. Özellikle birincil Ermeni kaynağı olan Horenli Musa'nın "Ermenistan Tarihi" adlı eserindeki anlatımları burada bizim için çok önemlidir. Kafkasya'nın erken tarihlerini aydınlatılabilme noktasında oldukça büyük pay sahibi olan bu eserde Kafkas Hunlarına dair anlatılanlar ve Türklük ile alakalandırılacak diğer unsurlar bizim için birer ipucu niteliğindedir ve biz bunları Burcanlar konusuna bağlayarak bir bütün oluşturmaya çalıştık.

## 2. YÖNTEM

Yukarıda da değindiğimiz üzere, Burcanlara dair kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlı ve karmaşık bir biçimdedir. Birbirinden uzak coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde yükselen bu etnik ismin izahı ilk etapta oldukça güç gözükmektedir.

<sup>9</sup> Thomas Chenery M.A., "*The Assemblies of al Harîrî*", Vol.1, (1867 London)

<sup>10</sup> Bayram, Bülent, "*Tatar- Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan (?)*: Şan Kızı", Karadeniz Araştırmaları, C.6, s.21, Bahar 2009, s.75-94.

Kafkasya'nın eski kavimleri arasında olduğunu düşündüğümüz söz konusu kavmin adına Burcan şekli ile rastlamamız Ortaçağlardadır. Bundan öncesine dair ne olduğu konusunda açıklama yapan herhangi bir kaynak yoktur. Bu noktada devreye, tarihi bütünlüğü sekteye uğratan boşlukları dolduracak birtakım kavim isimlerini değerlendirme girmektedir.

Çalışmamız içerisinde bu kavim isimlerinin Burcan etnik adı ile yakınlıkları sorgulanarak bütünlüğün sağlanmasına gayret gösterilmiştir. Belli bir dönem için açık bir biçimde isimleri zikredilen Burcanların öncesi ve sonrasının bir nebze de olsa aydınlatılabilmesi ümidiyle etimolojik yollara başvurulmuştur.

### 3. KONUYU ÇALIŞMA ZORLUĞU

Müstakil bir biçimde Burcanlar bir yana, sürekli olarak alakalandırıldıkları ve birlikte anıldıkları, nispeten daha büyük bir siyasi oluşum olan Bulgarların dahi eski tarihlerine dair verilen karmaşık ve sınırlı bilgiler bizi zorlayan ilk amildir. Oldukça kısa bilgileri bir araya getirip sonuca varma konusunda anahtar olabilecek herhangi bir ön çalışmanın olmayışı da bir diğer zorluktur.

Genel kabul görmüş ve sorgulanmamak üzere üstü kapatılmış konuların eşelenmesinde, bilgiye ulaşmaktan ziyade tabuların yıkılması pek göze alınmadığından, bu türden çalışmaların bir ayağı sürekli eksik kalmaktadır.

Burcanların Bulgar Türklüğü ile yakınlığı sayesinde bu çerçeve içerisine rahatça sokulabilmesinin kolaylığı münasebetiyle, konu hızlı bir biçimde geçilmiş yahut gözden kaçırılmıştır. Kavmin varlığından haberdar olanlar ise müstakil bir konu olarak ele almış değillerdir.

Bu güne kadar ayrı bir başlık halinde incelendikleri makale ve bildiri sayısı yok denecek kadar azdır. Oldukça sınırlı olan bu çalışmalardan bir tanesi Frolova'nın iki

sayfalık incelemesidir. Burada Burcan etnik ismi üzerine kısa bir değerlendirmede bulunulmuştur. Diğer bir çalışma yine Burcan ismini açıklamaya yonelik olarak Tankeyev’in gayretleridir. Kuzeyev de “İtil-Ural Türkleri”<sup>11</sup> adlı eserinde Başkurtların etnik oluşumunda onemli bir yerinin olduğunu düşündüğü Burcanlara ayrı bir konu olarak yer vermiştir.

Ancak bütün bu çalışmalar toplanıp bir araya getirildiği vakit dahi tatmin edici bir sonuca ulaşılması oldukça güç gözükmektedir.

---

<sup>11</sup> Kuzeyev, R. G., *İtil-Ural Türkleri*, ev. Arif Acaloğlu, (İstanbul 2005)

## I.BÖLÜM

### BURCANLARLA İLGİLİ TEMEL KONULAR

#### A. BOZKIR VE İNSAN

Var oluşun ilk günlerinden beri bozkır, Türk'e yaşam sahası olmuş, hayatında çok büyük bir yere sahiplik etmiş, çeşitli destan ve efsanelere konu olmuştur. Üzerinde barındırdığı toplulukları sürekli olarak göçe teşvik etse de, bu yaşantıya uyum sağlamayı başaran Türk toplulukları bir bozkır kültürü geliştirerek, asırlarca devam ettirmişlerdir. J. Paul Roux'ya göre bu bozkır sanatı, kaynağını Asur-Babil dünyasından aldıysa da, aslında Kafkasya'nın kuzeyinde biçimlenmiş ve buradan doğuya geçmiştir.<sup>12</sup>

Orta Asya'da Altayların eteklerinden başlayan bozkırlar, güneydoğu ve kuzeybatıya doğru gittikçe düzleşmekte ve step haline gelmektedir. Aral gölü istikametindeki bozkırlar Güney Sibir ovalarını teşkil etmekte ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzey düzlüklerine uzanmaktadır. Sibiry'a'nın soğuk havasına açık olan bozkır kuşağının yazları kısa, kışları ise uzundur. İdil'in batısından itibaren bol otlulu meralar ve yer yer yayla görünümü kazandıran tepeler, bir bozkır-step kuşağı biçiminde Karpatlara ve Tuna boylarına kadar uzanır.

Doğu Avrupa'nın tarihi hatlarını çizer iken, sahanın doğu hududu olarak gösterilen İdil, debisi ile geçmeye oldukça müsaittir. Böylece İdil, sürekli bir biçimde batıya yönelen kavimler için açık bir kapı ödevi görmüştür.

Doğu Avrupa'nın göçebeliğe oldukça müsait bozkır kuşağı, konar-göçerleri batıda gidebilecekleri en son noktaya kadar ilerlemek zorunda kılmıştır. Sürekli bir biçimde doğudan yeni göç dalgaları da eklenince, bu sahalarda daimi bir hareketlilik yaşanmış, uzun süreli sabit dil ve ulus yapıları oturtulamamıştır.

---

<sup>12</sup> Roux, J. Paul, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, (İstanbul 2001), s.53.

Avrasya dünyasında böylece iki ana iktisadi sistem sivrilmıştır. Bunlardan birincisi yerleşik tarım, diğeri ise göçebe-çoban ekonomisidir. Yerleşik toplum büyük ölçüde Doğu Avrupa ormanlarına ve orman-bozkır bölgesine hapsolmuştur.<sup>13</sup>

Bozkırda ister yerleşik isterse göçer olsun, toplumun en temel taşı aile ve uruk idi. Hareketli yaşam gereği aileler çok kalabalık olamazdı. Genel itibari ile büyük çocuk aileden payını alarak ayrılır, yeni bir ailenin temelini atardı. Urukların oluşturduğu boylar bir üst derecedeki yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bozkırda siyasi tabilik özgürlüğüne sahip olan uruklar, bazı durumlarda başka bir öndere bağlanabiliyorlar, yeni yaylaklar için bulundukları boydan ayrılabilirlerdi. Böylece göçebe topluluklar kolayca toplanıp yeni biçimler kazanabiliyordu.

## B. ETNİK OLUŞUM VE ADLANDIRMALAR

İslamiyet öncesi Türk topluluklarında boy isimleri bir takım kaidelere göre belirleniyordu. Bunlar genellikle coğrafi göndermeler, göçerlik-gezginlik, göçebe akıncılar, kurucu unsurların sayısı, bir halkın kısım veya kalıntısı, unvana dayalı isimler, bağlı olanlar, şiddeti, şiddetli tabiat güçlerini, gücü, iktidarı, cesareti, saldırganlığı, büyük ün ve zenginliği ifade eden kelimelerdi.<sup>14</sup>

Genel itibari ile siyaseten hâkim olan uruk, boy birliğine veya kendisinin kurduğu konfederasyona kendi ismini verirdi. Bu oluşumun çökmesi halinde bir başka uruk adı sivrilererek, ismini bütün boya hâkim kılabilirdi. Bir boy savaşlar sırasında büyük nüfuz kazanırsa, boyun önderi, mensup olduğu kabilenin yardımı ile yeni oluşumun başbuğu oluyordu. Başbuğ, tebaasını ganimetler ve topraklar ile doyurduğu müddetçe hâkimiyeti meşru olur, budununun adı yükselirdi.<sup>15</sup>

<sup>13</sup> Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, (Ankara 2002), s.1.

<sup>14</sup> Golden, A.g.e., s.5.

<sup>15</sup> Rásonyi, *Tarihte Türklük*, 4. Baskı, (Ankara 1996), s.58.

Bu sürecin belki de en güzel örneklerinden birisi Kimek isminin zamanla unutulurak Kıpçak adının yükselmesidir. Vakti ile Kimeklerin batısında oturduğunu anladığımız Kıpçakların yöneticisi Kimeklerin eli ile belirleniyordu ve Kimek üst budun adı altında mevcudiyetlerini devam ettiriyorlardı.<sup>16</sup> Nitekim İbn Hurdazbih, Kimeklerin VIII. yy.'dan itibaren bu bölgede tarihin işleyişine yön veren dinamik kavimlerden biri olduğunu gösteren kayıtlar sunmaktadır.<sup>17</sup> Kademe kademe büyüyen bu budun adının başındaki yöneticinin de ünvanı aynı ölçüde yükselmiş, Hakan ve Yabgu unvanları kullanılmıştır. Ancak bir süre sonra, XI. yy.'a gelindiği vakit, Kimek adı zikredilmez olmuş, Kıpçaklar daha güçlü bir kavim olarak adlarından söz ettirmeye başlamışlardır.<sup>18</sup>

Benzer bir serüveni, çalışmamızın konusu olan Burcan budun adı için de göreceğiz. Sürekli olarak Bulgar Türklüğü çerçevesinde isimlerine rastladığımız Burcanlar, istisnai bazı eserler dışında daima bir Bulgar kavmi olarak görülmüştür. Kafkasya'daki eski yurtta, İdil sahasında ve sonraki dönemde Tuna havzasında dahi birliktelikleri devam eden bu iki akraba budun isminden Burcan adı zaman zaman sivrilerek, Bulgarları da niteler hale gelecektir.

### C. İLK SAKİNLER

Batı Avrasya ve Karadeniz bozkırları tarihi süreç boyunca göçebeler için temel yaşam alanlarından olmuştur. Otlakları geniş ve münbit olan bu araziler, Altaylı göçebeler için kovalamacada son durak idi. İç mücadeleler ve savaşlarla sarsılan Asyalı göçerler için oldukça ideal olan bu topraklar, bir süre sonra ticaretin de yoğun biçimde

<sup>16</sup> Hudûd'ül-Âlem: "Kıpçaklar Kimeklerden daha korkaktırlar, başkanları Kimekler adına tayin olunur...", bkz. Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK., (Ankara 2001), s.68.

<sup>17</sup> İbn Hurdazbih onları Dokuz Oğuzların solunda, Karluk, Oğuz, Çakır, Peçenek, Türgiş, Azkiş, Kıpçak ve Kırğız'ı içeren bir Türk topluluğu olarak görür. Bkz. Golden, Peter, "Kimek ve Yemekler", *Türkler*, c.2, (Ankara 2002), s.757.

<sup>18</sup> Sümer, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, (Ankara 1994), s.54.

yapılmasıyla birçok kavmi kendisine çekmiştir. Tabii ki doğudaki güçlü devletlerin tazyiki ile bu topraklara gelen kavimler de olmuştur.

Erken Kafkasya tarihine bakıldığı vakit, kimi doğrudan doğruya bu sahanın yerlisi, kimi de Ortadoğu'daki siyasi hareketlerle alakalı olarak kuzeye çekilmiş olan birçok kavim görülür ki, bunların Türklük ile benzerlikleri dikkate şayandır. Ancak bu kavimlerin etnik kimlikleri, bağları ve tarihi rolleri konusunda yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu alanda yapılacak olan çalışmalar Kafkasya'nın erken tarihini aydınlatmakla kalmayıp, aynı zamanda Ön Türkçenin de sağlıklı bir biçimde tespitini sağlayacaktır.

Konuyu dağıtmamak gayesiyle, burada Türklüğün ana yurdu tartışmalarına yer verme niyetinde değiliz, ancak kabul edile gelen genel görüşün aksine erken tarihlerde Avrasya sahasında varlıklarından haberdar olduğumuz muhtemel Ön Türk gruplarının bizi düşünmeye çağırdığını belirtmeden geçmemeliyiz.

Bu cümleden ilk olarak Hurriler ile başlayabiliriz. Hurriler anavatanları olan Güney Kafkasya'dan güneye doğru inerek, Mezopotamya kültür toplumu içerisine girmeyi başarmışlar, bu sahada büyük bir devlet kurarak, kendilerine özgü bir kültür oluşturmuşlardır. E. A. Speiser, Ahmet Ünal, C. Burney ve E. Memiş, onların anavatanlarının Kafkaslar olduğu konusunda hemfikirdirler.<sup>19</sup> Ayrıca C. Burney ve E. Memiş, Doğu Anadolu'da eski devirlerden itibaren Hurrice konuşan halkların olduğunu belirtmişlerdir. Ekrem Memiş "Eskiçağ'da Türkler" adlı eserinde Hurrilerin Anadolu ve Kafkasların en eski sahiplerinden biri olduğunu belirterek, onları bir Proto-Türk kavmi olarak göstermiştir.<sup>20</sup>

M.Ö. VII. yy'da Sakalar devrinden itibaren çeşitli Türk kavimlerine mensup topluluklar Derbend yolu ile Kafkasların kuzeyinden Azerbaycan'a gelip

<sup>19</sup> Bi Mahmut, *Kafkas Tarihi*, (İstanbul 2007), s.289.

<sup>20</sup> Memiş, Ekrem, *Eskiçağda Türkler*, (Konya 2002), s.77.

yerleşmişlerdir. Böylece erken devirlerden itibaren Kuzey Azerbaycan topraklarına kalabalık Türk grupları toplanmıştır.<sup>21</sup>

Sümerlerin çağdaşı olan ve bugünkü Irak topraklarının kuzey taraflarında anılan Subar ismi oldukça tanındık gelmektedir. Nitekim Firidun Ağasioğlu'na göre bunlar daha sonraları Sabir olarak bilinen Türk topluluğundan başka bir şey değildir.<sup>22</sup> Subarlar, Sami kavimlerin (Akkadlara yenilince) tazyiki neticesinde daha kuzeye çekilmek zorunda kalarak bugünkü Güneydoğu Anadolu topraklarında kendi siyasi teşkilatlarını oluşturmuşlardır. Bu kanıyı destekleyici kaynaklar elimizde mevcuttur. Bunlardan birisi olan Strabon'un verdiği bilgilere göre Sabirler, Don ile Hazar Denizi arasında yaşıyorlardı (M.Ö. II. yy). Daha sonra Ptolemeus, İdil boylarındaki Savaroi halkından bahsetmektedir ki, bu dönemde artık Subarların daha kuzeye çekilmiş olmaları muhtemeldir. Nitekim Herodotos'un bahsettiği Saspeir halkı Kuzey Irak sahasından başlayıp, İdil boylarında noktalanarak göç güzergâhının eksikliğini tamamlayarak<sup>23</sup>, konuyu daha açık bir hale getirmektedir. Herodotos'un anlatımı ile, *“Kolchis'ten sonra Media'ya kadar aşılacak yol o kadar çok değildir, zira bu iki bölge arasında tek bir ulus vardır, bunlar Saspeirlerdir ve onlar arkada kaldıkları zaman artık Media'dır. Bu sığırtmacın öküzlerini yaydıkları otlak, Aktaban'ın kuzeyinde, Karadeniz doğrultusunda uzanan dağların eteklerine düşüyordu; Saspeirlerle karşı karşıya bulunduğu bu yönde, Medler ülkesi dağlıktır, yüksek ve ormanlık koyaklarla örtülüdür; öbür yönleri tek bir ovadır”*<sup>24</sup> *“İranlılardan daha uzakta Medler, Saspeirler, Kolchisliler, tanyeri ve gündoğusu bölgelerine doğru Asya ...”*<sup>25</sup>

<sup>21</sup> Şeşen, a.g.e., s.3.

<sup>22</sup> Ağasioğlu, Firidun, *Azer Xalqı*, (Bakı, 2001), s.129-131.

<sup>23</sup> Bu konunun yeni bir incelemesi için bkz. Karatay, O., “Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi Suvarlar”, *E.Ü.T.D.İ.D.*, X/1 (Yaz 2010).

<sup>24</sup> Herodotos, “*Herodot Tarihi*”, çev. Müntekim Ökmen, 3. baskı (İstanbul 1991), s.110.

<sup>25</sup> Herodotos, a.g.e., s.40.

Bu bilgilerin tam tersini bize aktaran Priskos’a göre ise Sabirler, Asya içlerinden kalkıp gelmişlerdi. Olayları naklinde devasa, insan yiyen kuşları işin içine katan Priskos’un eserine temkinli yaklaşılması gerekmektedir.

Bu konuda tek örnek Sabirler değildir. İsimlerini Bulgar Türklüğü çerçevesinde göreceğümüz Utrigur ve Kutrigur topluluklarının, M.Ö. Anadolu topraklarında görülen Uti ve Kut toplulukları ile alakalandırılabilceğini “Bulgar- Ön Bulgar Meselesi” başlığı altında daha net biçimde görebiliriz.

Ayrıca Strabon (M.Ö. 63), Ptolemeus (M.S. II. yy), Plinius (M.S. 23-79) ve Pomponius Mela (M.S. I. yy) gibi yazarların eserlerinde söz konusu coğrafyada isimleri zikredilen kabilelerin pek çoğu Türk uruk adları ile büyük yakınlık göstermektedir. Dahae = Peçenek, Coman = Kuman, Savir = Sabir, Khun = Hun.<sup>26</sup>

Göçerliğe oldukça müsait yapısı ile sürekli bir hareketliliğe sahne olan Karadeniz’in kuzey bozkırları, muhtemelen bu sürekli hareketin de etkisi ile, barındırdığı kavimlerin yazılı kaynak bırakmalarını mümkün kılmamıştır. Böylece bilinmeyenler ile dolu olan bu saha bir nebze antik Batı eserlerinin anlatımları ve son dönem arkeoloji çalışmaları ile aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Sahadaki erken Türk varlığına işaret eden eserlerden birisi olan Herodot’un anlatımları bizim için çok önemlidir. Bunlardan birisi olarak kaydedilen Argippai halkından Herodot, sürekli kelbaşlılar olarak bahsetmektedir. (krş. Macarcada fõ ‘baş’, Fince pää ‘baş’). Bu halkın isminin “Argimpae” olarak da okunabileceğini belirten Togan, Kazak ve Kırgızların büyük bir uruğu olan Argın ismini aramış, pae kelimesinin beg, bey, bay olarak düşünülebileceğini önermiştir.<sup>27</sup>

<sup>26</sup> Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. baskı (İstanbul 1981), s.41.

<sup>27</sup> Togan, a.g.e., s.29.

Bir diğerk kavim İdil'in yukarı boylarında oturan Gelonlardır. Bu kavim, Darius'a karşı Sakalara yardım edenlerden birisi idi.<sup>28</sup> Türklük çerçevesinde değerkendirilmesi gereken Sakaların birçok Türk kavmine etnik temel teşkil ettiğini biliyoruz. Ortaçağ Ermeni kaynaklarından bir tanesinde Kuman- Kıpçaklardan "kahrolası Yılanlar halkı" olarak bahsedilmesi bu bağlamda düşündürücüdür. Bunun dışında yılanın Kumanlar için oldukça önemli bir figür olduğunu da biliyoruz.

Doğru Avrupa'da Sakaların egemenliği sırasında Herodot'un Sauromata (M.Ö. V. yy.) ismi ile kaydettiği Sarmatlar, M.Ö. II. yy. ile M.S. II. yy. arasında Batı bozkırlarına hâkim olacaklardır. Sarmat birliği içerisinde yer alan pek çok boyun Türklük ile yakınlıkları dikkat çekicidir. Bunlardan birçoğunun ismi az ya da hiçbir değışime uğramadan muhafaza edilecektir. Hatta bizzat Sarmat ismi, Macarların Gyarmat kabilesinin isminde, bundan da bin yıl kadar sonra Başkurtların Yurmatı boyunun isminde kendini göstermiştir.<sup>29</sup> Türkçe de y'nin karşılığı olarak Macarca gy sesinin geldiği biliniyor. Bu bağlamda; yula = gýula, yas = gyász, yoğur = gyúr, gyarmat = yurmatı. G. Németh'e göre Macarların dokuz boyundan yedisi muhakkak Türk'tür; bunlardan bir tanesi de Gyarmat kabilesidir.<sup>30</sup>

Sözü edilen Sarmat boylarından Siraklar hakkında yapılan çalışmalar Türklük ile olan yakınlıklarını kanıtlar niteliktedir.<sup>31</sup> Sarmat boyları arasında isimleri zikredilen bir başka boy da Yazığlardır. Hunlar devrinde de isimlerine rastlanılan Yazığlar için, Peçeneklerin Giazı ve Kumanların Jazig boyları alakalı görülebilir.

<sup>28</sup> Çay, Abdulhalık M. - Durmuş, İ., "İskitler", *Türkler*, s.591.

<sup>29</sup> Karatay, Osman, "Doğru Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.III, Güz-2004, s.6

<sup>30</sup> Togan, a.g.e., s.158

<sup>31</sup> Bunun için bkz. Durmuş, İlhami, "Siraklar", *G.Ü. FEF. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (1997).

M.S. II. ve III. yy'larda Karadeniz'in kuzeydoğu köşesindeki düzlüklerde yaşadıklarını bildiğimiz Boranlar için yapılan çalışmalar da, onları söz konusu coğrafyada zikredebileceğimiz Türk kavimleri içerisine almamızı sağlamaktadır.<sup>32</sup>

## D. ETİMOLOJİK YAKLAŞIM

Kuzey Kafkasya sahasının ilk sakinlerinden biri olarak göreceğimiz Burcanların kimliği ve Türklük ile yakınlıkları sorularına, kaynaklardaki sınırlı bilgilerden edindiğimiz ipuçları ve etimolojik yaklaşımlar ile bir nebze cevap aramaya çalışacağız.

Ortaçağ Arap yazarlarından bazılarının eserlerinde ve Alban Tarihi gibi erken dönem Ermeni tarihlerinde kısa paragraflar halinde isimlerine rastladığımız bu kavmin etnik aidiyeti hakkındaki düşüncelerimizi bir sonraki aşamada verme gayesindeyiz.

Öncelikle açıklanması gereken husus aradaki hatırı sayılır coğrafi mesafeye ve ayrıntılarını daha sonra göreceğimiz tarihi genişliğe rağmen muhafaza edilmiş bir biçimde karşımıza çıkan Burcan ismidir.

Kafkaslardaki erken Bulgarların hemen yanı başlarında rastladığımız Burcanları, muhtemelen akraba oldukları bu kavim ile sıkı bir kader birlikteliğinde, sürekli bir ortak hareket alanı içerisinde görmekteyiz. Nitekim her iki etnik isim arasındaki gözle görülür benzerlik ve sıkı siyasi münasebetleri Bulgarlar ile Burcanların aynı kavim olabileceklerini akla getirebilir. Bu gibi soruları Bulgarlar bahsinde daha net bir biçimde açıklamaya çalışacağız.

El-Cermî, Mesûdî, İbn'ul-Esir ve Yâkut'un Burcan, El-Kazvinî ve Ebu'l-Fidâ'nın El-Burcan, El-Bekrî'nin Borcan, El-Fazari'nin Burcana olarak zikrettikleri<sup>33</sup>

<sup>32</sup> Boranlar için bakınız: Karatay O., "III. Yüzyılda Trabzon'a Saldıran Boranlar Kimlerdir?", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.1, Güz 2006.

<sup>33</sup> Kuzeyev, R. G., *İtil-Ural Türkleri*, çev. Arif Acaloğlu, (İstanbul 2005), s.149.

söz konusu kavim Hudûd'ül-Âlem'de<sup>34</sup> ve Taberî'nin kayıtlarında Burcan biçimi ile karşımıza çıkmaktadır.<sup>35</sup> El-Kaşi'nin hazırlamış olduğu coğrafi tabloda ise Burşhan deyişi ile karşılaşırız.<sup>36</sup> Adı geçen kaynakların birbirinden uzak coğrafyalarda ve farklı zaman dilimlerinde bu ismi zikrediyor olması münasebetiyle mesele karışık bir hale sürüklenir gibi olsa da, Bulgar birlikteliği düşünüldüğünde işin içinden rahat bir biçimde çıkılmaktadır. Hristiyan el-Burcan halkından bahseden Ebu'l-Fida muhtemelen Bizans komşuluğuna gelen, Tuna Bulgarlarının arasındaki Burcan grubundan bahsediyordu. Aynı tarihlerde Kuzey Kafkasya sahasında adları anılan Burcanlar ise, Büyük Bulgar birliğinin dağılmasından sonra Kubrat'ın oğullarından Batbayan'ın idaresinde eski yurttaki hâkimiyet tesis eden grup olsa gerektir.

Karşımıza çıkan bu budun adı hakkında daha önce herhangi bir çalışmanın yapılmış olmayışı, isimleri ve kimlikleri üzerine söylenebilecekler, yalnızca kendi çabalarımız ile ulaşabildiğimiz sınırlı kayıtları değerlendirmemiz neticesinde şekillenmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi göçebe dünyasındaki boy isimlerinin kaynağına dair fikir yürüten Golden'a göre, İslam öncesi dönemlerde boy isimleri belli sınıflamalara ve isimlendirmelere tabi tutuluyordu. Genellikle coğrafi göndermeler, göçer/gezginlik, kurucu unsurların sayısı, bir halkın kısım veya kalıntısı, unvana dayalı isimler, tabiat güçleri, zenginlik ve insana özgü nitelikler temel alınabiliyordu.<sup>37</sup>

Elimizdeki kayıtlar toplu bir biçimde değerlendirildiğinde, Burcan etnik isminin bir coğrafi sahadan türemiş olup olmayacağı ya da yaygın bir gelenek olduğu üzere kendi ismini bir uruk ismine dönüştüren kurucu şahsiyete dayanıp dayanmayacağı sorularını sivrilteriz.

İsimle alakalı olarak dikkat çeken ilk özellik Bulgar ismine olan benzerliğidir. Burcanların adlarına ağırlıklı olarak Ortaçağ Arap seyyahlarının eserlerinde rastlıyoruz.

<sup>34</sup> Minorsky, V., *Hudud'ül Alem*, (Londra 1937), s. 53, s.423, s.429.

<sup>35</sup> Taberî, “*Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*”, çev. Z. K. Ugan – A. Temir, (İstanbul 1991), c.III, s.1061.

<sup>36</sup> Kennedy, M. H., Jamshid ibn Mes'ud Kashi, “*Al-Kashi's Geographical Table*”, Philadelphia, 1987.

<sup>37</sup> Golden, a.g.e., s.5.

İsmin Arap harfleri ile yazımına bakıldığı vakit, özellikle de el yazması biçimi düşünüldüğünde Bulgar adı ile karıştırılmış olabileceğini varsaymak muhtemeldir. Her iki etnik adın yazımındaki ilk iki ses ortak (be ve vav), üçüncü ses olan lam ve re ise birbirine son derece benzerdir. Yine beşinci ses olan elif de aynıdır. Bu benzerlik ister istemez yanlış bir yazım ya da okumanın olup olmadığını sorgulamamızı gerektirebilir. Nitekim sürekli olarak siyasi bağlamda da birlikte anıldıkları için bu ihtimal kuvvetlenir gibi gözükebilir. Ancak daha ayrıntılı bir biçimde bahsedeceğimiz üzere, söz konusu iki etnik isim birbirinden ayrıdır ve farklı etnosları temsil eden birer adlandırmalardır. İsmin kökenine dair diğer fikir yürütmelerine yer vermek gerekmektedir.

İsme dair yapılmış ender çalışmalardan bir tanesi Olga B. Frolova'ya aittir. El-Kazvinî'nin eserini kaynak olarak alan Frolova'ya göre Burcan isminin Norman adına çağırışında bulunabilmesi muhtemeldir.<sup>38</sup> Ortaçağ Arap coğrafyacılarının eserlerinde Normanların isimlerinin farklı bir biçimde, al-Ludana, al-Ludh'ana, al-Urdman, al-Kudkana ve al-Mud'ana hali ile kayıt edildiklerini belirten Frolova, ses değişimlerini de izah etmeye çalışarak Burcan ismi için de "Lurman" çıkışını aramaya çalışmıştır.<sup>39</sup> Netice itibari ile Burcan isminin de Bulgar-Norman ve Burgondia sahasını nitelemesinin muhtemelliğinden bahsetmektedir. Ancak Frolova'nın teklifi son derece zorlamalarla doludur. Yalnızca Ortaçağ eserlerinin bazılarındaki Norman yazımına bakarak böyle bir kanıya varabilmek son derece güçtür.

Frolova'nın çalışmasını dikkate alan bir diğer öneri ise Ivanov'dan gelmiştir. Arap kaynakları bazında eski Bulgarlar üzerine fikir yürüten Ivanov, Burcan adının İbn Hurdazbih, İbn'ül-Fakih, İbn Rüşd, Mesûdî ve Yakut el-Hamevi'nin eserlerinde zikredildiğini bildirmektedir. Meseleye biraz daha temkinli yaklaşan Ivanov, Burcanlar ile Bulgarların yakınlığına temasta bulunmuştur. Ayrıca Frolova gibi o da ismin Burgondia sahasını niteleyebileceği üzerinde durmaktadır. "Buri" ve "Bolgi" köklerini

<sup>38</sup> Frolova B. Olga, "About The Ethnic Name "Burdjan" in Arabic Geographical Works", *The Third Nordic Conference on Middle Eastern Studies, Ethnic Encounter and Culture Change*, Joensuu (Finland), 19-22 June-1995, s.1.

<sup>39</sup> Frolova, a.g.b., s.1-2.

değerlendiren Ivanov, Farsçadaki çoğul eki olan –an ekinin de sonradan gelebileceğini bildirmiştir. Çalışmamızın ileri kısımlarında söz konusu ek ile Burciler ya da Burclar şeklinde bir türeme olup olmadığı konusu irdelenecektir.

## E. KAFKASYA’DA ERKEN HUN VARLIĞI

Hunların isimleri M.S. 375’deki meşhur göç hareketlerinden çok daha evvel Kafkasya’nın kuzey düzlüklerinde anılıyordu. Söz konusu sahada Türklük ile ilişkilendirebileceğimiz birçok budun ismi bir yana, doğrudan doğruya hiçbir değişime uğramadan karşımıza çıkan Hun ismi oldukça dikkat çekicidir.

Henüz II. yüzyılda Ptolemeus’ta geçen “Khounoi” ifadesi Hunlardan başka bir şey olmasa gerek. Ptolemeus, Khounoui’ye dair şu bilgileri vermektedir; “Venedik koyuna yakın olan okyanus kıyısında Velta’lar, onların ötesinde Osi’ler, sonra oldukça kuzeye doğru Carbonlar oturmaktadır. Bunların doğusuna doğru Careotlar ve Sal’ler vardır. Bunların aşağısında Gelan’lar ve Hippopod’lar ve Melanchlaen’ler vardır. Bunların aşağısında Agathyrs’ler, sonra Aors’lar ve Pagyrit’ler bulunur. Bunların aşağısında da Savarlar ve Borusc’lar Ripaeos Dağlarına kadar ikamet ederler. Sonra Acib’ler ve Nasc’lar gelir. Bunların aşağısında Vibion’lar ve Idra’lar bulunur. Vibion’ların aşağısında Alanlara kadar Sturn’lar ikamet eder. Alanlarla Hamexobios’lar arasında Carion’lar ve Sargati’ler bulunur ve Tanais Nehri’nin bükümünün yanında Ophlon’lar ve Tanaita’lar oturur. Bunların aşağısında Osil’ler bulunur, Rhoxolan’a kadar Hamaxobioslar’la Rhoxolan’lar arasında Rheucanali ve Exobygita’lar bulunur. Bunların ilerisinde Gevin’ler sonra Bodin’ler vardır. Basternalar’la Rhoxolan’lar arasında Chuni (Hun) bulunur ve kendi isimlerini taşıyan dağların aşağısında Amudoc’lar ve Navari’ler bulunur”.<sup>40</sup>

<sup>40</sup> Ahmetbeyoğlu, Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, I. Baskı, TTK., (2001), s.15.

Coğrafyacı Strabon'un M.S. 18-23 yılları arasında kaleme aldığı eserinde geçen "Phauni" adı da Hunlar ile alakalı olsa gerektir. Baktria'nın Yunan kraliçesi, egemenliğini Seres ve Phauni'lere kadar uzatmıştır.<sup>41</sup>

Dionisius Pariegetus da Kafkaslarda yaşayan Hunlardan bahsetmektedir.<sup>42</sup> Herodotos'da ki "T'urkae", Pompeius Mela ve Pilinus Secundus da geçen "Tyrkae" kelimeleri de akla doğrudan Türk'ü getirmektedir.<sup>43</sup>

Kalankatlı Musa eserinde Vologez'in<sup>44</sup> Albanlara hükümdar oluşunu anlatırken, "Vologez'in emriyle Yafes neslinden ve Sisakan soyundan (Sünik) olan Aran, onlara hâkim tayin olundu. Aran, Aras Nehri'nden başlayarak Hunan Kalesine kadar uzanan Alban ülkesinin düzlüklerini ve dağlarını miras olarak aldı" demektedir.<sup>45</sup> Hunan ya da Hunarakert olarak bilinen kale Hıram Çayı'nın Kür'e kavuştuğu yerde mevcut olan bir kale ve şehrin adıdır.<sup>46</sup> Anlatımının devamında Yafes ve Aran'dan başlayarak III. Vaçagan'a kadar Albanya'da hâkim olan hükümdarların adlarını zikreden Musa'nın listesinde geçen Erbag, Ernek, Encag, Borc, Bezek ve Gaynag'ın isimlerinin Türklük ile, özellikle de Avrupa sahasına gelen Hunların isimleriyle benzerliği dikkat çekicidir.<sup>47</sup> (Ernek = İrnek, Encag = Muncuk gibi)

Ermeniye kralı III. Trdat'ın, Barsillerin hükümdarı ile çarpışması anlatılırken, Barsil hükümdarının bu sert mücadelede mağlup olduğu ve Ermeniye ordularından kaçan Barsillerin, Hunların ülkesine kadar kovalandıkları anlatılmaktadır.<sup>48</sup> III. Trdat'ın

<sup>41</sup> Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s.15.

<sup>42</sup> Karatay, "III. Yüzyılda Trabzon'a saldıran Boranlar Kimlerdir?", s.13.

<sup>43</sup> Bu konudaki en yeni çalışma bir sempozyum bildirisiidir. Bkz. Karatay, O., "Ergenekon Öncesindeki Felaket Hakkında Bir Tarihleme Denemesi".

<sup>44</sup> I. Vologez = I.Valarş; 50-76 yılları arsında hükümdar olmuştur. Bkz. Kalankatlı Moses, "*Alban Tarihi ve Salnamesi*", Mhitar Koş, çev. Ziya Bünyadov, (İstanbul 2006), s.31.

<sup>45</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s.32.

<sup>46</sup> Bi, a.g.e., s.343.

<sup>47</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s. 35

<sup>48</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s.48.

ölüm tarihi olarak eserde 330 yılı verilmektedir. Burada adı geçen Barsillerin ülkesi ve kim olduklarını da ayrı bir başlık halinde incelemeye çalışacağız.

## F. HUN-BULGAR-BURCAN BAĞLANTISI

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Hunlar oldukça eski devirlerden beri Kafkasya sahasında meskûn idiler. Kafkasya'nın Türk kökenli ilk misafirleri sadece Hunlar değildi; erken Bulgar topluluklarının da sahadaki varlığına dair açıklamalarımızı Bulgarlar bahsinde yapmıştık.

Her iki kavmin de büyük devlet kurucu unsurları, hâkimiyetleri dağıldıktan sonra eski yurda dönüş yapmışlar ve Kafkasya sahaları tekrar bu akraba kavimlerin yönetimine kalmıştır. Hunların batı kolu büyük fatih Atilla'nın ölümünün ardından dağılmış, Ernak önderliğindeki Hun bakiyeleri Bulgarların sahalarına, yani eski yurtlarına dönmüştü. Aynı şekilde Büyük Bulgar birliği dağıldıktan sonra Kubrat'ın oğullarından Batbayan idaresindeki Bulgarlar Hazar hâkimiyeti altında eski yurttaki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Vakti ile her iki kavmin de hemen yanı başında gördüğümüz bir diğer Kafkasyalı Türk kavmi olan Burcanlar da VI.- VII. yy'larda onlar arasındaki yerini almış olmalıdırlar ki, Kafkasya'da bu tarihlerde bir Hun-Bulgar-Burcan birliğinden söz edilmeye başlanmıştır.

Bu konfederasyonda etkin olan kavim Bulgarlar olmuş, diğerleri genellikle onların ismi altında zikredilmişlerdir. Ancak bu tarihlerde söz konusu oluşumun içinde Hun ve Burcan topluluklarının olduğunu biliyoruz. Hunlarla ilgili oldukça mühim bilgiler veren Horenli'nin Kafkas Hunlarının inanışlarına dair vermiş olduğu bir bilgi, bütünlüğün daha iyi anlaşılması için müthiş bir ipucu olmuştur. Ermeniye Prensi Varaz-Trdat'ın, Hunların yapmış oldukları akınları önlemek gayesi ile ülkesindeki piskoposlardan İsrail'i, sulh sağlamak ve Hunları İsa inancına çağırmak için Hun ülkesine göndermesi üzerine anlatılanlar ilgi çekicidir: “*Şeytanın tahrikiyle yoldan azan*

*ve ağaca tapma günahına gark olan bu kabile, kalın kafalı kuzey ahmaklığına göre uydurulmuş yalancı inançlara sadık kalıyor, murdar putperest ayinlerini diğer dinlerden yüksek tutuyordu. Eğer gök gürültüsünün eşlik ettiği ve fezayı yakan yıldırım, bir insana veyahut bir hayvana çarparsa, bunu Ku'ar adlı ilahlarına kurban kabul ediyor ve bundan dolayı ona tapıyorlardı... ”<sup>49</sup>*

Kafkas Hunlarının taptığı söylenen Tanrı Ku'ar ismi çok daha sonra, İmam Bahşi Tarihi'nde, Kafkasya'da yaşayan Burcanların Kubar-Subar isimli bir tanrıya inandıklarını söylemesi ile tekrar karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu eserin de sıhhati kuşkuludur ve Şan Kızı Destanı gibi çağdaş bir uydurma olma ihtimali yüksektir.

Horenli'nin Kafkas Hunları için söylediklerinin daha sonra Burcan inançları içinde de görülmesi Kafkasya'daki birlikte yaşamın hatırası olsa gerekir.

## **G. BURCAN – BULGAR İSİMLERİ**

Genellikle, Ortaçağ Arap coğrafyacılarının eserlerinde rastlanılan Burcan adı ve etnik kökeni meselesi hakkında şu ana kadar açıklayıcı bir çalışma yapılmış değildir.

Kaynaklardaki bilgilerin azlığı ve ayrı bir çalışma alanı olarak araştırmacıların dikkatini çekmemesi sebebi ile Burcanlar hakkında bilinenler oldukça azdır.

İlk olarak kelime itibari ve daha sonra ayrıntılarını göreceğimiz siyasi münasebet ve yakınlıkları sebebiyle bu etnik ismi Bulgar ismi ile birlikte değerlendirmek zorundayız. Karadeniz'in kuzey bozkırlarında, Bulgar ismine ilk olarak Bizans İmparatoru Zenon ile ittifak yapmaları (482) münasebetiyle rastlansa da, V. yy ortalarına kadar Karadeniz-Hazar bozkırlarında özellikle de bu sahanın doğu

---

<sup>49</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s.238

kısımlarında çok sayıda Bulgar topluluğunun varlığı bir gerçektir.<sup>50</sup> Bu meselenin ayrıntılarına birazdan daha tafsilatlı bir biçimde değineceğiz, ancak burada öncelikle Bulgarların varlığı, Bulgar ismi ve Ön Bulgar adlandırması gibi kavram karışıklarını bir miktar da olsa gidermeye çalışacağız.

## H. BULGAR – ÖN BULGAR MESELESİ

Bugüne kadar Bulgar Türklüğüne dair yapılmış olan çalışmaların ortak kanaati Bulgarların Orta Asya'daki meşhur göçlerin paralelinde diğer Türk toplulukları gibi Asya içlerinden batıya doğru geldikleri doğrultusundadır. Bulgarların Asya'daki yurtlarına dair herhangi bir tatmin edici kayıt elimizde olmadığı gibi, adlarından ilk olarak bahsedilen Zenon döneminde bu Türk topluluğu açık bir şekilde Kafkasların kuzeyinde meskûn idi. 482 yılında Gotlara karşı Bizans İmparatorluğu ile ittifak kuran Bulgarlar, Antakyalı İoannes'in eserinde onlardan bahsedilmektedir.<sup>51</sup>

Bulgarlara dair ilk bilgileri edindiğimiz bir diğer kaynak olan Horenli Musa, “Blkar” biçimi ile daha önceki Bulgar toplumundan bahsederken yine aynı sahayı işaret etmektedir. Süryani Mar Abbas Katina'ya dayanan Horenli, henüz M.Ö. II. yy.'da Kafkasların kuzey eteklerinde ve Kuban nehri boylarında oturan Bulgarlardan bahsediyor:

*“(Ermeni Kralı Val-Arşak) Kuzeye, Tayk'daki Parkhar (dağın)'ın eteklerine, yağmurlu ve sisli ormanlık ve bataklık bölgelere doğru döndü... dağların içinde ki iki düz ve ağaçlı yeri avlak olarak düzenledi... orada kuzey ovası ile büyük Kafkas Dağının eteklerinde ve güneyde ki dağdan büyük ovaya doğru inen uzun ve derin vadilerde oturan yabancı barbar ırkı topladı. Onlara haydutluğu ve kıtalleri bırakmalarını ve kralın emir ve vergilerine tabi olmalarını emretti ve bir daha ki sefer gördüğünde*

<sup>50</sup> Golden, a.g.e., s.83.

<sup>51</sup> Karatay, O., “Kafkasya Bulgarları Tarihi”, *Karaçay- Balkarlar: Tarih, Toplum, Kültür*, yay. U. Tavkul – Y. Kalafat, (Ankara 2003), s.20.

*üzerlerine mukabil kurumlarıyla birlikte önderler ve prensler atayacağını söyledi. Ve onları bilge kimseler ve nezaretçilerle bıraktı. Kendisi ise batı ordusunu terhis ettikten sonra, eskilerin 'Ağaçsız' yukarı Basean atladıkları, fakat sonra Vlendur Bulkar kolonisi Vund buraya yerleştikten sonra onun ismine binaen Vanand denen, Şaray hududundaki otlu çayırlara doğru indi.*"<sup>52</sup>

Bulgarların, Kafkasların kuzeyinde ki yurtlarına işaret eden bir diğer tarihi kaynak da Hatip Zakharias'ın anlatımlarıdır.<sup>53</sup> Süryani yazar, 555 yılı civarında Kuzey Kafkasya'da Hazar kapısı civarında yaşadıklarından bahsetmektedir.

Yukarıda verildiği şekilde Ermeni yazarın anlattıklarını destekleyici bir başka haber de 334 tarihli anonim bir Latin yazmasında geçer. Burada "Ziezi ex quo Vulgares" biçimi ile "*Vulgares = Bulgar*" ifade edilen topluluk Kafkasların kuzey eteklerinde meskûn idi.<sup>54</sup>

Bulgarların ilk yurtlarına dair Kafkasya tezimizi güçlendiren bir başka kaynak Mesûdî'nin el-Tenbih ve'l-İşraf adlı yazmasıdır. Buradaki ifade aynen şu şekildedir: "...Bulgarlar Türklerden, Bizans'ın doğusundaki... Valandariyye denen göçebelerdendir ki, bunlar Peçenekler, Yecniler, Başgırtlardır."<sup>55</sup>

Tarihi kaynaklarda Bulgar yurduna dair verilen bu kısa bilgilerin yanında meseleyi daha açık bir hale getirebilmek için, erken Ortaçağ eserlerinde isimleri Bulgarlık çerçevesinde anılan iki kavim olan Kutrigur ve Utrigurların kim olduklarını inceleyelim. Öncelikle belirtmemiz gereken husus, mevcut kaynakların sözbirliği içinde bu toplulukların hareket sahası olarak Kafkasların kuzey bölgelerine işaret ettikleri gerçeğidir. Jordanes'in çağdaşı olan Bizans tarihçisi Prokopius "Gotlarla Savaş" adlı

<sup>52</sup> Karatay, Osman, "Kuzey Kafkaslardaki 'Vlendur Bulgar' Halkı Üzerine", *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, (İzmir 2005), s.419.

<sup>53</sup> Karatay, "Kafkasya Bulgarları Tarihi", s.20.

<sup>54</sup> Karatay, "Kuzey Kafkaslardaki 'Vlendur Bulgar' Halkı Üzerine",s.421.

<sup>55</sup> Şeşen, a.g.e., s.57-58.

eserinde Karadeniz'in kuzey sahilleri boyunca Alanlarla komşu olarak yaşayan Got-Tetraksitler'in daha yukarısında meskûn olan Hun kavimlerinden bahseder. Bu kavimlerin ülkesi Azak Denizi ve Don nehrine kadar uzanıyordu ve bu ülkeye Eulisya deniliyordu, sahil şeridi ve iç kesimleri “*bir zamanlar Kimmeryahılar... şimdi ise Utrigurlar denilen kavimlerce meskundu.*”<sup>56</sup> Prokopius'un anlatımlarının devamında Utrigurlarla akraba ve aynı dili konuşan Kutrigurlar<sup>57</sup> için de herhangi bir yurt değişikliğinden bahsedilmemektedir. Kaynaklardaki sözbirliği bu toplulukların bize eskiden beri kuzey(batı) Kafkas sahalarını yurt edindiklerini gösterir. Bu toplulukların isimleri de iddiamızı kanıtlamada büyük bir ipucu olabilir. Nitekim Azerbaycan'daki eskiçağlı kavimlerden Uti ve Kutilerin mevcut topluluk isimleriyle yakınlığı göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Ortada bulunan –r sesinin çoğul anlamı verdiği ve sondaki –gur eklerinin yurt manasını taşıdığı tezi ile “*utrigur= utlar yurdu*” ve “*kutrigur= kutlar yurdu*” sonucuna ulaşılabilir.<sup>58</sup>

## I. BURCAN- BULGAR BAĞLANTISI

765 yılına kadarki Bulgar hükümdarlarının adlarını ve hakanlık sürelerini gösteren “Bulgar Hanları Listesi”ne göre İrnek, Bulgar hükümdar sülalesinin atalarından birisi olarak görülmektedir.<sup>59</sup> Atilla'nın ölümünün ardından Hunların dağılışı ve İrnek önderliğindeki Hun bakiyelerinin eski yurda doğru çekilerek buradaki Bulgarlarla birleşmesi, yükselen Bulgar etnik ismi altında varlıklarını devam ettirmiş olmaları mümkün görülmektedir. Bir süre sonra Burcan ismindeki kavmi de söz konusu oluşumun içinde görmekteyiz. Bu yeni konfederasyona katılan Burcanların her iki kavme de yabancı olmamaları sebebi ile olsa gerek, bu tarihlerden itibaren sürekli bir

<sup>56</sup> Artamanov, M. I., *Hazar Tarihi*, (İstanbul 2004), s.115.

<sup>57</sup> Prokopius'a göre Eulisya ülkesinde meskûn kavimlerin hükümdarlarından bir tanesinin iki oğlu vardı. Bunlardan birinin adı Utigur diğerinin Kutigur'du. Bunlar birlikte yaşayan, zevkleri ve hayat tarzları olan topluluklardı. Bkz. Artamanov, a.g.e. s.115.

<sup>58</sup> Karatay, “Kafkasya Bulgarları Tarihi”, s.28-29.

<sup>59</sup> Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, s.197.

birliktelik olmuştur ve Bulgar isminin yükseldiği hemen her coğrafyada Burcanlar da yanlarında yer almışlardır. Hatta bazı durumlarda birtakım seyyahlar, Bulgar isminden ziyade doğrudan Burcan ismini kullanmayı tercih etmiştir.

Burada genel hatları çerçevesinde Kafkasya'nın en eski kabilelerinden birisi olarak gördüğümüz Burcanların, Bulgar Türklerinin atası olup olmadıkları sorusunu cevaplama niyetindeyiz.

Kuzeyev Bulgarların, Burcanlar ile etnik temasının, onların Avrupa'ya muhaceretinden önceki tarihlere kadar indiğini ve Bulgarların batıya göçünden sonra da etnik bağlarının kopmadığını belirtmektedir.<sup>60</sup> Kuzeyev'in sözünü ettiği etnik temas için ilk olarak Kafkasya'daki eski yurt düşünülmelidir. Kuzeyev'in sunduğu Orta Asya tezi biraz daha düşük ihtimalli gözükmektedir. Kaynaklarda Asya'daki birlikteliği kanıtlayacak herhangi bir kayıt yoktur. Kuzeyev'i bu şekilde düşündüren, Burcanları "Bacgard"lar ile birlikte Peçenek dünyasına ait olarak görmesi olabilir.<sup>61</sup> Ona göre Burcanlar ve Bacgardlar VII-IX. yy'larda Kuzey Kafkasya sahasına göç etmişlerdir.<sup>62</sup> Kuzeyev'in teklifleri arasında hemfikir olduğumuz iki nokta vardır. Bunlardan ilki, Burcanların çoğu kez Bulgar etnik adı altında tanındıkları, bir diğeri ise Bulgarlar ile Burcanlar arasındaki karışıklık ve çelişkili bilgilerin kaynağı olarak onların akraba fakat farklı kavimler olmalarını göstermesidir.<sup>63</sup>

Çoğu kez Bulgar etnik ismi ile anılması gerçeği, her iki kavmin birbirlerine aşinalığına ve sürekli ortak harekete bağlı olsa gerektir. Söz konusu tarihlerde Karadeniz'in kuzey bozkırları sürekli olarak Asyalı kavimlerin geçit yeri olmuş ve birçoklarının isimleri Bulgar etnik adı altında anılmış olabilir. Ancak bunlardan sadece bir tanesinin isminin sivrilerek yeri geldiği zaman doğrudan Bulgarlar için de kullanılması ilgi çekicidir.

---

<sup>60</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.153

<sup>61</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.153

<sup>62</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.154

<sup>63</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.152

Ortaçağ Arap yazarlarının büyük çoğunluğunun Bizans sınırının hemen yanı başında gösterdikleri Burcanlar, çoğu zaman Tuna Bulgarlarını betimlemede kullanılan kavim ismi haline gelmiştir.<sup>64</sup> Bu durum yalnızca Tuna Bulgarlarına Burcan denmesi ile sınırlı kalmamıştır. Yine Büyük Bulgar birliğinin dağılmasının ardından cereyan eden siyasi hadiselerde, tıpkı Tuna Bulgarlarında olduğu gibi, Batbayan'ın yanında kalan Bulgarlar için de aynı durum söz konusu olmuştur. Bizans ve Rus vakayinamelerinde Kara Bulgarlar olarak anılan grubu belirtmek için de Burcan adı öne çıkmıştır. Miktakhov'a göre de Dağıstan sahasındaki Bulgarlar için Burcan adı kullanılıyordu.<sup>65</sup> Dolayısıyla dönem dönem yükselen Burcan adını, Bulgarlar arasındaki nüfuslarının yoğunluğu ile açıklamak mümkündür.

Kuzeyev'in de belirttiği üzere, her iki kavim hakkındaki bilgilerde var olan karışıklık ve içi içe geçmişlik, bu iki topluluğun akraba fakat ayrı kabilelere mensup olması ile alakalıdır. Mesele dikkatlice incelendiğinde, sürekli olarak aynı gibi gözüken bu iki kavmin farklı topluluklar oldukları anlaşılmaktadır. Burcan yurdundan bahseden Kazvinî'nin vermiş olduğu bilgiler, Bulgar sahasından daha farklı bir yere işaret etmektedir. Frolova'ya göre de Kazvinî, Bulgarlar ile Burcanların farklı topluluklar olduğunu göstermektedir.<sup>66</sup> Hudûd'ül-Âlem'de Slavlar anlatılırken, Bulgarlar ile Burcanlar arasındaki araziye yerleştiklerini görmekteyiz.<sup>67</sup>

845 yılı öncesine dair bilgi verip, Bizans ve Bizanslıları anlatan el-Cermî, onlara komşu olarak yaşayan Burcan, Avar, Bulgar, Slav, Hazar ve diğer uluslardan

<sup>64</sup> Wright, R. Ramsay, *The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology*, Al-Biruni, (2004), s.145-146: “*Burcan, Burjan: Tuna Bulgarları için kullanılan isim*”; ayrıca bkz. *Hudud'ül-Alem*, çev. Minosky, V., (Londra 1937), s.423.

<sup>65</sup> Miktakhov, Z., *İlk Bulgar Devlet Oluşumları*, Türkler Ans., C.2, s.620.

<sup>66</sup> Frolova, a.g.b., s.1-2.

<sup>67</sup> *Hudûd'ül-Alem*, “The Slavs”, s.429.

bahsetmektedir.<sup>68</sup> Burada el-Cermî, Burcanlar ve Bulgarları ayrı halklar olarak belirttiği gibi, devletlerini de komşu olarak göstermiştir.

Burcan ve Bulgarların farklı kavimler olduğunu göstermesi açısından son örneğimiz, Mesûdî'nin anlatımlarıdır. O, 837-838 yıllarında sefere çıkan Bizans İmparatoru Theophilos'un yanında Bulgar ve Burcan krallarının da yer aldığını söylemektedir.<sup>69</sup> Burada Burcanların ayrı bir idareye sahip olduklarını net bir biçimde görüyoruz.

## J. BURCAN YURDU

Eserlerinde kısa paragraflar halinde Burcan yurduna dair atıflarda bulunan Arap seyyahlara göre, Burcan arazisi vaktiyle Karadeniz'in kuzey bozkırlarına tekabül eden bir yer idi. Ancak bu adlandırma zamanla doğrudan doğruya Tuna Bulgarları için kullanılmaya başladığında, bu isim ile birlikte Balkan sahasındaki topraklar ve daha geniş bir saha bu isimle anımsanmaya başladı.

Burcan arazisine dair en kapsamlı bilgileri edindiğimiz El-Kazvinî'ye göre Burcan toprakları, onun tam anlatımı ile “kuzeyde ki geniş arazidir, burada gündüz vakti dört saat iken, akşamlar neredeyse otuz saat kadar uzundur.”<sup>70</sup> Onların, Bulgarlardan ayrı bir topluluk olduklarını bildiren Kazvinî, satırlarının devamında bu sıralarda Bulgarların biraz daha güneydeki sahada, Volga nehri civarı ve Büyük Bulgar sahası ile Karadeniz bozkırları arasında oturduklarından bahseder.<sup>71</sup>

---

<sup>68</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.152.

<sup>69</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.152.

<sup>70</sup> Frolova, a.g.b., s.1.

<sup>71</sup> Frolova, a.g.b., s.1-2.

Ebu'l-Fida ise Burcan yurdu için, “Onların ülkesi uzak kuzeydedir. Mesafelerinin uzaklığı ve huylarının kötülüğü yüzünden durumları tarafımızca bilinmemektedir”<sup>72</sup> demektedir.

Adı geçen her iki kaynak Burcan toprakları için olabildiğince kuzey sahaları işaret etse de, tanımlamalarında belirgin herhangi bir yer ifadesi yoktur. Sadece bunlara bakarak Burcanların yurdu için bir şeyler söyleyebilmemiz gayet güçtür. Biraz sonra, “Doğu’daki dört Türk boyu... Bacanak, Bacane, Bacgard ve Naukerde” den bahsedecek olan Mesûdî’nin anlatımları meseleyi daha karmaşık bir hale getiriyor gibi gözükse de, ardından gelecek destekleyici bilgiler Burcanların yaşadıkları sahalar için sağlıklı bilgiler vermemizi sağlayacaktır. Mesûdî, söz konusu dört Türk boyundan üç tanesinin Güney Rus bozkırlarında bulunması hususundan söz ederken, bunların bir zaman Aral Denizi yakınlarındaki konfederasyona dâhil olduklarını söylemektedir.<sup>73</sup> Mesûdî’nin sözünü ettiği dört Türk boyundan biri olan Bacaneler (Bacnı), Kuzeyev’e göre Burcanlardan başkası değildi. Bunlar bir süre Aral kıyılarında bulunmuşlar, daha sonra batıya hareketle Azak ve Karadeniz bozkırlarına yerleşmişlerdir.<sup>74</sup> Aynı yazara göre Bacgardlar ile birlikte hareket eden söz konusu boyların Aral ve Hazar civarından Kuzey Kafkasya ve Karadeniz’in kuzey düzlüklerine göç etmeleri VII. - IX. yy’lar arasında vuku bulmuştur.<sup>75</sup>

El-Bakuvî “Bac(n)a ülkesi... Türk halkındandır. Onlar üzüm, incir ve siyah kızılcığın bol olduğu yerde yaşamaktadırlar”<sup>76</sup> demekle, Burcanların bir dönem Asya’da bulunmuş olabileceklerini düşündürmektedir. Bu konuyla ilgili olarak, Orta İdil boylarının sol kıyısında bulunan Tankeevka mezarlığında<sup>77</sup> elde edilen seramikleri

---

<sup>72</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.151.

<sup>73</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.150.

<sup>74</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.150.

<sup>75</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.154.

<sup>76</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.149.

<sup>77</sup> Burası eski Kazan vilâyeti olup, Spas kazasına (İdil’in sol sahilinde, sonraki Bulgar şehrinde biraz güneyde) bağlı idi.

inceleyen Khalikov, Burcanlar ile Altaylar bölgesi arasındaki kültürel bağa işaret etmiştir.

Yâkut, Mü'cem el-Buldân adlı eserinde “Burcan, Hazar topraklarında bir ülkedir”<sup>78</sup> demektedir. Devamında ise Şair Ebu Nahil et-Temimî “Biz Gilan’dan başladık ve onların tahtı çöktü. Ordularımız kanlı savaşlarda süvarileri geri püskürttüler ve onlar yerleşik olarak Rum ve Burcan aralarına geri çekildiler” demekle, Bulgarlarla birlikte hareket eden Burcanların henüz VII. yy’da Sir-i Derya ve Asya’nın güney sahaları ile münasebetlerini göstermektedir.

El-Kâşî’nin hazırladığı coğrafya tablosunda, Burcan topraklarının koordinatları şu şekildedir:<sup>79</sup>

| Saha   | koordinatları |
|--------|---------------|
| Burşan | 50;0, 44;0    |

Anonim Hudûd’ül-Âlem’de ise Saqlab’ların III.-VI. yy’lar arasında Karadeniz’in kuzeyinde Bulgarlar ve Burcanların arasında oturdukları kaydedilmiştir.<sup>80</sup> Yine aynı eserin bir başka bölümünde Burcan yurdu ile alakalı olarak; “*diğer biri Gurziyanların denizidir. Bu deniz Buntus olarak bilinir. Doğusu Alanların sınırlarına, kuzeyi Peçeneklerin, Hazarların, Mirvatların, İç Başgırtların ve Slavların oturdukları yerlere kadar uzanır. Batısı Burcanların memleketine, güneyi ise Rum memleketine kadar uzanmaktadır.*”<sup>81</sup> denilmektedir.

Hudûd’daki kaydı destekler nitelikteki bir başka habere de İbn Hurdazbih’de rastlıyoruz. “Doğu Yollarının Sikkeleri” ünvanı altında Samerra ile Bağdat’ın doğu memleketlerini, daha sonra Çin yollarını ve Hindistan sahasını anlattıktan sonra batı

<sup>78</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.153.

<sup>79</sup> Kennedy, *Jamshid ibn Mas’ûd Kâshi*, s.9.

<sup>80</sup> Minorsky, *Hudud al-Alam*, s.423.

<sup>81</sup> Minorsky, a.g.e., s.53.

ünvanı altında Enbar, Heyt, Navus, Alus yollarını, Habur, Kınnesrin, Hims, Şam, Taberiyye, Ürdün, Filistin, Remle, Füstad, Mısır, Berka, Berber ve Tanca Ülkelerini tanıtır ve Endülüs'ün kuzeyinden, Rum (Anadolu), Burcan ve Sakleb ülkelerinden kısaca bahseder.<sup>82</sup>

Burcanları daha sonraki tarihlerde Volga kıyılarında ve Büyük Bulgar birliğinin dağılmasının ardından Tuna boylarında görmekteyiz. Onların Volga boylarındaki dönemlerine dair haber veren kaynaklardan bir tanesi Taberî'nin anlatımlarıdır. Hüsrev Anuşirvan'ın fetihlerini anlatırken, onun Orta Volga boylarında oturan Burcan kavmi üzerine yürüdüğü ve oradan dönüşte el-Bâb'ı yaptırdığı kaydedilmiştir.<sup>83</sup>

İbn Rusteh'in vermiş olduğu bilgiler Tuna havzasında oturan Burcanlara ait gözükmetedir. İbn Rüsteh, "Kitâb'ül-A'lâk el-Nefise" adlı eserinde yedi iklim ve şehirleri bahsinde *"Yedinci iklim, doğudan başlayarak Yecüc ülkesinin kuzeyinden geçer. Sonra Türk illerinden geçerek Taberistan denizinin kuzey sahillerine kadar. Sonra Rum Denizi'ni kat ederek Bürkan ve Saglebler diyarına girer, nihayet Batı Denizi'ne dayanır."* demektedir.<sup>84</sup>

Bundan sonraki ortaçağ kaynaklarından birçoğu Burcan adı ile Tuna Bulgarları ismini birlikte zikretmektedir. Burcan dendiği vakit akla doğrudan Tuna havzası gelmeye başlamıştır. El-Birunî, Tuna Bulgarları için doğrudan Burcan ismini kullanmıştır.<sup>85</sup>

<sup>82</sup> Yörükân, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ'da Türkler*, s.370.

<sup>83</sup> Bosworth C. Edmund, *"The History of al-Tabarî"*, v.5, s.162.

<sup>84</sup> Yörükân, a.g.e., s.286.

<sup>85</sup> Wright, *The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology*, s.145-146 "The sixth climate begins among the dwelling places of eastern Turks, with the Qay and the Qun the Kırkhız and Kumukh and Taghazghaz towards the Turcomen country and Farab, the city of the Khazars to the North of their sea and the Alans who occupy the country between that sea and the sea of Trebizond which leads to Constantinople Burjan\*, France and Northern Spain where it ends in the western oceans."

19. yy sonunda yazan Mercanî'nin naklettiği bilgiler de Bizans komşuluğunda olan Burcanları işaret etmektedir. Buradaki bilgilere göre; *“tarihçilerin en ünlüsü Ebû'l-Hasan b. el-Hüseyin b. Ali el-Mesudî el-Bağdadî, Bulgar şehri Mantiş Deryasında yerleşmiştir. Ben onların dünyanın yedinci ikliminde olduğunu biliyorum. Onlar Türk halkının bir bölümüdür... Günümüzde, 332 (942-43) yılındaki Bulgar hakanı Müslüman'dır... Onların camileri ve mescitleri vardır. Bu hakan elli bin asker ile Konstantiniye şehrine hücum edip, onun çevresini yağmaladı hatta Rum iline ve Endülüs'e kadar gittiler. Borcan, Celaleke topraklarına ve Frank memleketlerine kadar ulaştılar. Onlara yardımcı olarak denizden bir gurup halk gelerek, hakanlarının yaklaştığını haber verdiler”* denmektedir.<sup>86</sup>

Burcan ismine ender bir biçimde rastladığımız kaynaklardan birisi olan Mesûdî'nin verdiği bilgiler sürekli olarak Tuna dolaylarında oturan Burcanlar ile alakalıdır. Murûc ez-Zeheb'de Behram ile Rum hükümdarı Maurikius arasındaki ittifak ve karşılıklı hediyeleşmeler faslında, Maurikius'un Behram'ın gönderdiği kıymetli eşyaların karşılığı olarak, Burcan, Celalika, Sakalibe ve Veşkenş gibi Bizans'a komşu halklardan yüz yirmi cariyeyi yolladığından bahsetmektedir.<sup>87</sup>

## K. BURCAN DİNİ

Kaynaklarda haklarında oldukça az bilgiler olmasına rağmen, özellikle Kuzeyev'in çalışmaları ve Ermeni kaynağı Alban Tarihi'nde ulaştığımız bilgiler sayesinde, Burcanların dini inanışlarına dair bir şeyler söylememiz mümkündür.

Mesûdî, El-Bekrî, Kazvinî ve El-Farazî'nin verdikleri bilgilere göre oldukça geniş olan Burcan arazisinde yaşayanlar, pagan olup büyücülerin dinine bağlıydılar.<sup>88</sup>

<sup>86</sup> Şehabeddin-i Mercanî, *Müstefâdü'l Ahbâr Fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, çev. M. Kalkan, (Ankara 2008), s.99.

<sup>87</sup> Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul 2004), s.167.

<sup>88</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.151.

Bunları değerlendiren Garkavi'ye göre Burcanlar pagan inancındaydı.<sup>89</sup> Latince “paganus” kökünden gelen bu inanç sisteminin Türkçe sözlüklerdeki tam karşılığı putperestliktir. Eski Türk dini ve mitolojisi hakkında Çin, İslam ve Batı kaynaklarında geniş bilgiler mevcuttur. Eski dini telakkiler ve geleneklerin menşei araştırılırken, Orta Asya ve Doğu Avrupa sahasının bir bütün halinde ele alıp incelenmesi gerekmektedir.<sup>90</sup> Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar Eski Türklerin farklı inanç sistemleri içerisinde görülebildiklerini ortaya koymaktadır, ancak bunlar arasında en nadir rastlanana paganizmdir. Türkler ilk devirlerden itibaren kurdu ata sayıp, kutsal olarak kabul etmişse de, pagan inancında olduğu gibi onu putlaştırıp tapındıkları örneğine rastlanmak mümkün değildir.

Söz konusu seyyahların bahsettiği büyücülerin İskitlerden beri hemen hemen her Türk kavminde varlığından haberdar olduğumuz “kam” veya “bakşı”lar olması muhtemeldir. Hemen belirtmemiz gereken bir husus, kamların yaptıkları işin büyücülükten tamamen ayrı olduğudur. Burcanların bulundukları coğrafya ve dirsek teması halinde oldukları diğer Türk kavimleri arasında da paganlıktan söz etmemiz güçtür. Nitekim Burcanlar için bir üst kimlik niteliğindeki Bulgar kavmi de Göktanrı inancına sahipti; ruhlar ile insanlar arasında aracılık eden ve Göktanrı inancına sahip olan bütün Türk boylarında müşterek olarak “kam” diye isimlendirilen kişiler mevcuttu. Erken Bulgar tarihi hakkında bilgiler veren R. N. Popae, Bulgarların hastalıklara verdikleri önemden ve bunların tedavi şekillerinden bahsetmektedir.<sup>91</sup> İdil Bulgar ülkesine yapacağı ziyaret esnasında Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında yaşayan Türk kavimlerinin bulunduğu coğrafyadan geçen İbn Fadlan’a göre İslam ülkelerine olan yakınlığa rağmen buradaki insanlar Eski Türk inançlarını sürdürüyorlardı. Burcanların ilişkide bulundukları Hazarlarda da yönetici zümre Yahudiliği benimsemiş olmasına rağmen, halk arasında Gök Tanrı ve kamlara bağlılık devam ediyordu.<sup>92</sup>

---

<sup>89</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.151.

<sup>90</sup> İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 5. baskı, (Ankara 2000), s.1.

<sup>91</sup> Roux, a.g.e., s.70.

<sup>92</sup> Artamanov, a.g.e., s.345.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da belli bir döneme ait olan İslam kaynaklarının, İslam ile şereflenmeyen kavimleri “müşrik” olarak gördükleri için, Şamanizm, Budizm ve Maniheizm’e özgü bazı uygulamaları karışık bir şekilde bir arada vermeleridir.

Ebu'l-Fida, Burcanların Hristiyan inancına sahip olduklarını kaydetmiştir.<sup>93</sup> Ebu'l-Fida'nın bahsettiği Burcanlar muhtemelen Büyük Bulgar Devleti dağıldıktan sonra Tuna boylarına gelenlerin arasındaydı. Kubrat Han'ın üçüncü oğlu Asparuh önderliğinde Dnyeper ve Dnyester ırmaklarını geçerek batıya doğru yönelen grup Bizans arazisine komşu olarak yerleşmişler, zamanla Slavlaşmaya ve Hristiyanlaşmaya başlamışlardır. Ebu'l-Fida ayrıca bunlar arasında teslis inancının da yaygın bulunduğunu söylemektedir.<sup>94</sup>

1680 yılında yazıldığı iddia edilen, ancak aslı bulunmadığı için itibar edilmeyen İman Bahşi'ye ait Cafer Tarihi adlı bir Tatar-Bulgar kitabına göre, Kafkas Türklerinden biri olan Burcanlar, Tanrı'ya “Kubar” ve “Subar” diyorlardı.<sup>95</sup> Kalankatlı Moses'in Ermeni kaynağı da Kafkas Hunlarının “Ku'ar” adlı bir ilaha tapındıklarından ve ona kurbanlar kestiklerinden bahsetmektedir. Bu kaynağa göre “*şeytanın tahrikiyle yoldan azan ve ağaca tapma günahına gark olan bu kabile, kalın kafalı kuzey ahmaklığına göre uydurulmuş yalancı inançlara sadık kalıyor, murdar putperest ayinlerini diğer dinlerden yüksek tutuyordu. Eğer gök gürültüsünün eşlik ettiği ve fezaı yakan yıldırım, bir insana veyahut bir hayvana çarpıyorsa, bunu Ku'ar adlı ilahlarına kurban kabul ediyor ve bundan dolayı ona tapıyorlardı.*”<sup>96</sup> Pehlevi dilinde khwar = güneş demektir. Orta Kıpçak ve Arap-Fars dillerinde q, kh ve h harfleri vasıtası ile gösterilmektedir. Farsça Khur, Khwar, Kharena “güneş, od”, Ermenice “görünmeyen, maddi olmayan

<sup>93</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.158.

<sup>94</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.158.

<sup>95</sup> Karatay, Osman, “Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları”, *Karadeniz Araştırmaları*, sayı3 (Güz 2004), s.17.

<sup>96</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s.238.

od” demektir.<sup>97</sup> Söz konusu Ermeni kaynağını Türkiye Türkçesine çeviren Yusuf Gedikli’ye göre Kuzey Kafkasya Hunlarına ve Hazarlara ait özel isim ve ünvanlardan kayda alınanların birçoğu Türkologlarca çözümlenmiştir, ancak bunlardan Kuar ve Varaçan isimleri tartışmalıdır.<sup>98</sup> Eski Türkçede kıw/kuw sözü “baht, kut” anlamına geliyordu. Aynen Tengri = teng (gök) + eri açıklamasında olduğu gibi, bunu da kutsal er, mukaddes er, kutlu olarak açıklanması mümkündür.<sup>99</sup> Suar ismi için de Eski Türkçede söz başı k > s geçişinin bilinmesi yeterli olacaktır. (kanmak - sanmak, kemik – sümük/süngük, vb.).<sup>100</sup>

Kuzeyev, Burcanlardan herhangi bir kimse öldüğü zaman, onun uşak ve maiyetinin toplanarak bilge özdeyişlerin anlatıldığından ve maiyetindeki kişilerin yakıldığından bahsetmektedir.<sup>101</sup> Gerek Asya Hunları, gerekse Karadeniz’in kuzey bozkırlarına gelen soydaşlarının yuğ adı verilen merasimlerde ölen kişinin eşyalarını da birlikte gömdüklerini, at koşumları ve silahlarının ise yakılıp, ateşin sönmesinden sonra çok derince olmayan bir çukura bırakıldığını biliyoruz.<sup>102</sup> Yine Priskos’dan nakilde bulunan Got tarihçi Jordanes’in Avrupa Hun hükümdarı Atilla’nın ölüm törenine ait verdiği bilgiler hemen hemen aynı uygulamaların olduğunu gözler önüne sermektedir.<sup>103</sup>

Toparlayacak olursak, Burcanların, Kuzey Kafkasya sahasında meskûn oldukları ilk zamanlarda inanışları Hunlardan, Göktürklerden ve Göktanrı inancını benimseyen diğer Türk boylarından farksız idi. Bulgar Türklüğü çerçevesinde varlıklarını devam ettiren bu Türk kavminin İdil sahasına çekildikten sonra İslamiyet’i kabul edip etmedikleri konusunda net bir şey söylememiz mümkün değildir. Tabii ki, Kubrat

<sup>97</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s.238.

<sup>98</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s.7.

<sup>99</sup> Karatay, a.g.m., s.18.

<sup>100</sup> Karatay, a.g.m., s.18.

<sup>101</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.151.

<sup>102</sup> Baştav Şerif, *Büyük Hun Kağanı Atilla*, (Ankara 1998), s.202.

<sup>103</sup> Baştav, a.g.e., s.207.

Han'ın ölümünün ardından dağılan Bulgar birliği içerisinde Asparuh'a katılıp Tuna havzasına gelmeyen Burcanların, daha sonra Müslümanlığı kabul ettikleri düşünülebilir. Asparuh Han ile birlikte Bizans'a komşu topraklara yerleşen grup ise zamanla Hristiyanlığı benimsemiştir. Ortaçağ Arap kaynaklarının birçoğu Bizans'la sınırdaş ve sürekli münasebet halinde olan bu grubu Tuna Bulgarları ile birlikte zikretmektedir.<sup>104</sup>

## L. BURCANLARIN SOSYAL HAYATINA DAİR NOTLAR

Burcanlarla ilgili haberler ihtiva eden kaynaklar, genel itibarı ile ya onların isimlerinden ya da yaşadıkları sahadan kısa paragraflar halinde bahsetmektedir. Bu sebeple söz konusu kavme dair ulaşabildiğimiz bilgiler son derece sınırlıdır. Bu kısımda haklarında geçen dağınık bilgileri bir nebze de olsa toparlayabilme gayesi ile Burcanların sosyal yaşantısından birkaç kareye ışık tutma niyetindeyiz.

Burcanları bir Peçenek boyu olarak düşünen Kuzeyev, Bacgardlar ile aynı dili kullandıkları fikrini ileri sürmektedir.<sup>105</sup> Peçenek, Suvar ve Bulgar dillerinin aynı özellikte sonu kısaltılmış olduklarını belirten Kaşgarlı'ya da atıfta bulunan Kuzeyev, onların kullandığı dilin Bulgar diline yakınlığı üzerinde durmaktadır. Karadeniz'in kuzey bozkırlarındaki sürekli hareketliliğin de etkisi ile olsa gerek, buradaki kavimlerden dillerine dair çıkarımlar yapabileceğimiz kalıntıların sayısı oldukça azdır. Bu durum işimizi biraz daha zorlaştırmaktadır. Şu halde, Burcanların konuştukları dilin Bulgar Türkçesine yakınlığı ve batıda Tuna Havzası'na çekilenlerin de bir süre sonra Slav dilini tercih edebileceklerini düşünmekle yetinmek zorundayız.

Karadeniz'in kuzey bozkırlarını anlatan hemen hemen bütün seyahatnameler ve kaynakların müşterek olarak bahsettikleri hususlardan birisi yoğun bir şekilde yapılan

---

<sup>104</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.150.

<sup>105</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.157.

ticaret idi. Orman halkları ile bozkırlılar arasında sürekli bir alışveriş mevcut idi. Hazarlar döneminde ticaretin güvence altına alınması ile bu tür faaliyetler daha da artmıştı. Burcanların da bu sahadaki diğer Türk kavimleri gibi bu faaliyetler içerisinde olması doğaldır. Ancak onların ekonomik yapıları hakkında fazla bir şey söylemek pek mümkün gözüküyor. Kuzeyev onların parasının olmadığını, tüm alışveriş ve düğün masraflarını atları ve koyunları ile karşıladıklarını söylemektedir.<sup>106</sup>

Fikir yürütmelerinde bulunabileceğimiz bir başka husus da askeri güçleri konusundadır. 837-838'de Bizans İmparatoru Theophilos'un seferine katılarak, Bizans sınırlarında faaliyet gösterdiklerine dair haberleri Mesûdî vermektedir. Söz konusu sefere Bulgarların da katıldığını biliyoruz. Bizans İmparatorluğu'nun yardımına ihtiyaç duyduğu Burcanların iyi bir orduya sahip olduklarını düşünmek mümkündür. Garkavi sürekli olarak Hazarlarla mücadele ettiklerini söylemektedir. Düzenli bir devlet teşkilatına sahip Hazar Kağanlığı ile daimi bir mücadeleyi yürütebilmek için kuvvetli bir askeri yapıya gerek vardır. Ayrıca Kuzeyev onların durmadan Hazarlar, Slavlar ve Rumlar ile savaştıklarını belirtmektedir.<sup>107</sup>

---

<sup>106</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.151.

<sup>107</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.151.

## II. BÖLÜM

### BURCAN İSMİNİN GEÇTİĞİ COĞRAFYA VE ŞAHİS İSİMLERİ

#### A. BATI HUNLARI VE DEVAMI

Asya’da Büyük Hiung-nu hâkimiyetinin çöküşünden kısa bir süre sonra Doğu Avrupa sahasında kendini gösteren, Kavimler Göçü’ne sebep olarak bugünkü Avrupa’nın etnik haritasının şekillenmesine etkide bulunan Hunların kim oldukları konusunda farklı görüşler öne sürülmüşse de, Asya’daki Hiung-nular ile olan yakınlık ve kaynaklardaki tasdik edici bilgiler bu iki kavmin aynı olduğu sonucuna ulaşmamızda yardımcı olmuştur.

Nitekim Çin kaynağı Wei-Shu’da anlatılanlar ile Klasik Batı kaynaklarının söyledikleri müsterektir. 355 yılında Hunların Alanları mağlup etmesine dair Wei-Shu’da anlatılanlar şu şekildedir: “An-tsai’ye Alan da denir. Büyük bir su kütlesinin yanındadır. Eski devirlerde Kang-kü’ye aitti. Şimdi ona ait değil. Kuzey Wei zamanında ülke Hiung-nular’ın istilasına uğradı ve Su-tö veya Won-na-schu olarak adlandırıldı.”<sup>108</sup> Aynı tarihte batı kaynakları da Alan ülkesinin Hunlar tarafından ele geçirildiğinden bahsetmektedir ki, bir ülke aynı zamanda iki farklı millet tarafından ele geçirilemeyeceği gibi, isimlerdeki yakınlık ve diğer benzerlikler bu iki kavmin aynı olduğunu göstermektedir. İki kavmin ayniyetini gösteren bir başka önemli belge de IV. yy.’a ait bir Sogd mektubudur. 311 yılında Hiung-nu’lar Lo-yang şehrini aldılar. Bu vakadan Çin kaynaklarından başka Soğdca bir mektup da bahseder. Soğdların ticari münasebetler bakımından Çin ile yakından ilgilendikleri bilinmekteydi. Çin kaynakları şehri ele geçiren Hiung-nu’lardan bahsederken, Soğd mektubunda bu Khun olarak

---

<sup>108</sup> Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s.13.

geçmektedir. Belgeyi keşfeden Henning’e göre Soğd dilinde “h” olmadığı için bu sözcüğün gerçek karşılığı Hun’dur.<sup>109</sup>

355-365 yıllarında Alan ülkesi Hunlar tarafından fethedilip Alan kabilelerinin çoğu hâkimiyet altına alındıktan sonra Hun dinamizminin yönü Ortadoğu doğrultusunda olmuş, keşif mahiyetindeki bu akınlarda Filistin topraklarına kadar gidilmiş ve tekrar Kafkasya’nın kuzeyine dönmüştür.<sup>110</sup> 374-375 civarında Balamir isimli bir başbuğun idaresinde olduğunu bildiğimiz Hunlar, Don nehrini geçerek Doğu Got (Ostrogot) arazisine girmiş ve buraları zaptetmişlerdi. Hun idaresini kabul etmeyerek önlerinden kaçan Ostrogotlar ve arkalarındaki Hun baskısı bu sefer Vizigotları yerlerinden etmiş, nihayetinde Vizigotlar, Bizans İmparatoru Valens’in (364-378) izni ile Bizans arazisine yerleşmişlerdir. Böylece 370-375 yılları arasında Hunların hamleleri ile başlayan bu hareketliliğin sonucunda Balkanlar, Pannonia, İtalya, Galya, İspanya ve Kuzey Afrika türlü barbar kavimlerin istilasına uğramış, Batı dünyasında “Kavimler Göçü” olarak bilinen bu olayların neticesinde de yeni yeni devletler ve milletler meydana gelmiştir.<sup>111</sup>

Bu tarihten sonra Batı Hunlarının faaliyetlerini daha rahat takip edebiliyoruz. Ancak çok fazla teferruata girip konudan uzaklaşmamak için bizi ilgilendiren kısmına Batı Hunlarına en şaşalı günlerini yaşatan Attila’nın önderliğinin sonrasına dönelim. Atilla’nın 453 yılındaki ölümünün ardından oğulları Ellak, İrnek ve Dengizek pay mücadelesine girişmişlerdir.<sup>112</sup> Hun askeri gücünün zayıflamasını fırsat bilen tabi kavimler de bu durumdan yararlanmak için ayaklandılar. İlk etapta Tisa vadisinde Ostrogotlar arasında başlayan isyan, diğer Cermen kavimlerinin desteği ile büyüdü. Nihayetinde 455 yılında Nedao ırmağı kıyısında Gepidlerin de iştirak ettiği mücadelede

<sup>109</sup> Rásonyi, *Tarihte Türklük*, s.69.

<sup>110</sup> Karatay, a.g.m., s.12.

<sup>111</sup> Kurat Akdes N., “IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri”, II. Baskı, (Ank-1992) s.18.

<sup>112</sup> Hun adetlerine göre taht, Atilla’nın ilk karısı Arıkan’dan dünyaya gelen üç oğlundan en büyüğü olan Ellak’a geçecekti, ancak Dengizek ve Ernak daha fazla pay isteyince kavgaya tutuşmuşlardır. Bkz. Baştav, “Büyük Hun Kağanı Atilla”, s.139.

Hunlar mağlup oldu; Atilla'nın en büyük oğlu olan Ellak da bu savaşta hayatını kaybetti.<sup>113</sup>

Bunun üzerine Hunlar Karpatların doğusuna çekildiler. Dengizek bugünkü Romanya topraklarında, Ernak ise daha doğu da hüküm sürmeye devam etti. Bizans'a karşı savaşçı politikayı devam ettiren Dengizek ile Bizans arasındaki sürtüşmeler 466 yılından sonra tekrar başladı. Bu mücadeleler esnasında 469 yılında Dengizek de hayatını kaybetti.<sup>114</sup> Böylece Atilla'nın oğullarından sadece Ernak hayatta kaldı.

Atilla'nın ölümünden sonra yaşananlar Hunlar için kötü olsa da, gelişmeler onların topyekûn bu sahalardan çekilmelerine sebep olmamıştı. Kalan Hun bakiyeleri, Karadeniz ve Kafkasların kuzeyinde daha sonraki Türk oluşumlarının içinde yer alacaklardı. Atilla'dan sonra dağılan Hun kabileleri tamamen Karpatların doğusuna çekilmiş değildi. Bunların bir kısmının Balkanlarda kaldıkları da bilinmektedir. Emençur ve Ultinçur<sup>115</sup> adlı Hun komutanları Dacia Ripensis (Batı Transilvanya) civarında yerleşmişlerdi.<sup>116</sup>

Atilla'nın en küçük oğlu Ernak'ın akıbetinin ne olduğu konusu tartışmalara sebep olmuş ve net açıklamalar yapılmamıştır. Priskos'un anlatımlarına dayanarak<sup>117</sup> Atilla'nın en sevdiği ve en çok ümit bağladığı oğlu Ernak ve Hunlarının, ne oldukları konusunda fikir bildiren Marquart'a göre onlar, Tuna nehri ile Dnyester arasındaki

<sup>113</sup> Baştav, a.g.e., s.140.

<sup>114</sup> Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s.121; Baştav, a.g.e., s.142; Kurat, a.g.e., s.22; Artamanov, a.g.e., s.86.

<sup>115</sup> Ali Ahmetbeyoğlu bu ismi "Ulkindur" olarak belirtir. Onların Tuna kıyısına yerleştiklerini söyler. (a.g.e., s.124).

<sup>116</sup> Baştav, a.g.e., s.141.

<sup>117</sup> "... Atillayı hiç gülerken görmezdik. Yalnız küçük oğlu İrnek geldiği zaman doğru babasının yanına sokuldu. O da oğlunun yanağını okşadı ve gülümseyerek yüzüne baktı. Atilla'nın diğer oğullarıyla bu kadar alâkadar olmaması, bu çocuğa daha fazla alâka göstermesi dikkatimi çekti. Yanımda oturan ve Latince bilen bir barbar, eğer kimseye bahsetmezsem bunu sebebini anlatacağını söyledi. Kâhinlerin Atilla'nın ölümünden sonra soyunun dağılacağını, yalnız bu çocuğun tekrar soyunu yükselteceğini söylediklerini bana anlattı..." bkz. Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, s.122.

sahada hüküm sürmüşlerdir.<sup>118</sup> Zlatarski ve Detscheff, Ernak'ın ağabeyi Dengizek'in ölümünden sonra Tuna ağzından Kafkasya'ya kadar uzanan ve içinde Bulgarların hüküm sürdüğü bir Doğu Hun İmparatorluğu vücuda getirdiğini söylemektedir.<sup>119</sup> Ernak ile alakalı olarak elimizde bulunan iki önemli kaynaktan birisi olan ve Bulgar Hanları Listesi olarak bilinen Yunancadan çeviri eski bir Rus yazması Hun-Bulgar bileşenine ışık tutmaktadır. Listeye göre yaklaşık 300 yıl kadar hüküm sürmüş olan Avitokhol'dan sonra ikinci hükümdar Ernak'tır. Marquart'a göre Tuna ile Dnyester arasında bulunan Bulgar Türkleri, Ernak'ın hâkimiyetinde birleştiler ve buna delil olarak da Hanlar Listesi'ndeki Avitokhol = Atilla ve Ernak = İrnek isimleri gösterilebilirdi. Fakat söz konusu zaman diliminde Bulgarların bu arazide isimlerinin zikredilmesinin yanlış olduğunu düşünen Marquart, önerisini İrnek'in 454 yılında Küçük İskitya'ya gittiğini, fakat orada fazla kalmadığını, ağabeyi Dengizik'in ölümünden sonra Hunların liderliğini yaptığını belirterek değiştirmiştir.<sup>120</sup> Ernak ile alakalı haberleri aldığımız diğer kaynak Jordanes'e göre onlar Küçük İskitya'nın sınır bölgelerine çekilmişler ve Bizans'a itaat etmişlerdi. Buna göre işaret edilen arazi bugünkü Dobruca topraklarıdır. Ernak ve Hunları ile ilgili olarak bilinen haberler bu kadardır. Burada açıklanması ve aydınlatılması gereken husus Büyük Bulgar Devleti'nin doğuda yükselmesi münasebetiyle bu tarihe kadar olayların nasıl şekillendiği doğrultusundadır.

#### **A-1. İRNEK'İN HUNLARI NASIL BULGAR OLDU?**

Yukarıda özet bir şekilde bahsettiğimiz üzere, Atilla'dan sonra Hunlar dağılmışlar ve Karadeniz'in kuzey bozkırlarında farklı yerlerde varlıklarını devam ettirmişlerdir. En küçük oğul Ernak'ın isminin Bulgar Hanları Listesi'nde geçmesi bozkırda etnik adlandırmalarla ilgili büyük bir gerçeği gözler önüne serecektir. Bugüne kadar pek çok kişiye göre dağılan Hunlar, doğudan gelen Ogur kavimleri ile kaynaşıp,

---

<sup>118</sup> Kurat, a.g.e., s.22.

<sup>119</sup> Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s.123.

<sup>120</sup> Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s.123.

“karışıp”, Bulgar kavmini meydana getirmişlerdir. Hâlbuki bu kadar kısa bir tarihi süreçte böyle bir karışımın olup güçlü bir etnik isim olarak yükselebilmesi olasılığı oldukça düşüktür. Hunların nasıl olup da kendi başbuğları ile başlayan bu hükümlanlık süresi boyunca Bulgar ismiyle anıldıklarını açıklayabilmek için tekrar Ernak ve Hunlarının faaliyetlerine bakmamız gerekmektedir.

Jordanes, çağdaşı Prokopius’un Utrigur ve Kutrigurlara tahsis ettiği araziden bahsederken buralara Bulgarları yerleştirir ve bu iki boyun adını hiç anmaz.<sup>121</sup> Her iki kaynak da aynı halktan bahsederken farklı isimler kullanmışlardır. Bu olay ilk zamanlarda Hun ve Bulgar isimlerinin birlikte kullanılıp, daha sonra Bulgar isminin genel kabul edilmesi ile oldukça benzerlik göstermektedir.

Zlatarski’ye göre Ernak bir süre sonra Azak’ın kuzeyinde yaşayan Kutrigurların yanına gelerek yöneticileri olmuştur.<sup>122</sup> Bu sıralarda Utrigurlar onlara göre biraz daha batıda yaşıyorlardı ve her iki halk için de Bulgar ismi eski zamanlardan beri kullanılagelen ortak isimdi. Karatay’a göre de bugüne kadar pek dikkat edilmemiş olan bir hadise bu durumu doğrulayabilmektedir. VI. yüzyılın ilk yarısının Utrigur Hanı Sandal/Sandilk “yöneticileri başka olsa da” Kutrigurların kendilerinden olduğunu söylemektedir. Sandal kendileri yerli iken, Bizans’ın yardım istediği Kutrigur Hanı Zabergan’dan yabancı olarak bahsetmektedir. Böyle bir hükümdar sülalesinin Hunlardan olması muhtemeldir.<sup>123</sup>

Dolayısıyla Ernak, kendisinden çok daha evvel Kafkasya’daki eski yurttaki atalarının birlikte yaşadığı akraba bir kavmin başına gelerek hükümdar olmuştur. Nitekim bir süre sonra Bizans İmparatoru Zenon’un Gotlara karşı yardım talebiyle kendisine oldukça uzakta kalan, Kafkaslardaki Bulgarlara başvurması, onların bir dönem batı işlerine aşinalıkları ve Bizans’ın da onları iyi tanıması ile açıklığa kavuşturulabilir.

<sup>121</sup> The Gothic History of Jordanes, C. Christopher Mierow, 1966, s.60.

<sup>122</sup> Karatay, “Kafkasya Bulgarları Tarihi”, s.32.

<sup>123</sup> Karatay, a.g.m., s.32.

## B. İSİM DEĞERLENDİRMELERİ

### B.I- BLUÇ'AN

Kavim isimlerinin etimolojilerine bakıldığı vakit bunlardan bazılarının köklerinin tarihi şahsiyetlere veya aile isimlerine dayanmakta olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Bozkırda yıldızı zaman zaman parlayan ve isimlerinden söz ettiren bazı topluluklar bu vesile ile anılabiliyor, bir süre sonra daha kuvvetli bir etnik oluşumun içinde ismen eriyip gidebiliyorlardı. Bu eski gelenek asırlar boyunca devam edegeldi. Bir cihan imparatorluğu kuran Türk devleti, kurucusu Osman Bey'in ismi ile bilindi. Hemen öncesinde bir diğer Türk devleti olan Selçuklularda da durum farksızdı.

Bu açıdan bakıldığı vakit adlarına kaynaklarda kısıtlı bir biçimde rastlanılan Burcan etnik isminin böyle bir oluşuma sahip olup olmadığı sorusunu sormak gerekebilir.

Söz konusu tarihlerde Burcan adına yakın olabileceğini düşündürecek ilk isim kuvvetli bir Hazar komutanı olan Bluç'an'dır. Ermeni rivayetine göre bu isim "Bulcan" şeklindedir. Sık sık Hazarlar ile olan münasebetler de herhangi bir alakanın olup olmadığını açıklamayı gerektirmektedir. Gürcü Vekayinamesi'ne göre VIII. yy sonlarına doğru Hazar hakanı, Kartli erimstavarı Ioane'nin küçük kızkardeşi Şuşana'ya âşık olmuştu. Hakan bir elçi heyeti göndererek kızkardeşini kendisine vermesini, buna karşılık da Kartli'nin Araplardan bağımsızlığını elde etme mücadelesine yardımda bulunacağını vaat etmişti. Red cevabı üzerine başkumandan Bluç'an, Kartli üzerine gönderilmiş, Lezgilerin topraklarından geçen Bluç'an erimstavarın ikametgahını ele geçirip Şuşana ve kardeşi Cuanşir'i yakalamış ve Tiflis ve Kartli'yi tahrip etmiştir. Daryal geçidi yoluyla geri döneceği sırada prenses yüzüğünün içindeki zehri içerek intihar etmiştir. Hakana yalnızca prensesin kardeşi Cuanşir'i getirebilen Bluç'an,

hakanın emri ile öldürülmüştür.<sup>124</sup> Artamanov, Gürcü vekayinamesindeki bu anlatımda geçen şahıs isimlerinin doğruluklarını onaylamakla birlikte hikâyenin hayali bir kısma olduğunu söylemektedir.

## **B.II- BUŞAN (BULGAR):**

Ayrıca Bulgar adının batı dünyasında ilk zikredilişi esnasında karşımıza çıkan Bulgar Başbuğu Buşan'ın da ismini düşünmek gerek. 482 yılında Bizans İmparatoru Zenon, Doğu Got Kralı Theodorik'e karşı girişeceği mücadelede kendisine müttefik bulma gayesi ile Bulgar başbuğu Buşan'a başvuracaktır.<sup>125</sup> Ancak bu haberden başka pek Buşan'ın ismine rastlanmamaktadır.

## **B.III- BULAN (HAZAR) :**

Bulan ismi ile karşımıza çıkan efsanevi Hazar hükümdarının ismi de bu bakımdan incelenmeye değerdir. Bulan, Hazar Kağanı Yusuf'un Şaprut'a yazdığı mektupta belirttiği üzere Museviliği benimseyen Hazar kağanıdır. Bu isim Yusuf'un hazırladığı mektupta geçen Hazar kağanları listesindeki tek Türk kökenli isim olması ile de dikkat çekicidir.<sup>126</sup> İsmi etimolojisi üzerinde duran Radloff "Bulan/Pulan" ve Budagov da doğrudan "Bulan" biçimleri ile açıklama yapmaya çalışmışlardır. "Yahmûr-bulan" üzerine fikir yürüten Atalay, yahmûr'ü Arapça "yaban eşiği" olarak yanlış bir biçimde çevirmiştir. Aynı sözcük bir antilop türü olarak da kullanılabilmektedir ki, Golden'a göre bu ikinci anlam ismi açıklamada yardımcı olabilir.<sup>127</sup> Radloff da Kazan Türkçesinde bulan deyişinin olduğunu söyler. Yine günümüz diğer Kıpçak lehçelerinde

<sup>124</sup> Artamanov, a.g.e., s.329, Thomson, Robert W., *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of The Georgian Chronicles*, (Oxford 2002) s.256-257.

<sup>125</sup> Kurat, a.g.e., s.89.

<sup>126</sup> Golden, "Hazar Çalışmaları", çev. Egemen Ç. Mızrak, (İstanbul 2006), s.196.

<sup>127</sup> Golden, a.g.e., s.197.

benzer biçimler bulunur. Kaşgari'ye göre Bulan, Kıpçak topraklarında avlanılan oldukça vahşi bir hayvanın (geyik) adıdır.<sup>128</sup>

Türkçe kökenli olan Bulan ismi böylelikle, geyik türünden bir av hayvanını niteliyor olabilir. Aynı zamanda bu ismin totem bir karakter taşıdığını da düşünebiliriz. Macarca *bölény* ve Doğu Slavcasında kullanılan *bulanyi* “doru, krem rengi” kelimeleri Türkçeden alıntılı isimler olarak karşımıza çıkar.<sup>129</sup>

#### B. IV- BURCAN:

Basra Müslümanlarından birisi olan Halife b. Hayyat, birden fazla eser kaleme almış, bunlar arasında özellikle Tabakât ve et-Târih büyük ün kazanmıştır.<sup>130</sup> Tarih kitabına, Hz. Peygamber'in doğumu ve vefatını ele aldıktan sonra, Müslümanların Medine'ye hicretleri ile başlamış ve Hicri 232, Miladi 846/47 yılındaki olaylar ile son vermiştir. İslam dünyasında Mervan b. El-Hakem'in vefatının hemen ardından, Rey halkı daha önceki anlaşmalarına sadık kalmayarak ayaklanmışlar, bunun üzerine Kûfe valisi Amir b. Mesud, Muhammed b. Umayr b. Utârid'i isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Ancak Umayr başarılı olamayınca Attab Verkâ el-Reyâhi, Rey halkı üzerine gönderilmiş ve el-Burcan'ın öldürülmesi ile müşrikler yenilgiye uğratılmıştır.<sup>131</sup> Burada adı geçen Burcan'ın, isyan hareketinin başındaki ya da bu havalide meskûn halkın yöneticisi olabileceğini düşünüyoruz.

Aynı kaynakta Burcan isminin geçtiği bir başka hadise de 716/717 yılı sonrasına aittir. Yine bir şahıs ismi şeklinde karşımıza çıkan Burcan adı bu sefer, Tuna havzası ile ilgili olaylar arasında geçmektedir. Mesleme b. Abdilmelik'in 98. yılda Rum (Bizans) bölgelerinde kışlamasının ardından, hem deniz hem de kara yoluyla harekete geçen

<sup>128</sup> *Divan-ı Lûgat-it Türk Tercümesi, I.*, çev. B. Atalay, (Ankara 1941), s.413.

<sup>129</sup> Golden, a.g.e., s.197.

<sup>130</sup> Ebû Amr Halife Hayyât b. Ebî Hübeyre Halife b. Hayyât el-Leysî el-Uşfurî.

<sup>131</sup> Halife b. Hayyâb, *Tarihu Halife b. Hayyâb*, çev. Abdülhalik Bakır, II. baskı, (Ankara 2008), s.324, 325.

İslam kuvvetleri, Konstantiniyye'ye giderek, Sakalibe (Sırp) şehrini fethetmişler, bu esnada Burcan ordusu Mesleme'nin birliklerine karşı ani bir bozgun girişiminde bulunmuşlar, ancak mağlup olmuşlardır. Bu olaydan sonra Mesleme, körfez ile Konstantiniyye arasındaki yerleri harabeye çevirmiştir.<sup>132</sup>

## C. BARSİL ÜLKESİ

Kafkasya'nın eski tarihlerine dair bilgiler edindiğimiz en önemli kaynaklardan birisi olan Kalankatlı'nın "Alban Tarihi" adlı eserinde Kafkas Hunları, Ermeniyye ve Barsil ülkesinden söz edilmektedir. Başlarında bir yöneticilerinin olduğunu anladığımız Barsillerin kim oldukları konusunda farklı tekliflerde bulunulmuşsa da, mesele net bir biçimde aydınlatılmış değildir.

Bizans kaynakları, Barsillerin yaşadıkları arazi için Barsulia ve Borsulaoi (βαρσηλια, Baralaoi) biçimlerini vermektedir. Bölgede isimlerine daha geç tarihlerde de rastlayacağımız Barsil ülkesi ve halkı, Arap kaynaklarında Barsula, Al-Borşaliye veya Al-Borsul şeklinde geçecektir.

Ermeniyye'de Valarşak'ın hâkimiyeti devrinde 213 sensinde, Barsilienler (Barsenler) Çor veya Derbend kapısı tarafından Ermenistan'a büyük bir akın yapmış, Ermenistan kralı onları yenmiş, öfke ile kalan Barsil gruplarını takip ettiği sırada öldürülmüştür.<sup>133</sup>

G. Fehér, Barsiller için bir Bulgar oymağı oldukları teklifini sunmaktadır. Fehér'in görüşü diğer tarihçiler arasında da genel kabul görmüştür. İsmi değerlendiren Kırzioğlu ise, Boroçlar kısmında da değindiğimiz üzere onların, Boroçların ta kendisi olabilecekleri üzerinde durmuştur. M. F. Zekiyev, Türk kökenli ve Türk dilli haklar için

<sup>132</sup> Halife b. Hayyâb, a.g.e., s.388.

<sup>133</sup> Brosset, M. F., "Gürcistan Tarihi", çev. Anndreasyan, H.D. – Merçil, Erdoğan, (Ankara 2003), s.54.

yapmış olduğu gruplamada, Kaşgarlı'nın divanında zikredilmeyen ancak müstakil birer Türk topluluğu olduklarını belirttiği Barsiller ve Bersulilerden bahseder.<sup>134</sup>

Zekiyev'e göre kaynaklarda geçen Barsil ülkesi, Alanların yurdu olan Bersiliya idi. Ayrıca o Hazarların da Bersiliya topraklarından çıktıklarını söylemektedir. Bizans tarihçisi Theophanes, "Önceleri Sarmatya denilen Bersiliya'dan Büyük Hazar halkı çıkarak, bu bölgeden Karadeniz'e kadar uzanan tüm toprakları hâkimiyetleri altına aldılar" demektedir.<sup>135</sup>

Hun gücünün dağılmasının hemen ardından Kuzey Karadeniz'de doğan iktidar boşluğu çeşitli kabile ve halklar arasında hâkimiyet mücadelelerine sebep olmuş idi ki, bu halklar arasında Barsilleri de görmek mümkündür. Bu tarihten sonraki siyasi hareketlilik içerisinde Barsiller de faal bir biçimde rol oynamıştır. İsimleri ağırlıklı olarak Hazar ve Bulgarlar ile ilgili hadiseler çerçevesinde zikredilmiştir.

İdil Bulgar devletinin sağlam temellere oturtulup askeri gücünün arttırılmasının ardından orduda Suvar, Macar, Oğuz ve Peçenek gruplarından yararlanıldığı gibi, Barsiller de bu oluşum içerisine katılacaklardır.<sup>136</sup>

Gumiliev'e göre Hazarlar ile onları bağlayan yaşam tarzı ya da kültür birlikteliği değil, müşterek alın yazıları olmuştur.<sup>137</sup>

---

<sup>134</sup> Zekiyev, M. F., "*Türklerin ve Tatarların Kökeni*", çev. Ahsen Batur, (İst-2006) s.16

<sup>135</sup> Zekiyev R.G., a.g.e., s. 208

<sup>136</sup> Kamalov, İlyas, "*Avrasya Fatih Tatarlar*", (İst- 2007), I.baskı, s.51

<sup>137</sup> Gumiliev, L.N., "*Hazar Çevresinde Bin Yıl*", çev. Ahsen Batur (İst 2002), Selenge

## D. BURCOĞLU - BURCEVİÇ ETNONİMLERİ

Arap kozmografyacı Dimaşkî, Altın Orda devleti zamanında var olan Kıpçak kabilelerini zikrederken karşımıza Burcoğlu kavmi çıkmaktadır.<sup>138</sup> Söz konusu kabile adının başka kaynaklardaki telaffuz biçimleri incelendiği vakit Burcan etnik adı ile olan yakınlık dikkat çekicidir. Nitekim bu isim Rus vekayinamelerinde Burçeviç (бурчевичи), Nüveyri ve İbni Haldun'da Burcoğlu, Macaristan Latin belgelerinde Borchol olarak geçmektedir.

Anayurtlarının Deşt-i Kıpçak sahası olduğu düşünülen bu kabile, Rásonyi'ye göre bir Kun (Kuman-Kıpçak) kabilesi idi.<sup>139</sup> Kırzioğlu'na göre ise bunlar, Bulgarların bir kolu olarak sayılan Barsılardan başka birisi değildi.<sup>140</sup>

Burceviç deyişi ise Lavrentiyev Vekayinamesi'nde (1096) ve İpatiyev Vekayinamesi'nde (1193) İzay Burçeviç kişi adı olarak karşımıza çıkmaktadır.<sup>141</sup>

XIV. yüzyıl başlarında Deşt-i Kıpçak sahasının etnik durumu hakkında bilgiler edindiğimiz kaynaklardan bir tanesi Mısır tarihçisi Nuveyrî'nin anlattıklarıdır. Türkler üzerine bilgiler aktaran Nuveyri Deşt-i Kıpçak'tan ve özellikle Kıpçak bozkırlarının kuzey kısımlarından söz ederken şöyle demektedir: “Onların kabileleri çoktur, Emir Rukneddin Baybars Devadar El-Mansurî'nin tarihinde saydığı 1- Toksaba, 2- Yeta, 3- Burcoğlu, 4- Burdı, 5- Kanguoğlu, 6- Ancoğlu, 7- Durut, 8- Karabaroğlu, 9- Cuznan, 10- Karabirkli, 11- Kotyan kabileleri onlara mensuptur”<sup>142</sup> İbn Haldun'da da bu kabile isimleri verilmekle birlikte Burcoğlu ismi Burcoğla olarak kaydedilmiştir.<sup>143</sup>

<sup>138</sup> Rásonyi, László, *Doğu Avrupa'da Türklük*, der. Yusuf Gedikli, (İstanbul 2006) s.130.

<sup>139</sup> Rásonyi, a.g.e., s.146.

<sup>140</sup> Kırzioğlu, Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, (Ankara 1992), s.42.

<sup>141</sup> Rásonyi, a.g.e., s.192

<sup>142</sup> Yakubovskiy, a.g.e., s.131.

<sup>143</sup> Yakubovskiy, a.g.e., s.132.

Burcoğlu kabilesi sadece Deşt-i Kıpçak sahası ve bugünkü Macaristan topraklarında değil, Mısır'da da karşımıza çıkmaktadır. 1249 yılında, Eyyûbî hanedanına son verecek olan, Muizzüddin Aybeg, Mısır'da kendi devletinin temellerini atmıştır. Böylece 1250 yılından itibaren, etnik kaynağını Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimlerinden alan Memlûk devleti siyasi arenada rol oynamaya başlamıştır.

Arapça “m-l-k” kelimesinden türeyen Memlûk adı “genç hizmetkar, azat edilmiş köle, efendisine bağlı muhafız” anlamlarını taşımaktadır.

Memlûkler 1250'den 1382'ye kadar Bahrî Memlûkler, 1382'den 1517'ye kadar Burcî Memlûkler olarak adlandırılmışlardır. Burada kullanılan Burc tabiri kalelerde yaşayanları ifade ediyordu. Ancak etnik kökenlerinin büyük ölçüde Kıpçak Türklerine dayandığını bildiğimiz bu oluşum içerisinde hatırı sayılır bir biçimde Burcoğullarının da bulunması haklı bir biçimde bölgede isimlerini aramamızı gerektirmektedir.

Kırzioğlu'na göre Bahrî Memluk sultanlarından Baybars (El-Melik el-Zehir Rukneddin Baybars el-Bundukdârî) ve Kalavun (Seyfeddin Kalavun el-Elî el-Mansur) Burcoğlu kabilesine mensuptular.<sup>144</sup>

Burcî ismi kolay bir şekilde Karadeniz'in kuzeyi ile alakalandırılabilen bir adlandırma idi. İster Burcoğlu, ister Burcî olarak kullanılsın, ilk hecede ki “Burc”un ortak ses olduğunu görmekteyiz. Aynı fonetik uyumu veren Burcan adı acaba bunlar ile birlikte değerlendirilebilir mi sorusunu sormamak kaçınılmazdır. Bilindiği üzere Farsçadaki -an “ن” eki isimleri çoğul yapmak için kullanılır. Özellikle klasik Farsçada insanla ilgili kelimelerin çoğul yapımında bu ekin kullanıldığı görülüyor (*zen* “kadın”, *zenân* “kadınlar”/ زنن - زن). Buradan yola çıkarak Burcan ismini Burc ve -an şeklinde değerlendirmek ve dolayısıyla Burclular, Burciler sonucuna varmak mümkün gözükse de, Burcanların bölge ile alakalarını açık bir şekilde ortaya koyamadıkça bunu söylemek

<sup>144</sup> Kırzioğlu, a.g.e., s.42.

son derece güçtür. Burcoğlu isminin etnik kökeni hakkında yapılan tartışmalar esnasında, bu adın Burcan ile herhangi bir yakınlığının olup olmadığı konusuna değinilmemiştir. İsmi açıklamaya çalışan Süleyman Eliyarov’a göre Burcoğlu, böri “kurt” ile alakalıdır. Râsonyi ise Kıpçak Türkçesinde “burç”un çok eskiden beri bilinen anlamı olan “karabibere”<sup>145</sup> işaret etmiştir.<sup>146</sup>

Kırzioğlu’na göre Anadolu’da Diyarbakır taraflarında da Burcoğlu kabilesine rastlanmıştır.

## E. BÜRSÂN

XII. yy İslam coğrafyacılarından Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed (Sem’ânî) (562-1166), *Kitâb’ül Ensâb* isimli bir lügat yazmıştır. Sem’ânî’nin yazdığı bu lügat Ortaçağ coğrafyası açısından son derece önemlidir. Zira o, İslam’a hizmeti geçen şeyhler ve diğer şahıslara ait biyografik bilgiler verdiği bu eserinde kişileri lakaplarına göre sıralamıştır ki, bu lakaplar umumiyetle dönemin şehir ve köy isimlerine atıfta bulunarak verilmiştir. Kitabına malzeme toplayabilmek gayesi ile uzun seyahatlerde bulunan Sem’ânî, Maveraünnehr ile Harezm’i gezmiş, Buhara, Semerkant, Nesef ve Tirmiz bölgelerine gitmiştir.<sup>147</sup>

Bir diğer coğrafya lügatı da Yâkut (Şihabeddin Ebû Abdullah el-Hamevî, 626-1229)’un eseridir. Yâkut eserini toparlama konusunda büyük ölçüde Sem’ânî’nin verdiği bilgileri kullanmış, bilhassa Merv kütüphanelerinde bol miktarda malzeme toparlamıştır.<sup>148</sup>

<sup>145</sup> Baharatlar arasında burç ‘biber’ çok eskiden beri Türkler arasında kullanılmakta idi. Németh’e göre Türkler burcu M.Ö. binyıl ortalarında Hintlilerden almışlardı. Bkz. Râsonyi, *Tarihte Türklük*.

<sup>146</sup> Râsonyi, *Doğu Avrupa’da Türklük*, s.192.

<sup>147</sup> Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Ankara 1990), s.36.

<sup>148</sup> Barthold, a.g.e., s.37.

Adı geçen iki coğrafyacının Zerefşan havzası ile olarak verdikleri yer isimlerinden bir tanesi Bürsân'dır. Sadece Semerkant civarında olduğu kaydedilen şehir ismiyle alakalı olarak başka bir bilgi verilmemiştir.<sup>149</sup>

| <u>İsim</u> | <u>Sem'ânî</u> | <u>Yâkut</u> | <u>Açıklamalar</u>   |
|-------------|----------------|--------------|----------------------|
| Bürsân      | -              | I, 565       | Semerkant civarında. |

Bu coğrafyada isimlerini yakın gördüğümüz bir başka yerleşim yerine de İbn Havkal'ın eserinde rastlıyoruz. İbn Havkal, Cibâl Ülkesini ve şehirlerini anlatırken Burc ismindeki şehirden bahsediyor: “Kerec'den Burc'a kadar on iki fersahtır. Burc dahi hali güzel bir şehirdir. Burc'tan Cüscan'a kadar on fersahlık bir menzildir. Cüscan'dan İsfahan'a kadar otuz fersahtır ve bu arada başka bir şehir yoktur.”<sup>150</sup>

## F. ORTADOĞU'DA BURCAN ADI

Kuzey Kafkasya sahasında meskûn Türk gruplarından bazılarının çok eski dönemlerde Kuzey Irak ve Anadolu sahasında görüldükleri ve zamanla bu sahaya doğru çekildiklerinden bahsetmiştik.

Kaynaklarda isimlerine çok nadir olarak rastlanılan Burcanların da, böyle bir tarihi serüvene sahip olup olmadıkları konusu akla gelebilir. Elimizdeki kısıtlı bilgiler ile bunu öne sürmek şu an için imkânsızdır. Aradaki coğrafi mesafeye rağmen Burcan adına Ortadoğu'da rastlanması, ismin buradaki muhtevasını açıklamayı gerektirmektedir.

El-Câhiz'in meşhur *Manâkib Cund el-Hilâfa ve Fazâ'il el-Etrâk* adlı eserinin ikinci bölümünde (Fazâ'il el-Etrak) Adnâni ve Kahtânilerden bahsedilirken “Şûfân”

<sup>149</sup> Tablo için bkz. Barthold, a.g.e., s.129.

<sup>150</sup> Yörükân, a.g.e., s.102-104.

ismi geçmektedir. Zemahşari, Şûfân ismi için dindar ve Kâbe hizmetinde çalışan bir ailedir demektedir.<sup>151</sup> El-İkd sahibi Şûfân kelimesinin yerine Burcân adını zikreder. Tâc al-‘Arûs müellifi bunun meşhur bir hırsız olduğunu, hakkında “Şûfân’dan daha hırsız” şeklinde bir atasözü dahi olduğunu kaydeder. El-Cavâlikî ise “*Bûrcan’ın babası Benû Sa’d kabilesinin Benû ‘Utarid kolundan birisidir. İmr’el-Kays oğullarının mevlasıdır*” demektedir. Maydânî ise onun Kufe taraflarında yaşayan bir hırsız olduğunu ve çarmlıha gerildiğini söylemektedir.<sup>152</sup> Bu açıklamalar konudan hayli uzak görülebilir, ancak işin merak uyandıran kısmı El-Hayşam’ın anlattıklarıdır. Buraya kadar görülen Burcan adının bir şahıs ismi veya aile adı olarak, tesadüfi bir biçimde kullanıldığıdır.

Ancak Cahiz’in eserinde, Ebû Abdurrahmân el-Hayşam’ın<sup>153</sup> Türkler ile alakalı söyledikleri nakledilirken, Mazhic kabilesinden birinin Türklerinin memleketlerinden birine giderek orada çocuk edindiğinden bahsediliyor. Devamında bu olayla alakalı olarak Şu’ûbiyya’nın şairinin kasidesinde, “*Türklerin Mazhic’in çocukları olduğunu, sizinle Berberiler arasında akrabalık bulunduğunu, Onların Basil b. Zabba ve Şûfân’ın pek çok günah işlemiş çocukları olduğunu iddia etiniz...*” şeklindeki kaydı verilmektedir. Yukarıda Şûfân adı yerine Bûrcan şeklinin kullanıldığını söylemiştik. Hayşam’ın, Mazhic kabilesinden herhangi bir kimsenin Türk memleketlerinden birine giderek, orada çocuklarının olduğunu söylemesi ilgi çekicidir.

## G. BOROÇ VE BORÇALI İSİMLERİ ÜZERİNE

Kafkasya sahasında erken Bulgar topluluklarının varlığına dair izahlarda bulunan Togan’a göre, Bulgarların bir kısmı M.Ö 149-127 yılları arasında İdil

<sup>151</sup> El-Câhiz Ebû ‘Osmân ‘Amr b. Bahr, *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri (Manâkib Cund el- Hilâfa ve Fazâ’il el-Etrâk)*, çev. Ramazan Şeşen, 2.baskı, (Ankara 1988), s.84.

<sup>152</sup> El-Câhiz, a.g.e., s.84.

<sup>153</sup> Ebû Abdurrahmân el-Hayşam b.’Adiyy el-Su’li el-Tâ’i el-Kûfi, tarihçi, edep ve nesep alimlerindendir. Hârici idi. Halifelerin meclislerine devam etmiştir. Birçok eserler telif etmiş ve Hicri 207 (822) tarihinde Vâsıt yakınındaki Falm el-Sulh denilen yerde ölmüştür (El-Cahiz, a.g.e., s.84).

havzasından kalkıp, Derbend yolu ile Azerbaycan'a geçerek şimdiki Kars ve Pasin ovalarına yerleşmişlerdi.<sup>154</sup> Togan, bu göçe dair haberlerini İbn Fadlan ve Horenli'nin kayıtlarının da desteklediğini belirttikten sonra, Bulgarların bir başka kolu olan Boroçlardan bahsediyor.<sup>155</sup> Arap kaynaklarında Barsula, el-Borşaliye veya el-Borsul ismi ile de zikredilen ve Hazarlar ile Bulgarların mühim bir kolu olarak gösterilen söz konusu kavmin adına Ptolemeus'un eserinde de rastlıyoruz.<sup>156</sup> Bu kavme değinen Bizans kaynakları onlar için Barsulia ve Borsulaoi kullanımlarını veriyor (βαρσηλια, βαραραλοι). Horenli'nin eserinde de Basil ülkesinden söz edilmektedir.<sup>157</sup> Aynı eserde Ermeniye hükümdarı III. Trdat'ın Barsillerin hükümdarı ile Albanya ülkesinde giriştiği savaş ve Barsillerin Hun arazisine çekilmelerinden bahsedilmektedir.<sup>158</sup>

Fehér, Barsilleri Bulgar boylarından birisi olarak tanıtmaktadır. Horenli'nin kayıtlarını değerlendiren Fehér'e göre Barsillerin kuzeyinde başka bir Bulgar boyu, güneyinde ise Askil isimli bir diğer Bulgar boyu oturuyor idi.<sup>159</sup>

Kaynakların söz birliği etmişçesine birbirine yakın isimlendirmelerle anlattıkları bu insanlar muhtemelen sayıca büyük bir grubu teşkil ediyorlardı ya da bölgeye gelen Bulgarların başındaki yönetici kademedeydiler. Zira isimleri müşterek olarak kayda değer görülmüştü ve daha sonra küçük değişmelerle başka sahalarda varlıklarına dair haberlere yer verilmişti.

Kırzioğlu'na göre Boroçların büyük kısmı çok daha sonraları Orta Kür ırmağı dolaylarına yerleştiler ve Borçalı namı ile anılan bu arazide Karapapaklar adlı Kıpçak uruğu ile birlikte varlıklarını sürdürdüler.<sup>160</sup>

<sup>154</sup> Togan, a.g.e., s.169.

<sup>155</sup> Togan, a.g.e., s.169.

<sup>156</sup> Kırzioğlu, a.g.e., s.42.

<sup>157</sup> Kalankatlı Moses, a.g.e., s.38.

<sup>158</sup> Kalankatlı Moses, s.48. Ayrıca Barsllar-Barsillerin Hazarlardan bir kol olduğuna dair bkz. Yumanadi, Kuzmin, Y. - Kuleshov Pavel, "Hazarlar", çev. Turna Babür, *Türkler*, C.II, s.465.

<sup>159</sup> Fehér, Géza, *Bulgar Türkleri Tarihi*, 2. baskı, (Ankara 1999), s.34.

<sup>160</sup> Kırzioğlu, a.g.e., s.42.

Borocoğullarının Kafkasların güneyine ne zaman indiklerine dair net bir kayıt yok, ancak İbn Hurdazbih'e göre "Hazar Denizi'nin batısında bir yerde Sasanilere tabi olan bir Borcan-Melik vardı".<sup>161</sup> Kırzioğlu'na göre bu Borcan Melik, Boruc'un İrani çoğul biçimi olan Borocları karşılıyor olsa gerekir. Togan'da Borucoğulların eski Hazarlar zamanında Kafkasların güneyine indiklerini söylemektedir. Söz konusu eski İdil havzası Türklerinden olan bu boy, kendisini daha sonra söz konusu arazinin çok daha güney topraklarında, Mısır Memlûklülerinin arasında ve Anadolu'da Diyarbakır havalisinde göstermiştir.<sup>162</sup> Boroçların, Kıpçak namı ile anılmaya başlamaları ile ilgili değerlendirmeyi "Burcoğlu" başlığı altında ayrı bir şekilde yapmaya çalışacağız.

## H. ŞAN KIZI DESTANI'NDA BURCANLAR

Bulgarların erken tarihlerine dair haberler aktaran bir destan olan Şan Kızı Destanı'nın orijinal bir eser olup olmadığı konusu bugün tartışılıyor olsa da, destan muntazam bir tarih kurgusuna sahip olması ve Bulgar tarihi konusunda bütün kaynakların kullanılmış olduğunu göstermesi sebebiyle, en azından bir modern çağ tarih çalışması olarak incelemeye değerdir.

Eseri yayına hazırlayan Nuretdinov'a göre destan Bulgar şairi Mikail Baştu tarafından yaklaşık olarak 880'lerde kaleme alınmıştır. O tanınmış Bulgar soyu Sinc'ten gelmektedir. Onun uzak atası Hindli tüccar Sindj Horezm'e yerleşmiş, oradan Sinc'in ahfadı artık Müslüman olan Abdulla Tebir, Hazar kasabası Semender'e göçmüştür. Tebir'in oğlu Şems Kara (Batı) Bulgarların hükümdarı Aydar'ın Ukrayna karargahı olan Baştu kasabasına (Kiev) taşınmıştır. Burada 825 senesinde Aydar'ı ve Kara Bulgar soylularının bazılarını İslamiyet'e davet etmiş, Kiev'de bir mağarada derviş tekkesini kurmuştur. Şems'in oğlu Mikail, Aydar'ın oğlu Abdulla Cılkı'ya hizmet etmiş, aynı

---

<sup>161</sup> Kırzioğlu, a.g.e., s.42.

<sup>162</sup> Togan, a.g.e., s.172.

zamanda tebliğ faaliyetleri ile de meşgul olmuştur. 865 senesinde destanı yazmaya başlayan Mikail, 882 senesinde eserini bitirmiş ve Bulgar tahtına çıkan Bat-Ugor'a ithaf etmiştir.<sup>163</sup>

Ancak Nuretdinov'un vermiş olduğu bu bilgileri doğrulayan herhangi bir kaynak olmadığı gibi, eserin yazma bir metnin de bulunmayışı şüphe ile yaklaşılmasına yol açmaktadır. Bunun haricinde eserin yazarı olduğu iddia edilen Mikail Baştı'nın tarihi kişiliğini doğrulayan bir kaynak da yoktur. Nihayetinde bugün eserle ilgili olarak yapılan çalışmalarda Şan Kızı Destanı'nın güvenilir bir kaynak olup olmadığı konusu daha net bir biçimde gösterilmiştir.<sup>164</sup>

Yukarıda belirttiğimiz gibi şüpheli bir biçimde yaklaşılmasının yanında Bulgar tarihi ile ilgili kaynaklara ters düşmeyecek bir kurgu içinde hazırlanmış olduğu görülen destan, konumuz çerçevesinde oldukça önemli bir noktaya atıfta bulunması sebebiyle değerlendirilmelidir. Bu nokta da Bulgar-Burcan bağlantısıdır. Destan genelinde Burcanlar ile Bulgarların birlikte zikredilmiş olması önemlidir.

Destana göre Burcan denen kimseler doğrudan doğruya Bulgarların atası idi. Eseri yayına hazırlayan Nuretdinov'a göre 864 yılında Hazarlar Cılkı'yı mağlup etmişler ve onu Müslüman olan Kara Bulgarlar ile birlikte Vaga-Ural bölgesine gitmeye mecbur bırakmışlardır. Burada 865 yılında başkenti Bulgar şehri olan İslam Bulgar devletini kurmuştur (İdil Bulgar). Bu devletin bileşimine gelen eski Bulgarlar (Burcanlar) ve Kara Bulgarlar, X. asrın başlarına doğru yerli Ugor gruplarıyla ve Türk Kıpçak kabilesinden olan Sabanlarla kaynaşmış ve yeni bir halk meydana getirmişlerdir.<sup>165</sup>

<sup>163</sup> Mikail Baştı - İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destanı*, çev. Avidan Aydın, (1991-Ankara): Nurutdinov, H., "Redaktörün Okuyucuya Olan Sözü", s.VII.

<sup>164</sup> Bayram, "Tatar-Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan (?): Şan Kızı", s.75-94.

<sup>165</sup> Mikail Baştı - İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destanı*: Nurutdinov, H. "Kadîm Destanın Mukadderatı ve Çağırısı" s.XII.

Yine Nuretdinov, XIII. asırdaki Moğol istilasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde kalan Bulgar bakiyelerinin akıbetlerini aktarır iken, Kafkasya'da kalan Burcanların (Eski Bulgarlardan) daha sonra yeni iki halkın, Karaçay ve Balkarların etnik oluşumuna katkıda bulunduklarını söylemektedir.<sup>166</sup>

Destanda adı geçen Rıştav<sup>167</sup>, Bulgar eposunun efsanevi bir kahramanıdır. “Tarvil Audan’ın Dünürü Olarak Nasıl Konuşma Yapmış” başlığı altındaki anlatımlarda, adı geçen Bulgar kahramanına methiyelerde bulunurken, onun Burcan soyundan geldiği hatırlatılmaktadır.<sup>168</sup>

...

Şöhretli Şan Alban!

Sen kadim- Burcan hanlarının soyundansın,

At, Hon hükümdarlarının

Soyundandır.

...

---

<sup>166</sup> Nurutdinov, H., a.g.m., s.XIV.

<sup>167</sup> Rıştav- Şan Alban: Kara Bulgarların ve onların ahfatlarının arasında Güney Rusya’da Kovuylar ve Berendeyler arasında adı yaygın olan, eski Bulgar eposunun efsanevi kahramanı. Mikail Baştu - İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destanı*, s.411.

<sup>168</sup> Mikail Baştu - İbn Şams Tebir, *Şan Kızı Destanı*, s.364.

### III. BÖLÜM

## BURCANLARIN YENİ ETNİK OLUŞUMLARDAKİ KATKISI

#### A. EFSANE VE GERÇEK

Kuran-ı Kerim’de, “O’nun (Nuh Aleyhisselâm) zürriyetini, yeryüzünde devamlı kalanların ta kendisi kıldık.” buyrulmaktadır. Buna göre yeryüzündeki insanların tümü, Nuh Aleyhisselâm’ın zürriyetindendirler.<sup>169</sup>

Eski İsrail kaynaklarından devşirilen bilgilere göre Nuh Peygamber, tufandan sonra yeryüzünü çocukları arasında paylaştırırken, Arabistan, iki Irak ve Yemen’i Sam’a, Mısır, Yunanistan, Kıbt, Nabat, Berberi ülkeleri, Hindistan ve Zengibar’ı Ham’a, Ceyhun tarafının hepsini Yafes’e vermiştir.<sup>170</sup> Yafes’in yedi oğlu vardır. Bunlardan birincisinin adı Çin, ikincisinin adı Türk, üçüncüsünün adı Hazar, dördüncüsünün adı Saklab, beşincisinin adı Rus, Yecüc ve Mecüc’un babası olan altıncısının adı Misek, Bulgar ve Burtasların babası olan yedincisinin adı Kemari idi. Bu çocuklardan her birinin nesli ve sülalesi kaldı. Her birinin bir çeşit dili vardı ve Ceyhun iklimini aralarında paylaştılar.<sup>171</sup> Müellifini bilmediğimiz Mücmel el-Tevarih, olayları bu şekilde naklederken Burcan adından hiç bahsetmez. Daha sonraki kısımlarda coğrafyaları anlatırken yedinci iklimin sınırlarını şu şekilde çizmektedir: “Doğuda Ye’cuc ve Me’cuc’ün kuzeyinden başlar. Türk şehirlerinden geçerek, Taberistan denizinin kuzeyinden, Rum denizinin ortasından, Burcan ve Sakalibe diyarından geçerek Magrip denizine ulaşır.”<sup>172</sup>

<sup>169</sup> Köksal, Asım, “Peygamberler Tarihi”, TDVY., (Ank-2001), s.108.

<sup>170</sup> Bkz. Şeşen, a.g.e., s.30.

<sup>171</sup> Şeşen, a.g.e., s.30.

<sup>172</sup> “Mücmel-el Tevarih”, Şeşen Ramazan, a.g.e., s.35

Şahabeddin Mercânî'nin eserinde Kıpçaklarla ilgili hususlar aktarılırken, Oğuz Han'ın Kıpçak'ı İdil boyuna gönderdiğinden ve onun Başkurt, Macar, Rus, Borcan ve Eflak halkları ile savaştığından bahsedilmektedir.<sup>173</sup>

1054 yılında Basra yakınlarında al-Maşan adında bir köyde dünyaya gelmiş, bir süre ipek ticareti yapmış, daha sonraları, tarih, edebiyat ve dil bilgisi konularında eğitimler almış olan Harîrî'nin ünlü eseri Makâmât'da, Yafes soyundan türeyenler arasında Burcan adı da zikredilmektedir. Eski Arap dilinde kabile toplantısı manasına gelen makâmât kelimesi daha sonraları küçük hikaye manasında kullanılmaya başlanmıştır. Burada Yafes Slavların, Burcanların, Çinlilerin, Hazarların, Ye'cuc ve Me'cuc'ün, Türklerin atası olarak gösterilmektedir.<sup>174</sup> Harîrî'nin Makâmât'ı Batı dünyasında ilgi görmüş ve birçok Batı diline çevrilerek basımları yapılmıştır. Ülkemizde ise Makâmât için tafsillatlı bir çalışma yapılmış değildir. En derli toplu çalışma olarak, M.E.B. Şark İslam Klasikleri arasında çıkan Sabri Sevsevil'in "Makamat" adlı çevirisi zikredilebilir.

Allen j. Frank'in Bulgarlar ile alakalı bir çalışmasında, Mard neslinden gelen kavimlerden bahsedilirken, onun sekiz oğlunun isimlerinin Türkmen, Kongrat, Burjan, Mangıt, Karji, Kıpçak, Yurmatı ve Karakalpak olduğu belirtilmektedir.<sup>175</sup> Türkmen, Kongrat, Mangıt ve Karakalpakların İç Asya'daki önemli Müslüman kavimler olduğu, Burcan, Kıpçak ve Yurmatıların ise Başkurtların temel kabilelerinden olduğu söylenmiştir.<sup>176</sup>

<sup>173</sup> Şahabeddin-i Mercânî, "*Müstefâdü'l Ahbâr Fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*", (Ank-2008), Çev. M. Kalkan, s.77

<sup>174</sup> Thomas Chenery M.A., "*The Assemblies of al Harîrî*", s.466, vol.1, (1867 London)

<sup>175</sup> Allen, J. Frank, "Islamic Historiography and "Bulghar" Identity Among the Tatars and Bashkirs of Russia", *Social, Economic, and Political Studies of the Middle East and Asia*, Cilt 61, (Leiden – Boston 1998), s.102.

<sup>176</sup> Allen, a.g.e., s.102, d.44.

Mesûdî de Yafes'in torunlarından bahsederken Franklar, Slavlar, Longobardlar, Ye'cüc ve Me'cuc, Türkler, Hazarlar, Burcanlar ve Alanların isimlerini vermektedir.<sup>177</sup> Ayrıca burada Slavların Burcanlar ile Grekler arasındaki arazide yaşadıkları söylenmektedir.

## B. TUNA BULGARLARI

642 yılında Kubrat Han'ın ölümünün ardından, Hazar baskıları ile birlikte Bulgarlar dağılma sürecine girmişlerdi. Han'ın büyük oğlu Batbayan, Hazar hâkimiyetini kabul ederek Bulgar arazisinde kalmaya devam etti. Diğer oğlu Kotrag kendisine bağlı boylar ile birlikte Don nehri civarına, Altsek ile birlikte hareket edenler ise Avar egemenliğini kabul ile Panonia'ya yerleştiler. Kubrat'ın üçüncü oğlu Asparuh idaresindeki Bulgarlar ise Dnyeper ve Dnyester nehirlerini geçerek, bugünkü Güney Besarabya sahasına gelip, Bizans'a komşu olmuşlardır.<sup>178</sup>

Bizans kaynaklarında Oglos veya Onglos (όγλος, όγγλος) olarak geçen bu araziye VII. yy'da gelip yerleşen kavimlerin kim oldukları konusunda farklı görüşler öne sürülmüş, nihayetinde G. Németh, L. Rásonyi ve G. Fehér gibi Macar alimlerin çalışmaları doğrultusunda Türklükleri ve Büyük Bulgar sahasından kopup gelen boylar oldukları sonucuna varılmıştır.

Söz konusu Bulgar devletinin tarihini başlıca iki dönemde değerlendirebiliriz. 864 yılında Boris Han Hristiyan oluncaya kadar "Hristiyanlık öncesi" dönem, 864'den 1018'e kadar da "Hristiyanlık dönemi". İlk dönemde Bulgar devletinin genel karakterine bakıldığında eski Türk geleneğine uygun bir teşkilatlanma ve Bulgarların ağır bastığı bir yapı karşımıza çıkarken, ikinci dönemde Slav etkisinin arttığı ve

<sup>177</sup> Houtsma, Martijn Theodoor, *E. J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1913-1936, Cilt 1, s.468.

<sup>178</sup> Kayapınar, Ayşe, "Tuna Bulgar Devleti 679-1018", *Türkler*, C.II, s.630; Aydın, Mithat, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış", *P.Ü.E.F.D.*, (2002), Sayı 11, s.118.

Ortodoks Hristiyan karakteri aldığını görmekteyiz. Konumuz itibariye bizi asıl ilgilendiren kısım Bulgarların daha faal oldukları ilk dönemdir.

Bu yüzyıldan sonra Burcan adı Ortaçağ tarih kaynaklarında Tuna Bulgarlarının ikinci ismi olarak anılmaya başlamıştır.<sup>179</sup> Burcan isminden bahseden Arap kaynaklarının birçoğu onları Bizans sınırının yanı başında göstermekte veya Bizans'la giriştikleri savaşlar münasebetiyle zikretmektedirler.<sup>180</sup> İşte bu sebeple Tuna Bulgarları ile Burcan adı özdeşleştirilerek birbirinin yerine kullanılmaya başlamıştır. Nitekim el-Burcan halkının Hristiyan olup teslis inancının aralarında yaygın olduğunu bildiren Ebu'l-Fida muhtemelen Tuna havzasına gelip, zamanla Slavlaşmaya başlayan ve Ortodoksluğa meyleden Bulgarları kastetmekteydi.

Ortaçağ Arap kaynaklarından İbn Hurdadbih, İbn'ül-Fakih, İbn Rusteh, Mesûdî ve Yakubî'de geçmekte olan Burcan etnik ismi genel itibariye Tuna havzasındaki Bulgarlar için kullanılmıştı.<sup>181</sup> Bazı zamanda Burgondia arazisinin belirtirken Burcan adına rastlanılıyordu.

Muhtemelen bu sebeple haklarında oldukça az şey bilinen ve etnik kimliklerine dair pek az fikir yürütülen Burcanlar, doğrudan doğruya Tuna Bulgarları ile birlikte anılagelmıştır. Merkezdeki Büyük Bulgar birliğinin dağılmasından sonra, Tuna havzasına gelen Bulgar boylarından birinin adının Burcan olabilme ihtimali ve zamanla yönetimin bu ailenin etrafında yerleşmesi ve bu ismin yükselmesi olasılığı da düşünülebilir. Ancak zaten Kazvinî, Kaşî, Bakuvî ve Hudûd'ul-Âlem daha önceki Burcan yurdundan ve kim olduklarına dair ufak tefek bilgiler verdiğinden, Burcanlar için doğrudan Tuna Bulgarlarıdır dememiz doğru olmayabilir. Bizim önermemize göre, zaten Bulgarlarla birlikte anılan, belki de Bulgarların ta kendisi olan bu Türk kavminin isminin batıya hareketten sonra biraz daha popülerlik kazanmış olduğu doğrultusundadır.

---

<sup>179</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.157.

<sup>180</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.150.

<sup>181</sup> Frolava, a.g.b., s.1.

## C. BURCAN-BÜRZEN- BAŞKURT

1730 yılında Ufa eyalet idaresince düzenlenen “Başkurt Nahiyeleri Listesi”ne bakılarak, XVI. ve XVII. yy’larda Başkurt boylarının dağılımlarını belirlemek mümkündür. Bu listeye göre Kıpçak, Tamyan, Bürzen, Tabın ve Gayna boyları İk nehri boylarında, yani Başkurdistan’ın batı mıntıkalarında gözükmektedir.

Başkurtların bir boyu olarak karşımıza çıkan Bürzenler, genel olarak Arap ve Fars kaynaklarındaki Burcanlar ile özdeşleştirilmiştir.<sup>182</sup>

Burcanları, Peçenek oluşumu içerisinde kabul eden ve onlar için ısrarla Orta Asya çıkışı arayan Kuzeyev, söz konusu Başkurt boyunun etnik kaynağının Burcanlar olduğunu söylemektedir. Ona göre Burcanların ana kitlesi 840’lı yıllarda Hazar civarına ve batıdaki topraklara akınlarda bulundular ve buralarda onların tarihinde yeni bir sayfa açıldı (Avrupa Dönemi). Sözlerinin devamında Orta Asya’da hiçbir kaynakta Burcan etnoniminin anılmadığını ve Burcan boylarının Asya’daki kendi anavatanlarını hiçbir iz bırakmadan terk etmiş olduklarını belirten Kuzeyev, onların Orta Asya ve Aral bölgesindeki boylardan herhangi biri değil, aksine birçok Asya ve Avrupa halklarının etnik oluşumunda önemli rol oynayan büyük bir boylar federasyonu olduklarını iddia etmektedir.<sup>183</sup>

Altay ve Güney Sibirya halkları arasında Bürzen etnonimi ile karşılaştırılabilecek herhangi bir boy ya da kabile adına rastlanmadığını belirten Kuzeyev, Bürzen etnoniminin oluşumunun batıya göçten sonra gerçekleştiğini söylemektedir.<sup>184</sup>

<sup>182</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.142; Lezina L.N. – Superanskaya, A.V., *Bütün Türk Halkları*, (İstanbul 2009), s.171: Bürzan, Bürzane, Bürzen; Başkurt kabile adı.

<sup>183</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.144

<sup>184</sup> Burada Burcanlar için bizim öngördüğümüz Kuzey Kafkasya yerliliği olayını tasdikler niteliktedir. Altay ve Güney Sibirya sahasında Burcan-Bürzen etnonimleri ile kıyaslanabilecek bir ismin olmayışı ve

Zekiev de Burcanları, Başkurtların oluşumunda yer alan en temel kabilelerden birisi olarak görmektedir.<sup>185</sup> Onların Bulgarlarla birlikte çeşitli savaflara katıldıklarını belirten Zekiev, Hazar baskısı neticesinde Bulgarlar ile beraber, batıya ve kuzeye gittiklerini bildirir.

Toparlayacak olur isek, kadim Başkurt boylarından birisi olarak karşımıza çıkan Bürzenlerin, Bulgarlar ile yakınlıkları da göz önüne alınarak, etnik ilişkiler bakımından Burcanlarla alakalandırılması teklifi mümkün gelmektedir. XVI. ve XVII. yy'larda Başkurdistan'ın batı ucunda, Kama nehrinin güney kolu olan İk nehri havalisinde yaşamakta olan bu Başkurt boyunun adı, XIX. yy'larda bu sahalarda anılmamaya başlamıştır.

---

Burcanlar için VII. yy.'da hala daha Orta Asya'da olduklarının söylenmesi Doğu Avrupa sahnesinde isimlerinin zikredildiği bu yüzyıllarda çelişkiler uyandırmaktadır (Kuzeyev, a.g.e., s.142).

<sup>185</sup> Zekiev, M. F., "Mişerler, Başkurtlar ve Dilleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.82.

**Tablo-1<sup>186</sup>**

| Yollar            | Nahiyeler     | Bulundukları Bölge                                                                                                      |
|-------------------|---------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Nogay<br><br>Yolu | Min           | Dema, Urşak, Çermesan nehir boyları                                                                                     |
|                   | Kurpeç-Tabın  | Belı, İnzer, İlim ve “diğer nehir” boyları                                                                              |
|                   | Yurmatı       | Belı, İgen, Aşkadar ve “Diğer nehir” boyları                                                                            |
|                   | Katay         |                                                                                                                         |
|                   | Kıpçak        | İnzer Nehri, Belı nehrinin yukarı boyları                                                                               |
|                   |               | Belı, Büyük ve Küçük İk, Mendim nehirleri ile, Belı nehrinin yukarı boyları                                             |
|                   | <b>Bürzen</b> | <b>Belı, Büyük ve Küçük İk ve diğer nehir boyları</b>                                                                   |
|                   | Telev         | Yayık, Mendek nehir boyları, Ural ötesi bozkırlar                                                                       |
|                   | Sarış-Kıpçak  | Belı nehri boyları                                                                                                      |
|                   | Tamyan        | Belı, Nuguş ve diğer nehir boyları                                                                                      |
|                   | Şuran         | Ural ötesinde “Sibiryâ kasabaları yakınlarındaki göl kıyıları”                                                          |
|                   | Usergan       | Belı, Büyük ve Küçük İk, Sakmara, Zilair                                                                                |
|                   | Tingaur       |                                                                                                                         |
|                   | Beket         | Belı ve Sakmara nehir boyları                                                                                           |
|                   | Kara Tabın    | Ural ötesinde “göl kıyıları”                                                                                            |
|                   |               | Belı nehri yukarı boyları, keza Ural ötesinde Yayık ve Uy nehirleri yukarı boyları, Miass nehir boyları ve göl kıyıları |
|                   | Kubelek-Tabın | Yayık, Mendek nehir boyları                                                                                             |

<sup>186</sup> F. Jilin ve Ufa sakinleri S. Tretyakov ve İ. Gavrenev’in anlatımları doğrultusunda 1830 yılına yakın bir dönemde düzenlenen liste. Buraya sadece Nogay Yolu alınmıştır. Tablonun tamamı için bkz. Kuzeyev, a.g.e., s.49-50.

## D. KARAÇAY- MALKARLAR

Kafkasya’da Elbruz Dağı’nın doğu ve batı eteklerinde yaşayan Karaçay-Malkarların kim oldukları ve etnik aidiyetleri meselesi bilim dünyasında çok tartışılmıştır. Bölgede yaşamış Türk boylarının hemen hepsi ile alakalandırılmaya çalışılmış olan bu Türk topluluğu için son söylenenler Hun-Bulgar ve Kıpçak etnoslarının ağırlığında, ayrıca yerli Kafkas kabilelerin de içerisinde yer bulduğu bir oluşumun gerçekleştiği doğrultusundadır. 22-26 Haziran 1959 tarihinde Nalçık şehrinde yapılan “Karaçay-Malkar Halkının Etnik Oluşumu” adlı sempozyumda, “Karaçay-Malkarlar, Bulgar, Alan, Kıpçak ve muhtelif Kafkas kabilelerinin birbirleriyle karışmasından ortaya çıkmış bir Türk kavmidir” sonucuna varılmıştır.<sup>187</sup>

Kullandıkları dilin Türk dillerinin kuzeybatı kolunu oluşturan Kıpçak lehçeleri grubuna girmesi dolayısı ile Kafkasya’da ortaçağlarda hakimiyet tesis eden Türk kavimlerinden birisi olan Kıpçaklara dayanan bir halk oldukları düşünülmüş, fakat etnogenezinin Kafkasya’da olduğu ve isimlerinin yerli oluşu gibi durumlar göz önüne alınınca etnik kökenlerinin daha derinlerde aranması gerektiği anlaşılmıştır.<sup>188</sup> Böylece Karaçay-Malkarların etnik kimliklerini belirleme hususunda Kafkasları çok eski devirlerden beri yurt edinmiş olan Hun ve Bulgar gibi Türk kavimlerine başvurulmuştur.

Etnik aidiyet meselesinde en çok kabul gören fikir A. Miller’in yapmış olduğu arkeolojik kazılar neticesinde öne sürdüğü, onların Kara Bulgarların torunları oldukları doğrultusunda söyledikleridir. 1930’lu yılların başında ileri sürülen bu tezin doğruluğunu ispatlayacak veriler daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur.<sup>189</sup> V. F. Miller de Karaçay-Balkar Türklerini vaktiyle Kuban Irmağı

<sup>187</sup> Adiloğlu Adil, “Karaçay-Malkar”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Cilt: 22, (Ankara, 2002), s.13-45.

<sup>188</sup> Tavkul, Ufuk, “Karaçay-Malkarlıların Etnik ve Sosyal Yapısı”, *Karaçay-Balkarlar: Tarih, Toplum ve Kültür*, der. Y. Kalafat – U. Tavkul, (Ankara 2002), s.54.

<sup>189</sup> Tavkul, a.g.m., s.57.

dolaylarında yaşamış eski Kafkasya Bulgarlarının devamı saymaktadır. V. Minorsky ve J. Marquart, Miller'in bu açıklamalarına katılmaktadırlar. Artamanov'a göre de Kuban sahasında yaşayan Bulgarlar, Karaçay-Malkarların atası idi. Togan da bu halkı Kara Bulgarların devamı olarak görmekte ve Karaçay-Malkarların önceleri bugünkü Çuvaşlar gibi l-r Türkçesini konuştukları, fakat XV. yy'dan önceki bir zaman diliminde ş-z Türkçesini kullanmaya başladıklarını belirtmektedir.<sup>190</sup> Bulgar tarihçi B. Simenov'a göre de Karaçaylar ve Çuvaşlar eski Bulgar Türkçesini konuşuyorlardı; bir süre sonra Çuvaşların dili Fin-Ugor tesirinde, Karaçaylarınki ise ortak Türkçe kökenli lehçelerin etkisinde kalmıştır.<sup>191</sup>

M. F. Kırzioğlu ve F. A. Nuretdinov da Karaçay-Malkarlar ile Kara Bulgar arasındaki etnik bağlantıya atıflarda bulunmuşlar, Kırzioğlu her seferinde Kara Bulgarların, söz konusu halk için etnik temel teşkil ettiğine dikkat çekmeye çalışmıştır.

Karaçay'da İndiş Irmağı başındaki ve Humara Köyü yakınlarındaki eski Bulgar yerleşimi kalıntıları, Malkar'da Aşağı Çegem ve Laşkuta köylerinde bulunan Bulgarlara ait arkeolojik eserler, Yukarı Çegem, Lıgıt ve Kaşha-Tav yakınlarında ortaya çıkarılan Bulgar Türklerinden kalma mezarlar, Karaçay-Malkarlar ile Bulgarlar arasındaki etnik ilişkiyi ispatlamaktadır.

Son yıllarda Kafkasya sahasında runik harfli yazıtların okunmaya başlanması ile birlikte bu konunun daha da aydınlatılması sağlanmıştır. Elde edilen arkeolojik malzeme ve Kafkasya'daki bazı yer adları ciddi bir şekilde Karaçay-Malkar Türklerinin etnik bakımdan Kafkasya Bulgarlarının devamı olduğunu destekler niteliktedir.

Büyük Bulgar Han'ı Kubrat'ın ölümünü takip eden hadiseler, oğullarının göçleri ve Karadeniz'in kuzeyinde şekillenecek olan yeni Bulgar dünyası, birbirinden uzak coğrafyalarda, ancak aşağı yukarı aynı tarihlerde birçok kavmin Bulgar üst kimlik adını kabulü ile gerçekleşmiştir. Böylece Asparuh önderliğinde Tuna havzasına giden

<sup>190</sup> Adiloğlu, Adil, "Karaçay-Balkar Türkleri'nin Kökeni", *Türkler*, c.2, (Ankara 2002), s.577.

<sup>191</sup> Adiloğlu, a.g.m., s.578.

Bulgarlardan, Batbayan önderliğinde eski yurttaki kalan Bulgarlara kadar geniş bir saha içerisinde yaşayan pek çok yerli halk ve boy adı bu genel isim altında zikredilmeye başlamıştır.

Theophanes'in Kubrat Han'ın ölümü ve devamındaki gelişmelere dair anlatımları, arkeoloji ve filoloji çalışmaları ile de desteklenerek daha net bir biçime kavuşmuştur. Onun anlatımına göre hanın beş oğlundan Batbayan isimli büyük oğlu, babasının öğüdünü tutarak eski yurttaki kalmış, ancak bir süre sonra Hazarlara direnemeyerek himayelerine girmiştir. Hazarlara vergi ödeyen Batbayan'a bağlı kavimler daha sonra Hazarların zayıflığından faydalanarak kendi siyasi teşekküllerini oluşturmuşlardır. Batbayan'ın idaresindeki Azak ve Kafkasya Bulgarları, Bizans ve Rus vakanüvisleri tarafından "Kara Bulgarlar" adıyla anılmışlardır. Burada hemen belirtmemiz gereken husus kaynaklardaki "Kara Bulgar" deyişinin zikredilmesinden çok daha önce de söz konusu sahalarda Bulgarların varlığından emin olduğumuzdur. Burada adı geçen halkın etnik kökeninin Kara Bulgar oluşumu ile alakalandırılması sebebiyle geç tarihli bir hadisenin gelişimini aktardık. Nitekim Bulgarlar bahsinde de değindiğimiz üzere, gerek Horenli'nin kayıtları, gerekse arkeolojik ve filolojik değerlendirmeler sayesinde çok erken tarihlerden beri bölgede ki Bulgar varlığından haberdarız.

Etnik oluşumunu XIII-XIV. yy'larda tamamlamış olan bu Türk kavminin kökeni meselesinde görüldüğü gibi, erken Bulgar ve Hun, sonraları ise Kıpçak etnosları ağır basmaktadır. Bu oluşum içerisindeki Kara Bulgar katkısı açıktır ancak, izah edilmesi gereken nokta Karaçay halkının kökenine dair fikir yürütmeler esnasında söylenen Kara Bulgarların Burcan kolundan geldikleri hususudur. "Karaçay-Malkar Halkının Birinci Kültür Festivali Üzerine" isimli eserin sahibi Dilber Kanşay'a göre, Ön Kafkasyalı Hun-Bulgarlardan olan Burcanlar, Karaçay-Malkar halkının ataları idi.<sup>192</sup> 737 yılında Arap

<sup>192</sup> Bkz. Kanşay, Dilber, Karaçay-Malkar Halkının Birinci Kültür Festivali Üstüne, (Ankara 1992).

tebliğcilerin aracılığı ile Müslüman olan Burcanlar, X. yy başlarına doğru yerli Ugor kavimleri, Alanlar ve Sabanları da hâkimiyetleri altına alarak siyasi teşekküllerini kurmuşlardır. Söz konusu yeni oluşumun dili olarak da Kıpçak Türkçesi kullanılmıştır.

Kanşay'ın Karaçay-Malkarların ataları olarak doğrudan Burcanları zikretmesi ilgi çekicidir. Burada bizim irdelemememiz gereken kısım, oldukça eski devirlerden beri Kafkasların yerli kavimleri arasında gördüğümüz bu Proto-Türk kavminin, söz konusu oluşumdaki katkısını gösterme konusundadır. İsimleri sürekli olarak Bulgarlar ile birlikte anılan ve akraba olduklarını düşündüğümüz Burcanlar, daimi bir ortak hareket içerisinde Bulgar üst kimliği ve etnik ismi ile birçok oluşumun içerisinde yer almış olabilirler. Belki de bu sürekli ortak hareket sebebiyle birçok kaynak onların isimlerini ayrı bir şekilde zikretme gereği duymamış, Bulgar birliği içerisinde göstermekle kalmıştır. Ancak adlarına daha geç dönemlerde dahi rastlayışımız söz konusu topluluğun hatırı sayılır bir büyüklükte olabileceğini düşündürmektedir. Muhtemelen nüfusça önemli bir sayıyı ihtiva eden Burcanlar, Bulgarlar ile meskûn sahalarda büyük çoğunluğuna iştirak etmişler, zaman zaman bu münasebetle isimlerini zikrettirmişlerdir. Bizans ve Rus kaynaklarının Kara Bulgarlar olarak zikrettikleri Bulgar topluluğun içerisinde de Burcan kavminin varlığı olasıdır. Lakin şu aşamada kaynaklardaki sınırlı bilgiler dolayısı ile Karaçay-Malkarların etnik kimliklerini doğrudan doğruya Burcanlara bağlı görmemiz güç gözükmektedir.

## E. MACARLAR

IX. yy sonlarında Orta Tuna boylarına gelerek bütün Avrupa'yı istilaya kalkan ve kendilerini Atilla'nın soyundan sayan Macarların asıl kökenleri bilim dünyasında tartışmalara sebep olmuştur. Hint-Avrupai dillerin konuşulduğu bir ortamda başka bir dil ailesine, iddialara göre Fin- Ugor dil ailesinin Ugor koluna mensup olan Macarların kökeni net olarak açıklanabilmiş değildir.<sup>193</sup> Türklük ile olan yakınlıkları gözden

---

<sup>193</sup> Artamanov, a.g.e., s.431.

kaçmamaktadır.<sup>194</sup> Bizanslı ve Arap yazarlar Macarları doğrudan Türk olarak adlandırmışlardır.<sup>195</sup> Hazarları da Türk olarak nitelendiren Bizans kaynakları, Macarları onlardan ayırt edebilmek için Batı Türkleri olarak isimlendirmişlerdir. Macarların Türklük ile olan yakınlıklarını açıklamaya çalışan Rásonyi, basit ama oldukça açık bir ifade ile “Türkler Macarların babası, Fin-Ugorlar da anasıdır” diyerek meseleyi özetlemeye çalışmıştır.<sup>196</sup>

Macar tarihi ile ilgili olarak elimizde bulunan en önemli kaynaklardan birisi Konstantinos Porphyrogenitus’un anlatımlarıdır. Ona göre Hazarlara komşu ve müttefik olan Macarlar, Lebedia denilen bir bölgede yerleşmişler ve burada üç yıl kadar kaldıktan sonra Etelközü’ne göç etmişlerdir.<sup>197</sup> Hazarlar ile ittifak halinde olup onların her savaşına iştirak ettikleri vurgulanan Macarları sadece üç yıl bu arazide gösteren Konstantinos’un söyledikleri çelişmektedir. Zira bu kadar kısa bir zaman zarfında bu kadar çok savaş yapılamaz. Bu durumda öncelikle yapılması gereken Etelközü ve Lebedia’nın neresi olduğunu saptamaktır. Artamanov’a göre her iki olayda geçen faaliyet alanı aynı yer ve bölgedir, ancak birinde, Lebedia diğeri ise Etelköz olarak zikredilmiştir.<sup>198</sup> Kelimeyi açıklama yoluna giden Artamanov’a göre atel ”nehir” anlamına işaret eder ve Etelközü’nün Dnyeper’den Don’a kadar Kuzeybatı Karadeniz bozkırlarını kucaklayan bir bölge olduğunu söyler. Bu yer isimlerine şüphe ile yaklaşan Karatay ise Etel’in açık bir şekilde İdil olduğu üzerinde durarak, burada İdil’in batısındaki sahanın anlatılmaya çalışıldığını, Lebedia için ise Başkurdistan’ın batısındaki sahanın mümkün olduğunu gösterir.<sup>199</sup>

<sup>194</sup> Doğan, İsmail, “Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, 47-2, (2007), s.4. Németh’e göre ise bu ilişki “akrabalık benzeri bir kadim ilişki” idi. István Zichy’ye göre Macarlar önceleri bir Türk kavmi iken, daha sonraları Fin-Ugor kavimleri içerisinde eriyerek dil değiştirmiştir.

<sup>195</sup> Engel, Pál, *The Realm Of St Stephen. A History Of Medieval Hungary, 895-1526*, s.9. Avfi’nin “*Cami’ el-Hikâyât*”ı için bkz. Şeşen, a.g.e., s.95. Ayrıca İbn Rusteh “*el-A’lâk el-Nefise*” için Şeşen, a.g.e., s.38.

<sup>196</sup> Rásonyi, *Tarihte Türklük*, s.118.

<sup>197</sup> Artamanov, a.g.e., s.436.

<sup>198</sup> Artamanov, a.g.e., s.436.

<sup>199</sup> Karatay, “Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları”, s.49.

Nihayetinde Macarlar, sürekli olan bir Peçenek tazyiki neticesinde kendilerini Tuna Avrupası'nda bulacaklardır.<sup>200</sup> Konstantinos Macar boylarını sayarken Νέκη (Nyek, krş. Başk. Negmen), Μεγέρη (Megyer-Magyar, krş. İdil-Başk. boy ve yer adları Mişer, Možary, Možarovka), Κουρτουγερματου (Kurt-Gyarmat, krş. Başk. Yurmatı), Ταριάνου (Tarjan-Tarkany, krş. Başk. Gayna-Tarxan), Γενάχ (Jenö, krş. Başk. Yeney), Καρή (Ker), Κασή (Keszi, krş. Başk. Kese) isimlerini vermektedir.<sup>201</sup> Bu isimler üzerinde yapılan etimolojik incelemeler isimlerin Türkçe ile yakın alakasını net bir biçimde göstermiştir. Magyar etnik isminin de Türkçe –er eki sayesinde Türk isimlerine yaklaştırılabileceğini belirten Golden, Fin-Ugor asıllı olduklarına dair geliştirilen yeni etimolojilere de yer vererek meselenin içinden çıkılmaz bir halde olduğunu belirtiyor.<sup>202</sup>

Görüldüğü üzere elimizde daha somut veriler olmadan doğrudan doğruya Macarların Türklüğüne dair net bir şey söylememiz mümkün gözükmemektedir. Ancak şu an için açık bir şekilde Macarcadaki yoğun Türkçe kelime varlığına da bakarak, vaktiyle Macar topluluğunda Türk asıllı nüfusun ağırlığından rahat bir biçimde söz edebiliriz.

## E.I- ANONİM MACAR VEKAYİNAMESİNDEKİ KUMAN İSİMLERİ ÜZERİNE

Anonim bir Macar kroniği olan Gesta Hungarorum'un yazılış tarihi olarak 13. yy'ın ilk seneleri düşünülmektedir. Macar Kralı III. Bela döneminde (1172-1196) oluşturulduğu kabul gören ve yazarını bilmediğimiz bu eser, Macar tarihini anlatan en eski kronik olması bakımından oldukça önemlidir.<sup>203</sup>

<sup>200</sup> Golden, a.g.e., s.216.

<sup>201</sup> Golden, a.g.e., s.216.

<sup>202</sup> Golden, a.g.e., s.216.

<sup>203</sup> Rady, Marthyn, "The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla. A Translation", *Slavonic and East European Review*, Vol. 87, No. 4, October 2009, s.682.

Macarların yönetim kademesine gelen yerel hanedanlarını anlatan kronik Arpad'ın babası Almos'un (Almuş) Karpat arazisine gelmesini hikâye ederek başlamaktadır. Ügyek ve Emesi'nin oğlu olan Almos, Lebedia'dan yedi beyin itaatini alarak Macarları Avusturya sahasına getirmiştir.

Kronikte Almos'un Kiev ve Suzdal knezleri ile yaptığı barışın hemen ardından kendisine itaatlerini bildiren yedi Kuman beyinden bahsedilmektedir. Kiev ve Suzdal için oldukça ağır şartlar içeren anlaşmaya göre, onlar topraklarını Macarlardan koruyabilmek için sadece oğullarını rehin vermekle kalmayacak, bunun yanında 10000 mark savaş bedeli, 1000 Kuman esir, dizgin ve eyer takımları ile 1000 adet at ve sayısız as kürkü ile ganimetleri taşımak için 40 tane deve vereceklerdi.<sup>204</sup> Almos bu antlaşmayı yaptıktan sonra onun şefkatini ve gücünü gören yedi Kuman beyi biatlerini belirterek onunla beraber Pannonia arazisine gelmişlerdir. Eserde zikredilen bu Kuman beylerinin isimleri Ed, Edumen, Etu, Bonger (Borsu'nun babası), Ousad (Vrsuuru'nun babası), Boyta (Brusca [?] arazisinden) ve Ketel'dir (Oluptulma'nın babası). İsimleri geçen Kuman beyleri bağlılık yemini ederek kalabalık kitleler halinde Almos'a katılmışlardır.<sup>205</sup>

Burada dikkatimizi çeken iki isim daha sonraları adı vakayinamede sık sık geçecek olan Borsu ile tam olarak neresinin işaret edildiği bilinmeyen Brusca arazisidir. Ayrı bir başlık halinde incelediğimiz Burceviç, Burcoğlu kabilesi münasebetiyle adı geçen Kuman-Kıpçak beylerinin isimleri ilgi çekicidir. Almos'un oğlu Arpad'la birlikte hareket etmeyi devam ettiren Bonger'e, Tapolca ve Sajo ırmakları havalisinde Györ (Geuru) (györ = yer?) olarak anılan bir kale verilmişti. Bu kale daha sonra oğluna geçmiş ve onun adına ithafen Borsod olarak anılmaya başlamıştır.<sup>206</sup> Borsu'nun adı sürekli olarak Arpad ile birlikte anılmış ve diğer Kuman beylerine nazaran daha ön plana çıkmaya başlamıştır.

<sup>204</sup> Rady, "The Gesta Hungarorum of Anonymus", s.693.

<sup>205</sup> Rady, "The Gesta Hungarorum of Anonymus", s.693.

<sup>206</sup> Rady, "The Gesta Hungarorum of Anonymus", s.706.

Burada söz konusu isimlerin net bir açıklamasını yapabilmek mümkün olmayabilir, ancak bilinen tarihi seyir doğrultusunda taşları yerine oturtmaya çalışmak ve böylece bütünlüğü kavramak olasıdır. Macarcanın Türkçe ile benzerliğinden yukarıda bahsetmiştik. Her şeyden önce ulusun oluşumuna gönderme yapılan söz konusu ilk iki kağan adı Almos ve Arpad adları Bulgarcadır.<sup>207</sup> Yine tarımla ilgili olarak kullanılan 300 kadar kelimenin Bulgar Türkçesinin hatıraları olduğu biliniyor.<sup>208</sup> Arpad'ın babası olarak bilinen Almos ismi Almuş biçimi ile bir İtil Bulgar hakanının adı olarak karşımıza çıkıyor. Bu doğrultuda aksini ispatlayacak bir durum olmadıkça adı geçen Kuman-Kıpçak beyinin ismini tartışmaya açmamız gayet tabiidir. Tıpkı Almos'un isminde olduğu gibi, o=u eşitliği Borsu adında “Burc” kökünün olabileceğini göstermektedir (batur~bator, burçak~borso, kurum-korom). Macarcada da hala aynı anlamı barındıran bors ya da burc ismi rahat bir biçimde Bulgar Türkçesi ile alakalandırılabilir. Burc isminin Türklüğün en eski kavramlarından birisi olduğunu “Burceviç” başlığında da göstermiş idik.<sup>209</sup> Bunların dışına artık Kıpçaklar zamanında varlığından emin olduğumuz kavimlerden birisi olan Burcoğlu kabilesi, bizi Kuman-Kıpçak bağlantılı olan bu isim üzerine düşünmeye itmektedir. Söz konusu kabile adının bazı Macar belgelerinde Borchol olarak da geçtiği bilinmektedir. Aynı dönemde Rusların Burceviç olarak adlandırdıkları Kuman kavmi az önce söylediğimiz gibi Macaristan'da Borçul klanı olarak tanınıyordu.<sup>210</sup>

Macaristan coğrafyasındaki isimler değerlendirildiğinde şahıs ve kavim isimlerinin dışında bazı yer isimlerinin de bizi düşünmeye çağırdığı görülecektir. Ülkenin kuzeyine doğru Slovakya sınırında bulunan Börzsöny Dağı'nın ismi bu

<sup>207</sup> Karatay, a.g.m., s.50.

<sup>208</sup> Engel, *The Realm of St. Stephen*, s.10.

<sup>209</sup> Németh, Gyula, “Türklüğün Eski Çağı”, *Türkler*, s.382, burç ‘biber’ için, eski Hintçe alıntılı olabilir; Mariça- (n.) = biber fidanı, “eski Kuman Türkçesindeki mırç şekli eski Hintçesinin kusursuz bir karşılığıdır” demektedir.

<sup>210</sup> Golden B. Peter, “Güney Rusya Bozkırlarının Halkları”, Çev. Ayda Arel, Sinor, Denis, *Erken İç Asya Tarihi*, (İstanbul 2000), s.377.

bakımdan ilgi çekicidir. Bu isim Latin kaynaklarında Borsony, daha eski kayıtlarda ise Bersen biçimi ile karşımıza çıkmaktadır. Macarca etimoloji sözlüğüne göre ismin tropikal bir bitki olan Hint baklası ile alakalı olması muhtemeldir.<sup>211</sup> Doğudan gelen tüccarlar vasıtası ile bitki adının öğrenildiği üzerinde durulmaktadır. Söz konusu dağ isminin aynı zamanda Borc, Burc, Borşon isimlerine yakınlığını da net bir biçimde görüyoruz. Ricinus communis (Hint Yağı Bitkisi) olarak bilinen bu bitkinin iklim ve coğrafi karakter gereği Macaristan sahasında yetişmesi oldukça güçtür. Ayrıca bir dağa isim verecek ölçüde bölgede önem kazandığı, ticaretinin yapıldığı ya da yetiştiğine dair bir kayıt yoktur. Bu durumda dağ isminin bu bitki adından geldiği teklifinin yanında Burc, Borc tekliflerini sunmak mümkündür.

## F. GAGAUZ - BURCAN

Çalışmamız boyunca belirttiğimiz gibi kaynaklarda zaman zaman isimleri parlayan Kuzey Kafkasyalı Burcan kavmi önemli bir nüfus yoğunluğuna sahip olmalı idi. Nitekim Burcanlar farklı coğrafya ve tarihlerde isimleri ve hatıraları silinmemiş bir biçimde karşımıza çıkmıştır. Nüfus açısından hatırı sayılır bir miktara sahip olduğunu düşündüğümüz Burcanlar, daha sonraki etnik oluşumlara da katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan Karaçay-Malkarlar ve Başkurtları ayrı başlıklar halinde değerlendirmeye çalıştık.

Burcanların büyük bir konfederasyon olduğunu ve birçok millete etnik temel teşkil ettiğini belirten Kuzeyev'e göre, Gagauzları da bu cümleden saymak mümkündür.<sup>212</sup>

Henüz XVIII. yy başlarında gezgin ve bilim adamlarının, Avrupa'da Gagauzları kastederek, Budzyan ve Budzin Tatarlarının varlığından bahsettiklerini belirten Kuzeyev, bu bağlamda bir ilişkinin olabileceği üzerinde durmaktadır.<sup>213</sup>

<sup>211</sup> Benkő, L. (yay.), *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*, I. Cilt, (Budapest 1984), s.365.

<sup>212</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.158.

Asparuh ile birlikte Tuna boylarına gelip, zamanla Bulgarlar ile birlikte Hristiyanlaşmaya ve Slavlaşmaya başlayan Burcanların olduğu düşünülebilir. Burcan halkının Hristiyan olup teslis inancının aralarında yaygınlığından bahseden Ebu'l-Fida, Tuna havalisindeki Burcan topluluklarından bahsediyordu. Buradaki boyların daha sonra çeşitli oluşumlarda yer alabileceğini düşünmek mümkündür. Ancak şu aşamada Burcanlar ile Gagauzlar arasındaki etnik bağlantıyı tam olarak saptamak veya iddia edebilmek bize göre güç gözükmemektedir.

---

<sup>213</sup> Kuzeyev, a.g.e., s.158.

## SONUÇ

Tarih boyunca yüzlerce kavme ev sahipliği yapmış olan Kafkaslar sadece jeopolitik konumu münasebeti ile değil, üstlenmiş olduğu kültürel mirasların harman yeri olma sıfatı ile de her yönden incelenmeye değerdir.

Disiplinler arası işbirliği sayesinde farklı açılardan değerlendirilerek ulaşılabilecek olan sonuçlar Türk tarihi ile ilgili askıda kalan pek çok soruyu cevaplayabilecektir. Bu bağlamda Kuzey Kafkasyalı Burcan kavmini kendimize konu edindik. Tezimiz boyunca Ortaçağ kaynaklarında ismi geçen bu kavmin öncesi ve sonrasının ne olduğu, kim oldukları ve yurtlarının neresi olduğu gibi soruları cevaplandırmaya çalıştık. İlk defa bir çalışma konusu olarak ele alınan bu kavme dair mevcut bütün haberleri toparlayarak özellikle dilbilimsel metotlar ile inceleyip yeni fikir yürütmelerinde bulunduk. Yolun başlangıcında sadece isimlerinden haberdar olduğumuz Burcanları farklı açılardan ele aldık. Tabi ki, tamamen bakir olan bu konuda açıklanmaya muhtaç yeni sorular da vücuda geldi. Eksik kalan kısımların yeni bulgular ve çalışmalar sayesinde kapatılması ümidindeyiz. Sonraki araştırmalar için bir ön çalışma karakterinde gördüğümüz tezimizde bazı önemli noktalarda kesin sonuçlara vardık.

Bunlardan ilki, ilk bakışta bir Bulgar kavmi, hatta Bulgarların ta kendisi olarak gördüğümüz Burcanların, aslında onlar ile akraba fakat farklı bir kavim olmaları gerçeğidir. Bunun neticesinde Tuna Bulgarlarına yahut Dağıstan'daki Bulgar topluluklarına Burcan yakıştırmasının yapılp hızlı bir şekilde konunun geçilmesi yerine içlerindeki kuvvetler ayrılığının belirlenmesi için yeni çalışmalar yapılması gerektiğini tespit ettik.

Birdenbire ortaçağ kaynaklarında seslerini duyuran kavmin erken tarihini tespit edebilme ümidiyle Ermeni ve Gürcü kaynaklarında geçen Barsil, Brsl, Brsller gibi kim oldukları net bir biçimde açıklanamayan kavim isimlerine ulaşp konumuz olan Burcanlar ile benzerliklerine ve tarihi bağlantılara değindik. Yine bu yolda genel

kabulün dışında İç Asya'daki varlıklarından çok daha evvel Kafkas arazisinde isimlerine rastladığımız Hun ve Bulgar grupları onların evveliyatını açıklama babında ele alındı.

Kavim isminin nereden geldiği ve ismin etimolojisinin yapılması hususunda da küçük çaplı çalışmalarda bulunduk.

Belli bir dönem dâhilinde açık bir biçimde isimlerinden söz ettiren Burcanların etnik miraslarını sorguladığımız vakit Karaçay-Malkar, Başkurt-Bürzen, Gagauz ve Karapapak gibi Türk kavimleri sivrilmiş, bunlar arasındaki etnik alışveriş açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle adı geçen Türk topluluklarından Bürzenler ve Karaçay-Malkarlara dair ulaştığımız sonuçlar daha nettir. Gagauz ve Karapapak oluşumlarındaki etnik katkı üzerinde biraz daha temkinli durmakla birlikte, yeni araştırmalarda kullanılmak üzere böyle bir gelişimin olabileceği teklifini sunduk.

Ortadoğu'da rastladığımız Burç, Burcan gibi bazı adlandırmalar, haklarında oldukça az bilgiye vakıf olduğumuz kavme dair son derece ilginç ipuçları oldu. Memluklarda karşılaşılan Burci kavramının net bir biçimde kalede yaşayanları ifade ettiği bilinmektedir. Memluk bahsinde üzerinde durduğumuz husus ve dikkat çekmek istediğimiz nokta devletin oluşumunda açık bir şekilde katkısından haberdar olduğumuz Kıpçak unsuru ile alakalıdır. Nitekim çalışmamız esnasında ayrı bir başlık halinde incelediğimiz Kıpçakların Burcoğlu kavminin kuzeyden Memluk sahasına gelen en yoğun kölemen kitlesinden oluşu haklı bir biçimde bu coğrafyada isimlerinin olabileceği fikrini uyandırmıştır.

Ulaştığımız en net sonuçlardan bir tanesi de Burcanların vaktiyle hatırı sayılır bir nüfusa sahip oldukları doğrultusundadır. Hemen hemen aynı tarihlerde hem Tuna Havzasında, hem de Kafkaslarda isimlerine rastlamamız mümkündür.

Sahanın yerlisi olan Burcan kavmi pek göze batmamış, vaktiyle bölgenin büyük güçleri olan Bulgar ve Bizans gibi devletlerin yardım talebine mazhar olmuşlardır. Bu

durum siyasi arenada Burcanlara olan aşinalık ve bölge siyasetini iyi bilmeleri sayesinde açıklanabilir.

Dünya tarihi boyunca büyük güçlerin ele geçirdiği fakat tamtamu ile sahip olamadığı ve tarihin her devresinde olduğu gibi bugün de yüzlerce dil ve lehçenin konuşulduğu Kafkasya'nın zor coğrafyasında küçük halklar birleşip bir konfederasyon kurmadıkları müddetçe hayatlarını sürdürememişlerdir.

İlk başlarda müstakil bir hayat sürdükleri fikrinde olduğumuz Burcanlar da uzunca bir süre Bulgar konfederasyonuna dâhil olarak varlıklarını devam ettirmişler, daha sonraları yeni kavimler için etnik temel teşkil etme ödevini yerine getirerek tarih edebiyatındaki yerlerini almışlardır.

## KAYNAKLAR

- ADİLOĞLU, Adil, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Karaçay-Malkar*, Cilt: 22, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002
- , *Karaçay-Balkar Türkleri'nin Kökeni*, Türkler Ans., C.2, Yeni Türkiye Yayınları
- AĞASIOĞLU, Firidun, *Azer Xalqı*, (Bakı, 2001)
- AHMETBEYOĞLU, Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, I. Baskı, TTK., (2001)
- ANDREASYAN, H.D., BROSSET M. F., *Gürcistan Tarihi*, Çev. Merçil Erdoğan, TTK., (2003)
- ARTAMANOV, M.I., *Hazar Tarihi*, (İstanbul, 2004) Selenge Yay.,
- AYDIN, Mithat, *Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış*, P.Ü.E.F.D., (2002), S.11,
- AVCI, Casim, *Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin*, mad., TDVİA, c.29
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Ankara, 1990), TTK.
- BAŞTAV, Şerif, *Büyük Hun Kağanı Atilla*, (Ankara, 1998), I.Baskı, T.C.Kültür Bakanlığı
- BAYRAM, Bülent, *Tatar- Bulgar Meselesi Temelinde Bir Destan (?)*: Şan Kızı, Karadeniz Araştırmaları, C.6, s.21, Bahar 2009
- Bİ, Mahmut, *Kafkas Tarihi*, (İstanbul, 2007), Selenge Yay.
- BOSWORTH, C. Edmund, *The History of al-Tabari*, v.5, (1999), New York
- CANARD, Marius, *Les aventures d'un prisonnier arabe et d'un patrice Byzantin a l'epoque des guerres Bulgaro-Byzantines*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 9. (1956).
- ÇAY, Abdulhaluk, DURMUŞ, İ., *İskitler*, Türkler Ans., C.1
- Divan-ı Lûgat-it Türk Tercümesi- I*, (Ankara, 1941), Çev. Atalay B.
- DOĞAN, İsmail, *Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi*, A.Ü.D.T.C.F., 47-2 (2007)
- EL- CAHİZ, Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr , *Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri*, (Manâkib Cund el- Hilâfa ve Fazâ'il el-Etrâk) Çev. Ramazan Şeşen 2.baskı (Ankara 1988)
- FEHÉR, Gezá, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK., 2.baskı, Ankara, 1999

- FRANK, Allen J. , *Islamic Historiography and "Bulghar" Identity Among the Tatars and Bashkirs of Russia*, Cilt 61/ Social, economic, and political studies of the Middle East and Asia, (Brill-1998)
- FROLOVA, B. Olga, *About The Ethnic Name –Burdjan- in Arabic Geographical Works*, The Third Nordic conference on Middle Eastern Studies, Ethnic Encounter and Culture Change Joensuu, (Finland), 19-22 June-1995
- GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev., Osman Karatay, (Ankara, 2002), Karam
- , Kimek ve Yemekler, *Türkler Ans.*, c.2
- , *Hazar Çalışmaları*, Çev. Egemen Ç. Mızrak, (İstanbul, 2006)
- GUMİLİEV, L.N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Çev. Ahsen Batur (İstanbul, 2002)
- HALİFE b. HAYYÂB, *Tarihu Halife b. Hayyâb*, Çev. Abdülhalik Bakır, (Ankara, 2008), II. baskı
- HEREDOTOS, *Herodot Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, 3. baskı (İstanbul 1991)
- HOUTSMA, Martijn Theodoor , *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, 1913-1936, Cilt 1
- İMAM BAXŞİ, *Cagfar Tarixi*, (Orenburg, 1993)
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, (Ankara, 2000), 5. baskı, TTK.
- İZGİ, Cevat, Bekri İbn. Ebu's Sürur, *TDVİA*, C.5
- , Kazvînî, Zekerıyyâ b. Muhammed, mad., *TDVİA*, C.25
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, (2004), Ötüken Neşriyat
- KALANKATLI, Moses, *Alban Tarihi ve Salnamesi*, Mihtar Koş, Çev. Ziya Bünyadov, (İstanbul, 2006)
- KAMALOV, İlyas, *Avrasya Fatihi Tatarlar*, (İstanbul, 2007), I. baskı,
- KANŞAY, Dilber, *Karaçay-Malkar Halkının Birinci Kültür Festivali Üstüne*, (Ankara, 1992)
- KARATAY, Osman, *Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları*, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S.3, Güz- 2004
- , *III. Yüzyılda Trabzon'a Saldıran Boranlar Kimlerdir?*, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S.1, Güz 2006.

- , *Ergenekon Öncesindeki Felaket Hakkında Bir Tarihleme Denemesi*, I. Uluslar arası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, A.K.T.Ü., 2009-Kasım
- , *Doğu Avrupa'nın Esrarengiz Kavmi Suvarılar*, E.Ü.T.D.İ.D., X/I (Yaz 2010)
- KAYAPINAR, Ayşe, Tuna Bulgar Devleti 679-1018 , *Türkler Ans.*, C.2
- KENNEDY, M.H., *Jamshid ibn Mas'ûd Kâshi*, (Philadelphia, 1987)
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, (Ankara, 1992)
- KÖKSAL, Asım, *Peygamberler Tarihi*, C.1, TDVY., (Ankara, 2001)
- KURAT Akdes Nimet, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, II. Baskı, (Ankara, 1992)
- KURTULUŞ, Rıza , *Hudûdü'l- Âlem*, mad, TDVİA, C.18
- KUZEYEV, R.G., *İtil-Ural Türkleri*, (İstanbul, 2005), Çev. Acaloğlu A.
- L. BENKŐ, *A Magyar Nyelv Történeti – Etimológiai Szótára*, I. Cilt, (Budapest-1984)
- LEZINA, L.N., SUPERANSKAYA, A.V., *Bütün Türk Halkları*, (İstanbul, 2009)
- MAKBUL, Ahmad Sayyid, *İbn Hurdâzbih*, mad., T.D.V.İ.A., C.20, (İst-1999)
- MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağda Türkler*, (Konya 2002)
- MIKTAKHOV, Z., İlk Bulgar Devlet Oluşumları, *Türkler Ans.*, C.2
- MINORSKY, V., *Hudud'ül Alem*, (Londra 1937)
- NEMETH, Gyula, *Türklüğün Eski Çağı*, *Türkler Ans.*, C.1
- RADY, Marthyn, “The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla. A Translation”, *Slavonic and East European Review*, Vol. 87, No. 4, October 2009
- RÁSONY, L., *Tarihte Türklük*, 4. Baskı, Ankara-1996
- , *Doğu Avrupa'da Türklük*, Çev. Yusuf Gedikli, (İstanbul, 2006)
- ROUX, J.Paul, *Orta Asya, Tarih ve Uygarlık*, Çev. Lale Arslan Özcan, 2001,
- SINOR, Denis, *Erken İç Asya Tarihi*, (İst-2000), İletişim Yay.
- SÜMER, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK, (Ankara, 1994)
- Şan Kızı Destanı*, Mikail-Baştı İbn Şams Tebir, Çev. Avidan Aydın, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.

- ŞEHABEDDİN-İ MERCANÎ, *Müstefâdü'l Ahbâr Fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, Türkiye Türkçesine Aktaran; Mustafa Kalkan, Ankara, 2008, AKMY.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK., (2001)
- TABERÎ, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çev. Ugan Z.K., Temir A., (İstanbul, 1991), C.III
- TAVKUL, Ufuk, “Karaçay-Malkarlıların Etnik ve Sosyal Yapısı”, *Karaçay-Balkarlar: Tarih, Toplum ve Kültür*, der. Y. Kalafat – U. Tavkul, (Ankara 2002)
- The Gothic History of Jordanes*, C. Christopher Mierow, Speculum Historiale, 1915
- THOMAS, Chenery M.A., *The Assemblies of al Hariri*, translated from the Arabic with an introduction and notes historical and grammatical , vol.1, (1867 London)
- THOMSON, Robert W , *Rewriting Caucasian History*, The Medieval Armenian Adaptation of The Georgian Chronicles, (Oxford 2002)
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. baskı (İstanbul-1981)
- YAKUBOVSKY, A.Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, TTK, 2000
- YÖRÜKAN, Yusuf Z., *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, I.Basım, (İstanbul, 2004)
- YUMANADİ, Kuzmin, KULESHOV, Pavel, *Hazarlar*, Türkler Ans. Çev. Turna Babür, C.2
- ZEKIYEV, M.F., *Mişerler, Başkurtlar ve Dilleri*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, ----- , *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul, 2006)
- WRIGHT, R. Ramsay, *The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology*, Al-Biruni, ( 2004)

## ÖZET

Kafkaslar tarih boyunca Türk kavimleri için son derece önemli ve vazgeçilemez bir yaşam sahası olmuştur.

Coğrafi özelliği bakımından barındırdığı kavimlere bir konfederasyon vücuda getirdikleri müddetçe isimlerini duyurma şansı veren ve kaybolup gitmelerine ancak bu şekilde izin vermeyen Kafkasya, birçok Türk kavminin bu doğrultuda birleşmelerine ve genel isimlerle anılmalarına sebep olmuştur. Siyasi birer parti niteliğindeki bu oluşumların içinde yer alan birçok kavimden zaman zaman bazıları öne çıkarak kendi isimlerini duyurma şansı kazanmışlardır.

Bu coğrafyanın en eski Türk kavimlerinden birisi olduğunu bildiğimiz ve anayurtlarının da bu topraklar olduğunu düşündüğümüz Bulgarlar, bir dönem için diğer Türk kavimlerine üst isim olma ödevini yerini getirmiştir. Pek çok boy Bulgar ismi altında anılmış, seyyahlar ve tarih kaynakları onların isimlerinden müstakil bir biçimde söz etme gereği duymamışlardır. İncelemiş olduğumuz Burcanlar da Bulgar akrabalığındaki kavimlerden bir tanesi idi. Bir müddet Bulgar adı ile anılan Burcanlar, bir süre sonra kendi isimleri ile tanınır olmuş ve adlarından ayrı bir şekilde söz ettirmeye başlamışlardır.

Uzunca bir müddet Bulgarlar ile ortak hareket içerisinde gördüğümüz Burcanlar daha sonraları kendi başlarına hareket etmeye başlamış ve bu husus bazı seyyahların gözünden kaçmamıştır.

Burcanların Kafkasya sahasında başlayan serüveni bu topraklarla sınırlı kalmamış, batıda Tuna havzasında da isimleri zikredilir olmuştur. Zaman zaman bazı tarihçiler onları bu sahada meskun olan Bulgarlar ile bir tutmuşlardır.

Burcanlar, Karadeniz'in kuzey bozkırlarında, bir takım yeni etnik oluşumlara katkıda bulunduktan sonra isimlerinden söz edilmemeye başlamıştır.

## ABSTRACT

Throughout the history Caucasus are extremely important and essential area of life for the Turkish tribes.

Many Turkish tribes on this area had to establish a confederation because of geographical conditions, otherwise they might lose their names. If they succeed create the confederation, they chance to upgrade their names. From time to time in a party political nature of this process some of tribes could rise and give his name to new political process.

Bulgars are one of the most ancient Turkish tribes on this land and we think their homeland is the Caucasia. We know that Bulgars gave their names on the other turkish tribes for a period. Many Turk Tribes were known by the name Bulgar and travelers and historians not needed the use their original names. Burjans, our studied Turkish tribes, was related with Bulgars. For a while they known with Bulgars, after they had been an independent manner.

For a long time Burjans, had been allied with the Bulgars. After that they separated from the Bulgars and travelers were observed this new cases.

The adventure of Burjans was not confined to Caucasia, they also seen in theTuna basin. In this area, some historians commemorate their names like Bulgars.

They conributed the new creation in the northern Black Sea, afterwards We dont rencontre of Burjan names.

## ÖZGEÇMİŞ

11.09.1984 yılında Aydın’da doğdum. 1995 yılında Aydın Gazi Paşa İlkokulunu, 1998 yılında Aydın Gazi Mustafa Kemal İlköğretim Okulunu bitirdim. Lise eğitimimi 2001 yılında Aydın Lisesinde tamamlayarak, 2002 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Lisans eğitimime başladım. 2007 yılında mezun olduğum Tarih Bölümünün ardından Yüksek Lisans Eğitimim için Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim dalına kaydımı yaptırdım.

İyi seviyede İngilizce, başlangıç seviyesinde Rusça bilmekteyim. Genel ilgi alanlarım Doğu Avrupa Türk Tarihi, Kafkasya Çalışmaları, Orta Asya Türk Tarihi üzerinedir.